

ลายพฤกษาน และลายใบเทศ

สมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

กรมศิลปากร
กระทรวงวัฒนธรรม

คำนำ

ประเทศไทยเป็นประเทศเล็ก ๆ มีพื้นที่อยู่ทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ของทวีปเอเชีย ประชาชนคนไทยได้สืบเชื้อสายชาติพันธุ์จากอดีตถึงปัจจุบันมีการสร้างถิ่นฐานบ้านเมืองต่อเนื่องมาโดยลำดับมิได้ขาดสาย แม้ในบางขณะของระยะเวลาหรือบางยุคสมัยจะต้องประสบภัยพิบัติจากการศึกสงคราม เกิดความเสียหายครั้งใหญ่หลวง บ้านเมืองถูกทำลายย่อยยับ แต่ก็กลับฟื้นคืนดีขึ้นได้ในเวลาไม่ช้านัก จากพระปรีชาสามารถของบูรพมหากษัตริย์ พร้อมด้วยเหล่าทหารและวีรชนคนไทยในอดีต จนสามารถซ่อมสร้างบูรณะภูมิสถานอาคารบ้านเมืองขึ้นใหม่ได้ในเวลาไม่ช้านัก ด้วยความที่คนไทยในอดีตรักและศรัทธาในวิชาช่าง ซึ่งเราสามารถศึกษาได้จากกาลเวลาที่ผ่านมามีช่างหลวงหรือช่างของทางราชการ ในอดีตมีอยู่หลายกรมกอง เช่น กรมช่างสิบหมู่ เป็นต้น ที่เป็นช่างพระสงฆ์ และช่างชาวบ้านตามถิ่นฐานต่าง ๆ อยู่ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย ช่างดังกล่าวเหล่านี้ได้สร้างสรรค์งานช่างอันวิจิตรงดงามไว้เป็นจำนวนมาก ดังร่องรอยหลักฐานที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในผืนแผ่นดินไทยในปัจจุบัน ทั้งในรูปของโบราณสถาน โบราณวัตถุและศิลปวัตถุต่าง ๆ โบราณสถาน โบราณวัตถุและศิลปวัตถุเหล่านี้ มีการประดิษฐ์ลวดลายประดับตกแต่งให้เกิดความวิจิตรงดงามยิ่งขึ้น ซึ่งลวดลายที่ประดับตกแต่งตามสถานที่ต่าง ๆ นั้น มีมากมายหลายประเภท หลายลักษณะรูปแบบ ในลวดลายมากมายหลายรูปแบบเหล่านี้ มีลวดลายอยู่สองประเภทที่บุคคลทั่วไปอาจยังไม่เข้าใจ หรือเข้าใจสับสน ไม่ชัดเจนอยู่บ้าง ได้แก่ ลายพุดตานกับลายใบเทศ ซึ่งมีใช้อยู่ทั่วไปในสถานที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะอาคารสถานที่เกี่ยวกับวัดวาอารามและพระราชวัง

เพื่อการศึกษา ให้เกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจนขึ้น อีกทั้งใช้ได้ถูกต้องเหมาะสมสำหรับประชาชนและเยาวชนต่อไป กรมศิลปากรซึ่งเป็นหน่วยงานของรัฐที่มีหน้าที่ดูแลรักษา พัฒนา อนุรักษ์ งานด้านศิลปวัฒนธรรมของชาติ โดยเฉพาะงานช่างศิลปกรรมของไทย จึงมอบให้ นายนิยม กลิ่นบุบผา นักวิชาการช่างศิลป์ ทรงคุณวุฒิ และคณะ จัดทำโครงการศึกษาค้นคว้ารวบรวมวิเคราะห์เปรียบเทียบรูปแบบความเหมือนความต่าง ตลอดจนการใช้งานร่วมกันของลวดลายสองประเภทนี้ แล้วจัดทำเป็นรูปเล่มหนังสือในชื่อเรื่อง “ลายพุดตานกับลายใบเทศ สมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” โดยจัดทำเป็นรูปเล่มหนังสือ เพื่อเป็นการเก็บรวบรวมความรู้เรื่องลวดลายไทยทั้งสองประเภทนี้ไว้ มีให้สูญหายและง่ายต่อการศึกษา เพื่อพัฒนาบุคลากรของชาติต่อไป

กรมศิลปากรหวังว่าหนังสือเรื่อง ลายพุดตานกับลายใบเทศ สมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นี้ จะเป็นประโยชน์แก่นักเรียน นักศึกษา และประชาชนทั่วไป ใช้ศึกษาค้นคว้าหรืออ้างอิงได้ในระดับหนึ่ง

สารบัญ

คำนำ	หน้า
ลายพุดตานและลายใบเทศ สมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	๑
ความหมายของลวดลาย	๑
ลายพุดตาน	๒
กำเนิดลายพุดตาน	๓
รูปลักษณะของลายพุดตาน	๑๙
ลายพุดตานที่มีรูปลักษณะตามตำแหน่งที่ประดับและวัสดุที่ใช้	๒๔
ลายพุดตานชนิดต่าง ๆ	๒๘
ลวดลายต่าง ๆ ที่อาจให้รูปแบบแก่ลายพุดตาน	๓๕
ลายพุดตานสมัยอยุธยาตอนปลาย	๔๒
สมัยพระเจ้าปราสาททอง	๔๒
สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช	๔๕
สมัยพระเจ้าบรมโกศ	๔๘
ลายพุดตานสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	๕๐
สมัยรัชกาลที่ ๑	๕๐
สมัยรัชกาลที่ ๒	๕๖
สมัยรัชกาลที่ ๓	๕๙
ลักษณะการใช้งาน	๖๙
การใช้วัสดุต่าง ๆ สร้างลายพุดตาน	๘๐
ลายใบเทศ	๘๖
กำเนิดลายใบเทศ	๙๐
รูปลักษณะของลายใบเทศ	๙๕
ลายใบเทศชนิดต่าง ๆ	๑๐๐
การสร้างลายใบเทศตามตำแหน่งที่ใช้ประดับตกแต่ง	๑๒๔
ลายใบเทศที่ใช้ร่วมกันกับลายพุดตาน	๑๔๑
ลายพุดตานกับลายใบเทศที่มีลักษณะคล้ายกัน	๑๔๕

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
ลายใบเทศสมัยอยุธยาตอนปลาย	๑๖๐
สมัยพระเจ้าปราสาททอง	๑๖๐
สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช	๑๖๘
สมัยสมเด็จพระเพทราชา	๑๗๖
สมัยสมเด็จพระเจ้าเสือ	๑๗๗
สมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ	๑๘๐
สมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ	๑๘๓
ลายใบเทศสมัยธนบุรี	๑๘๗
ลายใบเทศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	๑๘๘
สมัยรัชกาลที่ ๑	๑๘๘
สมัยรัชกาลที่ ๒	๑๙๑
สมัยรัชกาลที่ ๓	๑๙๔
สมัยรัชกาลที่ ๔	๒๐๐

ลายพุดตานและลายใบเทศ

สมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

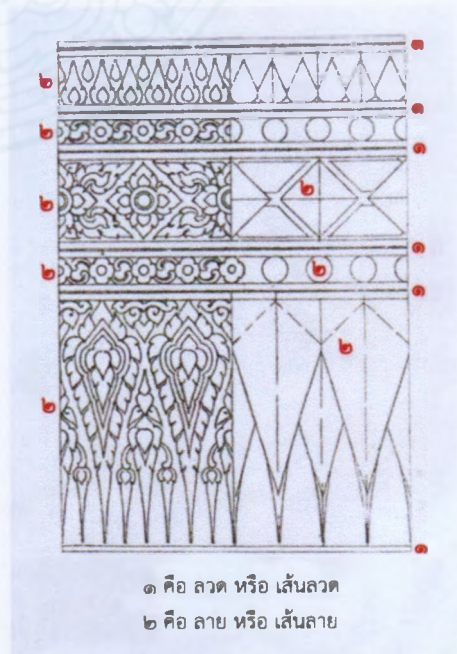
ความหมายของลวดลาย

ลาย พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓ ให้ความหมายไว้ดังนี้ “ลาย น. เส้นที่เขียนหรือแกะสลักให้เป็นรูปต่าง ๆ เรียกผ้านุ่งที่ลงพื้นมันมีลายเป็นดอก ๆ ว่าผ้าลาย ลายขัดลายสานที่ใช้ไม้ทำเป็นดอกขัดกันยกอันข่มอันเรียกลายขัดลายเทศผ้า ลายซึ่งมีดอกดวงของต่างประเทศลายมือ รอยเส้นบนผ้ามือและนิ้วมือ ลายลักษณะคือตัวหนังสือที่เขียน” มักใช้หรือเรียกคู่กับคำว่า ลวด “ลวด น. สิ่งที่ทำเป็นเส้นยาว ๆ เช่น ลวดหนัง คือ แผ่นหนังที่เอามาทำเป็นเส้นยาว ๆ โลหะที่นำมาริดเป็นเส้นก็เรียกว่าลวด เช่น ลวดสังกะสี ลวดทองแดง” เมื่อทำลวดให้วงรอบรูปร่างมีความกว้างยาว และมีรูปลักษณะต่าง ๆ ขึ้นก็เกิดเป็นลายขึ้นเลยเรียกควบกันว่าลวดลายเป็นที่คุ้นปากหรือคุ้นเคยในหมู่คนไทย

ในที่นี้จะขออธิบายตามหลักของช่างไทยที่ใช้กันสืบมาแต่โบราณ ในความหมายทางช่างไทย ลวด หมายถึง วัสดุใด ๆ ก็ได้ที่นำมาตัด คลึง ขีด ริด เรียด ผั้น เหลา ฯลฯ ทำให้เป็นเส้นยาว แฉวยาว หากเป็นเส้นกลมเรียกลวดกลม หากเป็นเส้นแบนเรียกลวดแบน หรือมีรูปลักษณะอย่างอื่นก็เรียกตามลักษณะนั้น ๆ เช่น มีลักษณะกลม ครึ่งซีก ยาวตามแนวลวด ก็เรียกว่าลวดหยาวยผ่าซีก ลวดลูกแก้ว ลวดบัว ฯลฯ อีกมากมาย แต่ส่วนใหญ่ช่างมักจะเรียกเส้นที่เป็นแนวตรงแนวโค้งยาว ๆ ใช้เป็นกรอบรอบนอกกำหนดพื้นที่หรือบังคับพื้นที่ของลวดลายว่าลวด และเส้นลวดที่ปรากฏเป็นเส้นลายต่าง ๆ ก็จะมีเรียกว่าเส้นลาย ที่จริงก็เกิดจากเส้นลวดนั่นเอง จึงทำให้เรียกรวมกันอยู่เสมอว่าลวดลาย ภาพลายเส้นที่ ๑ และภาพลายเส้นที่ ๒

ภาพลายเส้นที่ ๑

ภาพลายเส้นที่ ๒

ลายพุดตาน

พุดตานเป็นชื่อเรียกพืชชนิดหนึ่งที่ขึ้นตามธรรมชาติ มีลำต้นกิ่งใบเป็นทรงพุ่มไม้สูงใหญ่มากมีขนาดใกล้เคียงกับพุ่มของต้นแก้ว พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ให้ความหมายว่า “พุดตาน น.ชื่อไม้พุ่มชนิด *Hibiscus mutabilinn* ในวงศ์ *Malraceae* ใบมีขนขอบใบหยักเว้า ดอกสีขาวแล้วเปลี่ยนเป็นชมพู” ภาพที่ ๑๓

ในทางช่างพุดตาน เป็นชื่อเรียกลวดลายไทยชนิดหนึ่ง มีรูปลักษณะคล้ายต้นไม้อจริงในธรรมชาติค่อนข้างมากกว่าลายชนิดอื่นของไทย แลเห็นดอกเป็นดอกเหิน ใบเป็นใบ แต่ถูกประดิษฐ์ให้มีความงดงามชดช้อยด้วยลีลาของเส้นรูป เส้นแรที่ช่างไทยประดิษฐ์ขึ้น เส้นรูปคือเส้นรอบของตัวลาย เส้นแรคือเส้นแสดงรายละเอียดในตัวลาย ซึ่งเส้นต่าง ๆ เหล่านี้ ถูกจัดหรือปรับให้มีระเบียบเหนือธรรมชาติ เกิดเป็นความงามยิ่งกว่าธรรมชาติตามทัศนของช่างไทยและคนไทย แต่ยัง

เห็นรูปเค้าของ ต้น เถา ดอก ใบ ผล ของต้นไม้อในธรรมชาติอยู่ เมื่อมองเห็นก็จะสามารถเข้าใจได้โดยไม่ต้องอธิบายว่า ลายชนิดนี้มีที่มาจากต้นไม้อใบไม้หรือหมายถึง ต้นไม้อใบไม้ เพียงแต่พุดตานต้นจริงในธรรมชาติเป็นไม้ต้นขนาดย่อมมีใบค่อนข้างใหญ่เป็นแฉกคล้ายใบฝ้ายมีกิ่งก้านแตกออกเป็นไม้พุ่มหรือทรงพุ่มดังกล่าวแล้ว แต่ในลวดลายไทยที่ช่างประดิษฐ์สร้างขึ้นนั้น มิได้มุ่งหมายให้เหมือนต้นพุดตานจริง ในธรรมชาติ ช่างเพียงแต่จะแสดงความงามของดอก ใบและผลของไม้ชนิดนี้ให้งามเหนือธรรมชาติ จึงปรากฏลวดลายพุดตานในหลายที่หลายแห่งแลเห็นเป็นไม้อเถาเสียเป็นส่วนใหญ่หรือถ้าจะมองในมุมกลับก็อาจจะคิดว่าช่างแค่ประดิษฐ์เถาไม้อเลื้อยให้งดงามโดยอาศัยเค้ารูปของดอกใบดอกพุดตานเข้าประดับแล้วประดิษฐ์ให้งดงามตามจินตนาการก็ได้ หรือที่แรกช่างไม่ได้เจตนาหรือจงใจจำเพาะดอกพุดตาน แต่เมื่อประดิษฐ์ขึ้นแล้วเกิดลวดลายคล้ายดอกพุดตาน เลยเรียกพุดตานขึ้นภายหลัง ซึ่งก็อาจเป็นได้ทั้งสองกรณี ภาพที่ ๑-๒

กำเนิดลายพุดตาน

มีผู้รู้ส่วนมากให้ความเห็นว่า ลายพุดตาน มีที่มาหรือมีถิ่นกำเนิดจากลวดลายของจีนที่เรียกกันว่าดอกโบตั๋น ซึ่งปรากฏบนถ้วยชาม เครื่องเคลือบลายคราม และลายเขียนสีต่าง ๆ บนเครื่องเคลือบดินเผาที่มาจากประเทศจีน ส่งเข้ามายังดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน ปรากฏตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ภาพที่ ๓ ซึ่งเป็นชามลายครามของจีนทำในสมัยราชวงศ์หมิง พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ และภาพที่ ๔ ซึ่งเป็นจานลายครามสมัยราชวงศ์ชิง พุทธศตวรรษที่ ๒๓ ซึ่งลวดลายที่ปรากฏเป็นไม้เถา มีเถาเล็กและบางมาก คล้ายเถาย่านาง ส่วนดอกที่ปรากฏก็ไม่อาจชี้ชัดได้

ว่าเป็นดอกอะไร จะเป็นดอกโบตั๋นหรือดอกพุดตาน ซึ่งหลายคนบอกว่า ดอกโบตั๋นก็คือดอกพุดตาน หรือดอกพุดตานพัฒนาการมาจากดอกโบตั๋น ซึ่งลวดลายที่ปรากฏในภาพใช้ดอกโบตั๋นหรือไม่ ภาพที่ ๕ และ ภาพที่ ๖ เป็นงานสังคโลก จัดแสดงอยู่ใน พช.นครศรีธรรมราช เป็นงานเครื่องเคลือบดินเผา ใช้เครื่องมือกดหรือกรีดเบา ๆ พอให้ปรากฏเป็นลวดลายตื้น ๆ มีลักษณะคล้ายอกผักกาดวางเรียงอยู่โดยรอบของใบจาน ตรงกลางส่วนที่ลึกสุดของท้องจานทำเป็นลายดอก หลายกลีบคล้ายดอกบัวสายแบ่งบานเต็มที

๓

๔

๕

๖

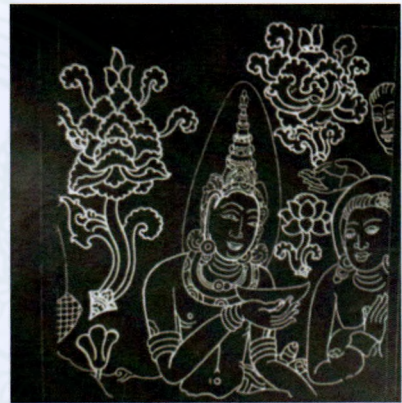
๗

ภาพลายเส้นที่ ๔

ภาพลายเส้นที่ ๓

๘

จากภาพที่ ๗-๘ และภาพลายเส้นที่ ๓-๔ ซึ่งเป็นลายเส้นจาร หรือจารึกบนแผ่นหินชนวนเพดานผนังอุโมงค์ทางขึ้นในผนังมณฑปพระคันธกุฎี (ที่ประทับของพระพุทธเจ้า) หรือวิหารวัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัยแล้ว ก็จะแลเห็นลายซึ่งเป็นช่อดอกไม้ที่อยู่ตรงกลางของภาพก็มีรูปลักษณะคล้ายดอกพุดตาน แต่ลายที่ปรากฏในภาพดังกล่าวเป็นรูปแบบงานช่างที่นี้สร้างขึ้นตามรูปแบบคติความงามและความเชื่อตามตำนาน และงานช่างทางอินเดียและลังกา ลายพุดตานเป็นลายไทยประเภทหนึ่งที่มักนิยมนำมาประดิษฐ์สร้างสรรค์ในงานช่างไทยประเภทต่าง ๆ เช่น งานเขียน ลายรดน้ำ ลายปั้นปูน ลายแกะสลักไม้งานประดับมุก แกะสลักหิน ฯลฯ ซึ่งงานช่างต่าง ๆ เหล่านี้ มักสร้างขึ้นเพื่อเป็น

การตกแต่งสถานที่ รวมถึงข้าวของเครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งคติความเชื่อในพระพุทธศาสนาและสถาบันพระมหากษัตริย์ล้วนสืบทอดมาจากพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ซึ่งก็มีที่มาจากอินเดียและลังกา ถ้าเราจะหันกลับไปดูงานศิลปกรรมยุคเก่าที่ปรากฏขึ้นในพื้นที่ที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยทวารวดีเป็นต้นมา ก็จะพบว่าน่าจะได้รูปแบบและเทคนิคต่าง ๆ มาจากทางอินเดีย หรือคติความเชื่อทั้งจากทางอินเดียและลังกาเสียเป็นส่วนมาก แต่ก็ได้ไม่ได้หมายความว่าไม่ได้รับอิทธิพลรูปแบบอะไรจากทางจีน แต่เราก็จะต้องพิจารณารูปแบบที่ปรากฏว่าละม้ายใกล้เคียงไปทางไหนมากที่สุด

มีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับทางด้านไหนบ้างก็จะทำให้สามารถมองเห็นรูปแบบได้ ไกล่เคียงความจริงได้มากขึ้น เรื่องของพุทธานี้ ในงานนิพนธ์ชุดสมบูรณ์ของศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่ม ๔ เรื่อง บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ เล่ม ๑ กรมศิลปากร องค์การคำของครุสภา และมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคประทีปพิมพ์เผยแพร่ในวาระ ๑๐๐ ปี ศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน ปราบกฎ การโต้ตอบทางวิชาการหรือความรู้ต่าง ๆ ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงอธิบายเชิงปรึกษากับพระยาอนุมานราชธน เกี่ยวกับความรู้เรื่องพุทธาน ดังนี้

“พุทธาน ท่านสำคัญเอาแผ่นข้างสัปคับเป็นพุทธาน ส่วนฉันเห็นไปว่าแผ่นอันนั้นทำเทียมเขนซึ่งผูกอยู่ข้างสัปคับข้าง แต่ตกแต่งแปลงรูปให้งาม

ขึ้น คำว่าพุทธานฉันเข้าใจว่าเป็นชื่อลาย อาจเป็นลายที่ทำทั่วไปในสัปคับนั่นอันเลียนอย่างมาจากจีนซึ่งเขียนเครื่องลายครามเข้ามา เรียกกันว่าลายพุทธาน แต่จะเหมือนดอกพุทธานหรือโบตันจริง ๆ หรือไม่ ใครรับผิดชอบก็ไม่ทราบ ลางที่จีนผู้เขียนลายนั้นจะไม่ได้ตั้งใจทำเป็นพุทธานหรือโบตันเลยก็ได้ ลางที่ความสำคัญของท่านซึ่งถือเอาแผ่นข้างสัปคับว่าสิ่งนั้นเป็นพุทธานก็จะถูก เพราะพัตยศของพระสงฆ์ชนิดรองพัดฉกกลงมาทำเป็นรูปดอกบัวแท้ ๆ ก็เรียกกันว่าพัดพุทธาน ดูภาพที่ ๑๑-๑๒ อย่างไรก็ดีความเข้าใจสมัยนี้ที่หนึ่งของพระเจ้าแผ่นดิน หากว่ามีแผ่นเขนเทียมติดอยู่ข้าง ๆ เป็นเรียกว่าพระที่นั่งพุทธานเป็นของแน่นอนอย่างนั้น แต่ถ้าจะค้นเอาที่มาว่าทำไมจึงเรียกพุทธานชื่อนั้นต้องพักไว้ก่อนเพราะยังคิดไม่เห็น”

๑๐

๙ พระที่นั่งพุทธานกาญจนาภรณ์

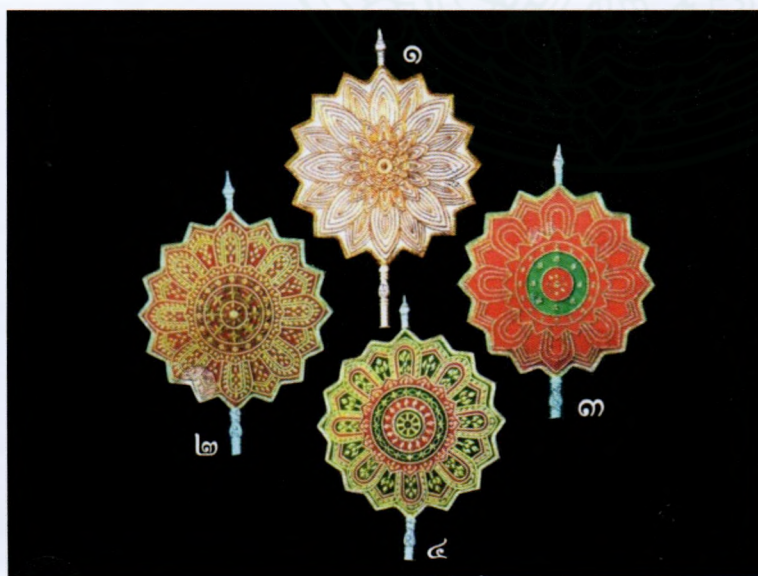
๑ พัดยศเจ้าคณะใหญ่

ฝ่ายธรรมยุต

๒ และ ๓ พัดยศพระ

ราชาคณะชั้นธรรม

๑๑ พัดแฉก ใช้ประกอบสมณศักดิ์
พระสงฆ์ชั้นราชาคณะ

๑ พัดยศพระครูชั้นสัญญาบัตร

ฝ่ายวิปัสณา

๒ พระครูฐานานุกรม

๓ พัดยศพระครูสัญญาบัตร

๔ พระครูฐานานุกรม

๑๒ พัดพุดตานใช้ประกอบสมณศักดิ์
พระสงฆ์ชั้นพระครูสัญญาบัตร

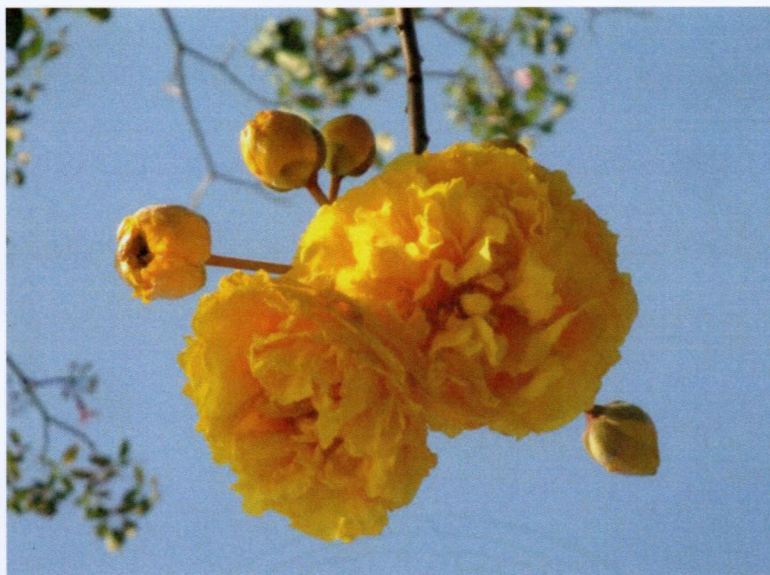
๑๓

นอกจากนั้นยังมีไม้ดอกขนาดกลางที่ขึ้นและเจริญงอกงามในสภาพภูมิอากาศร้อนชื้นอย่างเช่นประเทศไทย มีใบเป็นแฉกมีดอกค่อนข้างใหญ่กลีบดอกซ้อนหลายชั้นขนาดของดอกเมื่อบานเต็มทีวัดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑๐-๑๕ เซนติเมตร ช่วงเข้าดอกจะมีสีขาวเมื่อต้องแสงแดดยามสายจะเปลี่ยนเป็นสีชมพูอ่อน พอแสงแดดจัดหรือตอนบ่ายจะมีสีชมพูเข้ม คนไทยเรียกดอกพุดตาน บางพื้นที่เรียกดอกสามราศรี ลักษณะทั่วไปของลำต้นใบและดอกคล้ายกับดอกฝ้าย ที่คนไทยเรียกพืชชนิดนี้ว่าพุดตาน จะเรียกมาก่อนที่มีลายอย่างที่นิยมเรียกกันว่าลายพุดตาน หรือปรากฏมีลายพุดตานอยู่แล้วแต่ดอกไม้ชนิดนี้เกิดมีรูปลักษณะคล้ายกับลายพุดตานเลยเรียกชื่อต้นไม้ชนิดนี้ว่า

๑๔

พุดตานตามรูปลักษณะของลายก็ไม่อาจทราบได้ แต่ที่แน่นอนก็คือต้นไม้ชนิดนี้น่าจะไม่ชอบอากาศเย็นและแห้งอย่างประเทศจีน แต่ถ้าจะเป็นอินเดียหรือลังกา (ศรีลังกา) ซึ่งมีอากาศร้อนชื้นคล้ายประเทศไทยก็อาจเจริญงอกงามได้ แต่ไม้ชนิดนี้จะมีถิ่นกำเนิดเดิมอยู่ในประเทศไทย อินเดีย ลังกาหรือประเทศอื่นใดยังไม่ได้ตรวจสอบหรือดั้งเดิมอาจมีชื่ออื่นใดหรือไม่ ซึ่งไม้ชนิดนี้เป็นไม้ต้นขนาดเล็กไม่ใหญ่มากขนาดเดียวกับฝ้ายเทศ ภาพที่ ๑๓-๑๔ นอกจากดอกพุดตาน แล้วยังมีดอกไม้ทั้งหลายชนิดที่ขึ้นอยู่ในเขตร้อนชื้นแบบประเทศไทย เช่น ดอกฝ้ายขาว ดอกฝ้ายคำ หรือสุพรรณิการ์ ภาพที่ ๑๕

๑๕

ดอกสุพรรณิการ์หรือฝ้ายคำ จากเหตุผลดังกล่าว ลายพุดตานอาจเกิดขึ้นจากการที่ช่างไทยได้รับความบันดาลใจจากรูปแบบงานช่างศิลปกรรมที่เรียกว่าดอกโบตันของจีน หรือจากภาพลายเส้นจารแผ่นหินที่วัดศรีชุมซึ่งเป็นงานช่างสมัยสุโขทัย หรือดอกไม้จริงในธรรมชาติที่ปรากฏอยู่ในท้องถื่นประเทศไทยโดยทั่วไปก็อาจเป็นได้ทั้งนั้น แต่เมื่อเรากล่าวลายชนิดนี้ว่าลายพุดตานแล้ว ก็ต้องเข้าใจว่ามีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับดอกพุดตานในธรรมชาติอย่างแน่นนอน แต่ลายพุดตานที่มีความต่างจากต้นพุดตานในธรรมชาติก็คือ พุดตานในธรรมชาติเป็นไม้ต้นมีกิ่งก้านสาขาเป็นทรงพุ่มขนาดใกล้เคียงกับต้นฝ้ายหรือต้นแก้ว รูปลักษณะใบและดอกคล้ายกับต้นฝ้าย แต่ลวดลายพุดตานที่ช่างคิดประดิษฐ์สร้างขึ้นนั้นมักจะเป็นไม้เถา ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ที่จะติดตั้งหรือตกแต่งด้วยลวดลายส่วนมากมักไม่มีพื้นที่กว้างในทางตั้ง แต่กลับตรงกันข้ามพื้นที่ ๆ ใช้ลายชนิดนี้ประดับตกแต่งมักเป็นแนวนอนและมีความกว้างไม่มาก การที่จะประดิษฐ์ตกแต่งลวดลายพุดตานให้

เป็นต้นพุ่มแสดงกิ่งก้านใบดอกตามรูปลักษณะเหมือนต้นพุดตานในธรรมชาติจึงไม่อาจทำได้ และถึงแม้จะทำได้ก็ไม่มีความสุขงาม ช่างจึงคิดประดิษฐ์ให้เป็นไม้เถาไม้เลื้อยซึ่งจะมีลีลาของเถาจังหวะของใบและดอกสวยงามกว่า หรือถ้าจะพิจารณาให้ละเอียดรอบคอบลงไป ครูบูรพาจารย์ช่างในอดีตอาจไม่ได้คิดจะบังคับต้นพุดตานให้กลายเป็นไม้เถาก็ได้ เพียงแต่จับเอาลักษณะลีลาของต้นไม้ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นไม้ต้นไม้เถาไม้ใบไม้ดอกเลือกเอาเฉพาะส่วนที่เห็นว่าสวยงามนำมาจัดปรุงเสียใหม่ เช่น เห็นว่าไม้ชนิดไหนมีเถาเลื้อยเกี่ยวพันต้นไม้เกิดลีลาของเถาเป็นเส้นเลี้ยวลงดงาม ก็เอาลักษณะของเถามาใช้แต่ใบไปเก็บเอาความงามของไม้ชนิดอื่นที่เห็นว่างามมาติดตกแต่งใส่เข้าไปจนเห็นงาม แล้วไปเอารูปลักษณะของดอกไม้อีกชนิดหนึ่งซึ่งเห็นว่ามีรูปทรงของดอกสวยงามต้องตาต้องใจมาติดประดับเข้าไป ทำนองเดียวกับการร้อยพวงมาลัย ซึ่งมีดอกไม้ใบไม้หลาย ๆ ชนิดอยู่ในพวงเดียวกันแล้วแลเห็นงาม

ซึ่งในความงามที่เกิดจากการประดิษฐ์ตกแต่งด้วย
รูปลักษณะพืชพรรณไม้ต่าง ๆ นี้ จุดที่เด่นหรืออวด
ความงามโดดเด่นชัดเจนมากอยู่ตรงดอก และ
แผ่ผิวดอกไปเอารูปลักษณะของดอกไม้ประเภท
ดอกพุดตานมาใช้ หรือเป็นความบังเอิญที่ประดิษฐ์
ขึ้นแล้วปรากฏรูปลักษณะใกล้เคียง หรือคล้ายคลึง
กับดอกพุดตานเข้า อาจจะเป็นช่างเองก็ได้หรือ
อาจจะเป็นผู้ที่พบเห็นเกิดความชอบใจประทับใจ
ว่าสวยงามคล้ายดอกพุดตานก็เลยเรียกว่า ลาย
พุดตาน หรือลายดอกพุดตานขึ้น และเรียกขานกัน
สืบมาจนปัจจุบันอย่างหนึ่ง กับอีกอย่างหนึ่งก็คือ
ลวดลายที่ปรากฏอยู่ตามศาสนสถานต่าง ๆ โดย
เฉพาะที่เป็นพุทธสถานในประเทศไทย ที่ปรากฏ
อยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ ที่ช่างได้สร้างสรรค์ขึ้นตามยุค
สมัย หรือระยะกาลเวลาที่ผ่านไปโดยลำดับก็จะมี
การแก้ไขปรับปรุงตกแต่งตามที่เห็นว่างาม ดีกว่า
สมบูรณ์กว่า น่าดูกว่าอยู่เรื่อย ๆ จึงทำให้รูปลักษณะ
ของลวดลายดอกไม้ใบเถาค่อย ๆ เปลี่ยนแปลง หรือมี

รายละเอียดของรูปลักษณะที่ค่อย ๆ เปลี่ยนอยู่
เรื่อย ๆ เรียกพัฒนาการ และเมื่อกระทำสืบต่อใน
ช่วงเวลายาวนาน ปรากฏเห็นแนวทางของการ
ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตามระยะเวลาที่ผ่านมา ก็
เรียกกันว่าเป็นวิวัฒนาการทำให้รูปแบบค่อย ๆ
เปลี่ยนจากเดิมตามระยะเวลาที่ผ่านไป ปรากฏ
รูปลักษณะในปัจจุบันต่างจากรูปลักษณะในอดีต แต่
ยังแลเห็นส่วนที่คล้ายคลึงอยู่ จึงมีนักวิชาการหลาย
รายมักกล่าวว่าลายพุดตานมีที่มาจากสิ่งนั้นสิ่งนี้อีก
อย่างหนึ่ง ซึ่งก็อาจเป็นไปได้ทั้งสองกรณี เช่น
ลวดลายที่ประดับตกแต่งเจดีย์เชียงยันในวัดพระ
ธาตุหริภุญชัย จ.ลำพูน ภาพที่ ๑๗ ซึ่งเจดีย์องค์นี้
สืบทอดรูปแบบจากเจดีย์วัดป่าสักเมืองเชียงแสน
จ.เชียงราย ภาพที่ ๑๖ ลวดลายที่ประดับตกแต่ง
เจดีย์แห่งนี้มีส่วนคล้ายกับภาพลายเส้นจารแผ่นหิน
ที่วัดศรีชุม และลวดลายที่ปรากฏอยู่ในขามสังค
โลก ซึ่งนักวิชาการมักนิยมเรียกกันว่า ลายดอก
โบตัน ดูภาพที่ ๑๘ เปรียบเทียบกับภาพที่ ๓-๖

๑๖ เจดีย์วัดป่าสัก

๑๗ เจดีย์เชียงยัน

๑๘ ลายประดับเจดีย์เชียงยัน

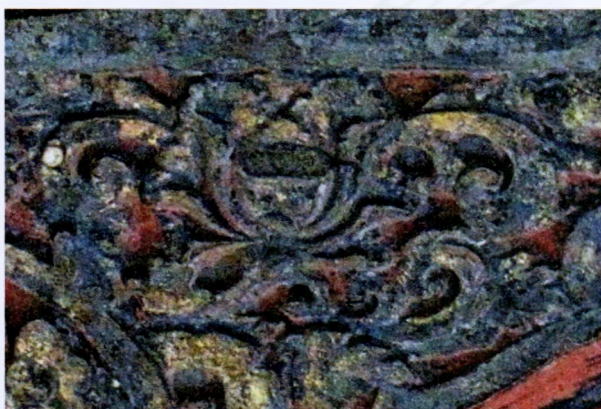

๑๙ ลายปูนปั้นประดับ

เจดีย์เจ็ดยอด

วัดเจดีย์เจ็ดยอด

จ.เชียงใหม่

๒๐ ลวดลายแกะสลักไม้เพดานพระปราสาท
เมืองเชลียง

๒๒ ลวดลายแกะสลักไม้เพดานพระปราสาท
เมืองเชลียง

๒๑ ลายขามสังคโลก จัดแสดงใน
พช.นครศรีธรรมราช

ลวดลายที่นักวิชาการนิยมเรียกว่าดอกโบตั๋นนี้ ยังปรากฏอยู่หลายแห่ง เช่น ลวดลายปูนปั้นประดับอาคาร วิหารหรือเจดีย์เจ็ดยอด ที่วัดเจดีย์เจ็ดยอด จ.เชียงใหม่ ภาพที่ ๑๙ ลวดลายแกะสลักไม้เพดานพระปราสาทเมืองเชลียง หรือพระปราสาทพระศรีรัตนมหาธาตุ ที่ศรีสัชนาลัย จ.สุโขทัย ภาพที่ ๒๐, ๒๒ และลายที่ปรากฏอยู่บนจานสังคโลกที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จ.นครศรีธรรมราช ในภาพที่ ๒๑ ซึ่งมีลักษณะลวดลายคล้ายคลึงกันมาก ซึ่งลวดลายในภาพที่ ๑๙ เป็นงานช่างสมัยพระเจ้าติโลกราชมหาราช ประมาณ พ.ศ.๑๙๔๐ ส่วนลวดลายในขามสังคโลกเป็นงานช่างสมัยสุโขทัย ประมาณ พ.ศ.๑๙๓๐ เป็นต้นมา

แต่งงานช่างศิลปกรรมแกะสลักไม้เพดานพระปรางค์
พระศรีรัตนมหาธาตุที่เมืองเซียงนั้่น น่าจะเป็น
งานช่างสมัยกรุงศรีอยุธยา ราวรัชกาลสมเด็จพระ
บรมไตรโลกนาถเป็นต้นมาประมาณ พ.ศ.๒๐๐๖-
๒๐๓๑

ซึ่งงานช่างศิลปกรรมในภาพที่ ๑๙-๒๒
เป็นงานช่างที่สร้างขึ้นอยู่ในพื้นที่ต่างแคว้นกัน แต่
มีรูปลักษณะคล้ายคลึงกันและยังไม่ปรากฏ
รูปลักษณะที่เป็นลายพุดตานเด่นชัด ลวดลาย
ลักษณะนี้ที่นิยมเรียกกันว่าลายดอกโบตัน ยัง
ปรากฏอยู่อีกหลายที่หลายแห่ง เช่น ลวดลายปูน
ปั้นที่ประดับมณฑปหรือพระคันธกุฎีที่วัดตระพัง
ทองหลวง ด้านทิศตะวันออกของเมืองสุโขทัยเก่า
ภาพที่ ๒๓-๒๕ หากเราจะพิจารณาเปรียบเทียบกับ
ภาพที่ ๒๖-๒๘ ก็จะแลเห็นหรือทราบได้ว่าเป็น
รูปแบบงานช่างศิลปกรรมที่ได้รับสืบทอดแนวทาง
คติความเชื่อ ความงาม ฯลฯ ตามแบบศิลปะลังกา
ถ้าจะพิจารณาจากเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ก็จะ
ยิ่งเป็นการสนับสนุนให้ใกล้เคียงไปอีกว่า ในสมัยกรุง
สุโขทัยเป็นราชธานีนั้น เราใช้แบบแผน หรือคติ
ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาจากลังกาอย่างที่ว่า

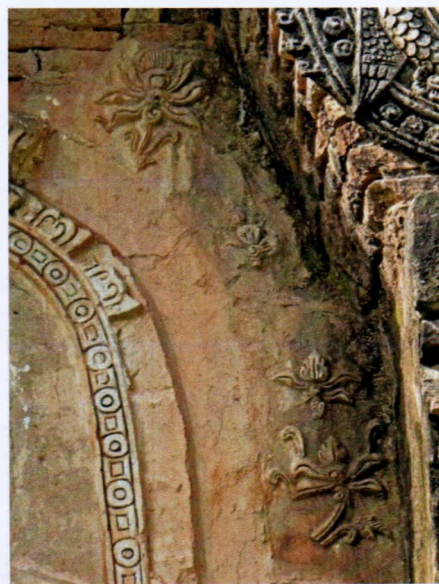
ปรากฏในจารึกต่าง ๆ ว่าสมัยพ่อขุนรามคำแหง
มหาราชทรงนิยมนับถือพระพุทธศาสนาจากลังกา
จนถึงสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ พระเจ้าลิไทย
ทรงให้อารามพระมหาสวามีสังฆราชมาเผยแผร์
พุทธศาสนา และให้อุปสมบทชาวสุโขทัยเป็น
จำนวนมาก และบรรดาพระภิกษุสงฆ์ที่ได้รับการ
อุปสมบทจากพระสงฆ์ชาวลังกานี้ก็เรียกว่า
พระสงฆ์ลังกาวงศ์สืบมา ตลอดจนรูปแบบของ
พระพุทธรูป สถูปเจดีย์และลวดลายต่าง ๆ ก็นิยม
สร้างตามแบบลังกากันอย่างแพร่หลาย เรื่อยมา

๒๔

๒๓

๒๕

๒๖ จิตรกรรมพุทธประวัติตอนมารวิชัย
สัปดาห์แรก ถ้ำทัพพุลละ สมัยแคนดี้

๒๗ ใบเสมาแกะสลักหิน วัดบุพผาราม เมืองแคนดี้
ประเทศศรีลังกา

ซึ่งถ้าเราพิจารณาลวดลายกรอบซุ้ม คล้ายรัศมีรอบองค์พระพุทธรูปยืน ที่ในซุ้มประดับผนังด้านนอกของมณฑปวัดตระพังทองกลาง หน้าเมืองสุโขทัยเก่า ตรงใกล้พระกรพระพุทธรูป ก็จะมีลักษณะการปั้นปูนลวดลายตรงนั้นมีลักษณะเช่นเดียวกับลวดลายกรอบรัศมีในภาพที่ ๒๖ ซึ่งเป็นงานเขียนสีที่ถ้ำทัพพุลละ ประเทศศรีลังกา ดูภาพที่ ๒๓ เปรียบเทียบกับภาพที่ ๒๖ ก็ยิ่งจะทำให้เราเริ่มแลเห็นเค้ารูปแบบลวดลายต่าง ๆ ของไทย ว่าส่วนใหญ่เรามักได้รับรูปแบบลวดลายต่าง ๆ มาจากลังกาและอินเดีย จากครูช่างที่ติดตามคณะสมณทูตของศรีลังกาและอินเดีย ค่อนข้างมาก

ซึ่งลวดลายในภาพที่ ๒๓-๒๕ นั้นมีรูปแบบอย่างเดียวกับที่ปรากฏอยู่ในงานช่างศิลปกรรมสมัยสุโขทัย และสมัยอยุธยาตอนต้นที่ปรากฏอยู่โดยทั่วไป เช่น ลายแกะสลักหิน ที่พบในวัดมหาธาตุ กรุงศรีอยุธยา ภาพที่ ๒๙-๓๐ ซึ่งเป็นงานช่างสลักหินทราย พบในวัดมหาธาตุ จ.พระนครศรี-

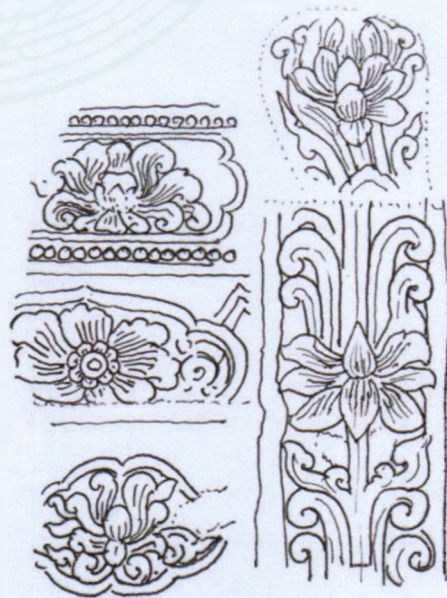
ศรีอยุธยา สมัยต้นอยุธยา และภาพลายเส้นที่ ๕ ซึ่งเป็นภาพลายเส้นงานแกะสลักหินทราย วัดมหาธาตุ สมัยอยุธยาเช่นเดียวกัน จะเห็นลายมีลักษณะเป็นสองแบบ แต่นักวิชาการมักเรียกลายลักษณะนี้ว่าลายดอกโบตั้น เช่นเดียวกัน

๒๙

๓๐

ภาพลายเส้นที่ ๕

๓๑

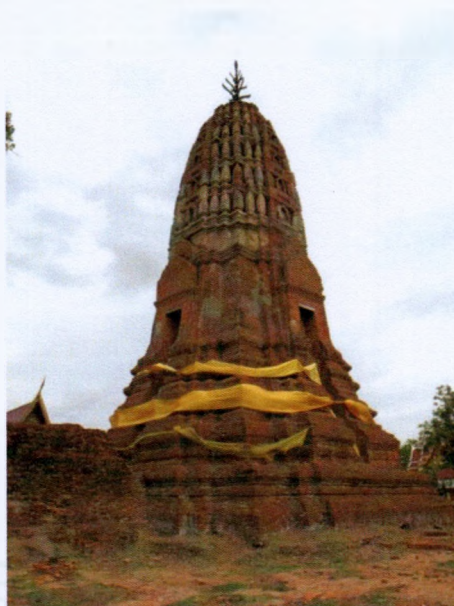

๓๒

๓๓

นอกจากนี้ เรายังได้พบลวดลายประดับชั้นหน้ากระดาน เหนือซุ้มคูหาขององค์พระปรางค์พระศรีรัตนมหาธาตุ ที่เมืองสุพรรณบุรี ในภาพที่ ๓๑-๓๔ โดยเฉพาะลายในภาพที่ ๓๑ มีลักษณะคล้ายใกล้เคียงกับลายแกะสลักหินใบเสมา อุโบสถวัดบุปผาราม ในเมืองแคนดี ประเทศศรีลังกา

๓๔

ดูภาพที่ ๒๗-๒๘ ซึ่งเป็นใบเสมาแกะสลักหิน ที่วัดบุปผาราม เมืองแคนดี ประเทศศรีลังกา เปรียบเทียบกันก็จะแลเห็นได้ทันที ลายปูนปั้นในภาพที่ ๓๒ ก็มีลักษณะใกล้เคียงกับลายปูนปั้นประดับผนังมณฑปวัดตระพังทองกลาง หน้าเมืองสุโขทัยเก่า จ.สุโขทัย ภาพที่ ๒๔ ในภาพที่ ๓๑ และ ๓๒ ซึ่งเป็นลายปูนปั้นประดับพระปรางค์พระศรีรัตนมหาธาตุ สุพรรณบุรีก็มีลักษณะใกล้เคียงกับลายปูนปั้นประดับในซุ้มผนังมณฑปที่วัดตระพังทองกลาง จ.สุโขทัย ดูภาพที่ ๒๓-๒๕ เปรียบเทียบกัน

จากเหตุผลดังที่กล่าวผ่านมาแล้วนั้น ลายลักษณะดังกล่าวนี้อาจจะเป็นลายที่เรียกว่าดอกโบตันจากจีนก็ได้ หรือลวดลายที่ได้รับรูปแบบมาจากทางประเทศศรีลังกาในอดีตก็ได้จากทางอินเดียก็ได้ หรือคิดประดิษฐ์ขึ้นจากดอกไม้ที่มีอยู่ตามพื้นถิ่นของประเทศไทยก็อาจจะเป็นได้ทั้งนั้น สมดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงปรึกษากับพระยาอนุมาราช ธน เรื่องพุดตานที่กล่าวแล้ว

๓๙ ลายประดับใบเสมา

สมัยสุโขทัยตอนปลาย

ที่วัดพระบรมธาตุ จ.ชัยนาท

ภาพลายเส้นที่ ๖

ลายประดับใบเสมาที่วัดพระบรมธาตุ
จ.ชัยนาท

๔๐ ลายประดับใบเสมาสมัยสุโขทัย
ตอนปลาย ที่วัดจอมคีรีนาคพรต
จ.นครสวรรค์

กำเนิดลายพุทธาน

เรื่องที่จะชี้ชัดว่าลายพุทธานมีขึ้นหรือเกิดขึ้นเมื่อไรนั้นเป็นเรื่องที่ยังหาข้อยุติได้ยาก เนื่องจากหลักฐานด้านงานช่างศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ ที่เหลือปรากฏอยู่ในปัจจุบันโดยเฉพาะที่เป็นงานช่างในยุคเก่ามีอายุกาลมาก ๆ มีเหลือน้อย ที่ชำรุดสูญสลายทำลายไปจากภัยธรรมชาติ ภัยสงคราม ภัยจากมนุษย์ และสัตว์ ตลอดจนความจำกัดของวัสดุที่สร้าง เมื่อผ่านกาลเวลาช้านานมาก ๆ ก็ชำรุดทำลายไป ที่หลงเหลือปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้มีจำนวนน้อยมาก ทำให้เราไม่อาจชี้ขาดหรือชี้ชัดลงไปได้ว่าลายพุทธานมีขึ้นหรือเกิดขึ้นเมื่อใด

จากหลักฐานทางโบราณวัตถุที่เกิดจากงานช่างศิลปกรรมในอดีต ยังเหลือปรากฏให้เห็นในปัจจุบันที่ผู้เขียนเคยเห็นคือ ลวดลายสลักหินชนวนบนใบเสมาที่วัดพระบรมธาตุ จ.ชัยนาท และที่วัดจอมคีรีนาคพรต จ.นครสวรรค์ ซึ่งเป็นงานช่างสมัยสุโขทัยตอนปลาย ปรากฏลวดลายตรงส่วนล่างของใบเสมาอยู่เหนือลวดบัวรองรับใบเสมา ทำเป็นรูปสามเหลี่ยมคล้ายหน้าจั่ว มีเส้นลวด กรอบหยักคล้ายนาคล้ายอง หรือจั่วภควัมปติ (ตามที่ช่างใช้เรียกขานกัน) ลวดลายภายในกรอบรูปสามเหลี่ยมนี้สลักเป็นดอกไม้ใบไม้ ดอกไม้ตรงกลางค่อนข้างใหญ่ มีลักษณะเหมือนอย่างลายที่เราเรียกกันในปัจจุบันว่าดอกพุดตาน มีเถาถิ่นใบประกอบอย่างลายเครือเถา ภาพที่ ๓๙ และภาพลายเส้นที่ ๖ ก็พอจะเห็นได้ว่าลวดลายที่มีลักษณะดอกกิ่งก้านใบเถาแบบลายพุดตานอย่างไถยนั้น ปรากฏขึ้นตั้งแต่สมัยสุโขทัยตอนปลายแล้ว และคงจะมีการสร้างสรรค์สืบต่อมาในสมัยอยุธยาแต่คงจะยังไม่นิยมสร้างลวดลายพุดตานล้วนอย่างในสมัยรัตนโกสินทร์ คือ อาจจะมีการสร้างลายพุดตานประกอบหรือแซมแทรกปะปนกับลวดลายประเภท

อื่นบ้าง หรือสร้างเป็นจำนวนน้อยบ้าง จึงหาหลักฐานทางโบราณวัตถุและศิลปวัตถุได้น้อยมากที่พอจะเหลือให้เห็นได้บ้างในสมัยพระเจ้าปราสาททอง ได้แก่ ลวดลายปูนปั้นประดับมณฑปทิศมณฑปปราย ที่วัดไชยวัฒนาราม อยุธยา ในภาพที่ ๔๒ มณฑปทิศ มณฑปปรายรอบพระปรางค์ประธานที่วัดไชยวัฒนาราม จ.พระนครศรีอยุธยา เหลืออยู่เล็กน้อย มีเถาเถาและใบคล้ายลายพุดตาน มีดอกที่เหลือไม่เต็มดอกมีลักษณะคล้ายลายพุดตามผสมใบเทศ ตรงส่วนปลายของดอกเป็นลายใบเทศจริง ๆ ภาพที่ ๔๑-๔๒

๔๑

๔๒

๔๔

๔๕

รูปลักษณะของลายพุดตาน

ลายพุดตานเป็นลายไทยตระกูลใหญ่
ตระกูลหนึ่งใน ๔ ตระกูลได้แก่

๑. ลายเครือวัลย์พรรณพุกษา

๒. ลายพุดตาน

๓. ลายใบเทศ

๔. ลายเปลว (ลายกนก)

นอกจากนี้ยังมีลายอื่น ๆ อีก แต่ไม่จัดเข้า
ในตระกูลใหญ่ เช่น ลายไขปลา ลายโสร่ง ลาย
ดอกจอก ลายดอกหลายกลีบ มีลายดอกสี่กลีบ
ดอกหกกลีบ ดอกแปดกลีบ ลายดอกกลม ลาย
ดอกลอย ฯลฯ ลายเหล่านี้มีไว้สำหรับใช้ตกแต่ง
เป็นกรอบบังคับพื้นที่ของลายในตระกูลใหญ่ทั้ง ๔
ตระกูลนั้นบ้าง ตกแต่งพื้นที่ที่ส่วนต่าง ๆ ของงาน
ช่างบ้าง เฉพาะในที่นี้จะกล่าวเฉพาะลายพุดตาน
และลายใบเทศตามลำดับ

ลักษณะทั่วไปของลายพุดตานมักนิยมผูก
ลายหรือสร้างลายเป็นลำต้นกิ่งก้านอย่างไม้พุ่ม
ขนาดย่อมบ้าง ที่ทำเป็นไม้เถาเลื้อยเป็นเครือเถา
บ้าง ก้านขดบ้างก็มีตามลักษณะพื้นที่กำหนดหรือ

พื้นที่ ๆ จะใช้สร้างลาย หากพื้นที่เป็นแนวตั้งและมี
ขนาดกว้างพอเหมาะ ก็มักจะประดิษฐ์เป็นไม้
ต้นแบบไม้พุ่มขนาดย่อม เช่น ลายหน้าบานประตุ
บานตู้พระธรรม ฉาก หรือฉากกั้นห้อง แต่ถ้าพื้นที่
เป็นรูปสามเหลี่ยมมักนิยมประดิษฐ์เป็นไม้กิ่งต้นกิ่ง
เถาอย่างที่ใช้ทางกระเบื้อง เรียกว่า ไม้ร่อเลื้อย หาก
พื้นที่อยู่ในแนวนอน หรือพื้นที่ที่มีความกว้างน้อย
แต่ความยาวมาก มักประดิษฐ์เป็นไม้เถา มีทั้งที่
เป็นลายเครือเถา ลายเถาไขว้ และลายก้านขด แต่
ถ้ามีพื้นที่กว้างมาก ๆ ก็จะถักเถา คือมีเถาไขว้กัน
ไปมา หรือประดิษฐ์เถาให้มีลักษณะคล้ายตาข่าย
เรียกลายพุดตานกรองบ้าง พุดตานก้านแย่งบ้าง
อยู่ที่รายละเอียดของลาย

ลักษณะเฉพาะของลายพุดตาน คือเป็น
ลายไทยที่มีลักษณะของส่วนต่าง ๆ ของลาย
ประดิษฐ์เป็นต้นไม้ใบไม้ที่ใกล้เคียงธรรมชาติ
มากกว่าลายอย่างอื่น คือเห็นต้นเป็นต้น เห็นใบ
เป็นใบ มีตารางของใบหรือที่เรียกกระดูกของใบ
ส่วนดอกก็ใกล้เคียงกับดอกไม้โดยทั่ว ๆ ไป มี
ลักษณะดอกค่อนข้างกลมทั้งด้านข้างและด้านตัด

คือด้านบนของดอกมักจะกลม หรือเป็นกลีบดอก อยู่ในวงกลม หรือเกือบกลม มีกลีบดอกประมาณ ๕-๖ กลีบ ที่กลีบดอกแต่ละกลีบจะมีเส้นแฉียง ขนานจากโคนกลีบไปทางปลายกลีบ คล้ายร่อง ตื้น ๆ ในกลีบดอกไม้จริง กลีบด้านนอกหรือกลีบ นอกคลีบานออก หันปลายกลีบออกด้านนอกของ วงกลมของดอกโดยรอบ ส่วนกลีบด้านในหันปลาย กลีบเข้ามารวมกันอยู่ตรงกลางของดอก เว้นที่ว่าง ตรงปลายของกลีบดอกด้านในไว้พอสมควร และ ทำเป็นเกสรแบบเม็ดกลม ๆ บ้าง เขาจะเส้นตัดกัน เป็นตารางสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ ก็มี รูปภาพที่ ๔๔-๔๗ ลักษณะของใบมีหลายแบบที่เห็นบ่อยมีไม่น้อยกว่า ๓ แบบ คือแบบแฉ่งหรือเส้นแฉ่งของใบ เรียก แบบชาวบ้านว่ากระดุกใบ คล้ายใบไม้จริงใน ธรรมชาติมาก คือมีกระดุกกลางของใบใหญ่ให้ ความรู้สึกแข็งแรง แล้วมีเส้นแฉ่งแตกแขนงออกสอง ข้างของกระดุกใบ เพื่อให้ความรู้สึกอ่อนหวานและ พลิ้วไหว รูปภาพ ๔๔-๔๕

แบบแฉ่งทั้งใบไม่มีกระดุกใบแบบที่ต้องการ แสดงความอ่อนหวานของเส้น และให้ความรู้สึก พลิ้วไหว หรือไกวแกว่งตามแรงลม รูปภาพที่ ๔๘ แบบทำเส้นขอบใบและกระดุกใบใหญ่ เว้นพื้นที่ ของใบไว้ ส่วนมากปรากฏในงานแกะสลักและงาน ปั้น ตรงขอบใบและกระดุกใบปิดทอง ตรงพื้นที่ ของใบประดับกระຈกเพื่อให้เกิดความวิจิตรแพรว พราวยิ่งขึ้น รูปภาพที่ ๔๙ ทั้ง ๓ อย่างนี้เป็นลาย พุดตานแท้

๔๘

๔๖

๔๗

๔๙

นอกจากนี้ยังมีลายพุดตานอีกประเภทหนึ่ง มีรูปลักษณะของดอกและใบคล้ายลายใบเทศ อาจเรียกลายพุดตานผสมลายใบเทศ ลายพุดตานใบเทศหรือลายพุดตานผสมก็ได้ ลายพุดตานชนิดนี้มีลำต้นเถาเถิงและใบเป็นลายพุดตาน แต่มีการบากรอยหยักของดอกคล้ายลายใบเทศ เช่น ลายประดับหน้าบันพระที่นั่งสนามจันทร์ ในพระบรมมหาราชวัง ตามประวัติกล่าวว่าสร้างในสมัยรัชกาลที่ ๒ ซึ่งลวดลายที่ปรากฏมีเถา และใบเป็นลายพุดตาน แต่ดอกมีรูปลักษณะและรายละเอียด ใกล้ไปทางดอกของลายใบเทศ ภาพที่ ๕๐

๕๐ งานแกะสลักไม้ปิดทองประดับกระจกหน้าบันพระที่นั่งสนามจันทร์ ในพระบรมมหาราชวัง

จากข้อมูลเหตุผลดังกล่าว พอจะกล่าวได้ว่า ลวดลายอย่างที่เป็นปัจจุบันเรียกว่าลายพุดตาน หรือลายดอกพุดตานนั้น ปรากฏขึ้นในสมัยสุโขทัย และคงจะมีการสร้างลวดลายประเภทนี้แพร่หลายอยู่ในเขตพื้นที่ที่อยู่ในการปกครองของอาณาจักรสุโขทัย น่าจะมากกว่าที่ปรากฏหลักฐานทางโบราณวัตถุทั้งสองแห่งที่กล่าวแล้ว ซึ่งอาจจะชำรุดหักพังเสื่อมสลายไปด้วยภัยสงครามบ้าง ภัยจากการกระทำของมนุษย์บ้าง ภัยจากธรรมชาติบ้าง จึงเหลือชิ้นงานน้อยแห่ง นอกจากลายพุดตานที่ปรากฏบนใบเสมาที่วัดจอมศรีรีนาครต จ.นครสวรรค์ และใบเสมาที่วัดพระบรมธาตุ จ.ชัยนาท แล้ว ก็ไม่ปรากฏลายประเภทนี้ ในช่วงเวลาสืบต่อมา เช่น ช่วงเวลาก่อนการก่อตั้งกรุงศรีอยุธยา สมัยอยุธยาตอนต้น สมัยอยุธยาตอนกลาง แต่มาปรากฏลวดลายในลักษณะนี้ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ราวรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ.๒๑๗๒-๒๑๙๙) ปรากฏที่ปราสาททิศ ปราสาทรายรอบพระปรางค์ประธาน วัดไชยวัฒนาราม ซึ่งรูปลักษณะเป็นลายผสมระหว่างลายพุดตานและลายใบเทศประดับอยู่ในที่เดียวกัน เฉพาะลายที่เรียกว่าลายพุดตานนั้น ยังไม่แสดงรูปลักษณ์ที่เป็นลายพุดตานชัดเจนมากนัก แต่มีท่วงทีลีลาลักษณะโดยรวมเป็นลักษณะลายพุดตานและมีลายใบเทศติดอยู่ตรงสวนปลายของลาย ภาพที่ ๕๑

๕๑ ภายในพระอุโบสถวัดเทพธิดาราม ผนังเขียนลายคอมพุ่มพุดตาน

แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นก็ไม่ได้หมายความว่าก่อนหน้านี้จะไม่มียาลายพุดตาน เพียงแต่เราหาหลักฐานทางศิลปวัตถุโบราณวัตถุได้เพียงเท่านั้น เพราะในยุคปัจจุบันเราต้องแสดงพยานหลักฐานทางวัตถุเป็นเรื่องสำคัญ หากไม่มีหลักฐานก็เป็นเรื่องที่พุดยาก ช่างไทยได้คิดประดิษฐ์ลวดลายพุดตานขึ้นใช้ในงานช่างศิลปกรรมเพื่อประดับตกแต่งอาคารสถานที่ ชุมแทนฐาน บานประตูหน้าต่าง ตู้ โต๊ะ เครื่องใช้ในศาสนา ราชสำนัก เครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ตลอดจนภาชนะ และบริวารพระสงฆ์ก็มี การใช้ลายพุดตานประดับตกแต่งในตำแหน่งแห่งที่ต่าง ๆ ก็เป็นทำนองเดียวกับลวดลายอื่น ๆ เช่น ลายไบเทศ หรือลายเปลว ฯลฯ เริ่มตั้งแต่ชั้นบันได เช่น งานแกะสลักหินอ่อนชั้น

บันไดพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์ท่าเตียน) ภาพที่ ๕๒-๕๓ บานประตูหน้าต่าง ชุ่มต่าง ๆ ฝาผนัง จันทกระทั้งหน้าจั่ว หรือหน้าบัน ภาพที่ ๕๔-๕๕ แต่ที่ไม่ค่อยปรากฏการใช้ลายพุดตานตกแต่ง ได้แก่ ลวดลายผ้าทรงของพระพุทธรูปทรงเครื่อง ฉัตร ชุ่มเรือนแก้ว พระแท่นรัตนบัลลังก์ชุกชีพระพุทธรูป พระราชบัลลังก์ พระราชอาสน์ ราชรถ ราชยานต่าง ๆ ซึ่งมักใช้ลายไบเทศและลายเปลว ที่ปัจจุบันนิยมเรียกว่าลายกนกหรือลายกระหนก ทำให้เราสังเกตเห็นว่าครูช่างในอดีตท่านไม่นิยมใช้ลายพุดตานตกแต่งเครื่องทรงไปจนถึงพุทธอาสน์ พระราชอาสน์ พระราชบัลลังก์ ราชรถ ราชยาน ซึ่งอาจมีเหตุผลซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

๕๒

๕๔

๕๓

๕๕

ลายพุดตานที่มีรูปลักษณะตามตำแหน่งที่ประดับ และวัสดุที่ใช้

เหตุที่ลวดลายพุดตานมีหลายขนาดหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับเหตุผลของการใช้งาน ตลอดจนวัสดุที่ใช้ในการสร้างลวดลายด้วย ซึ่งช่างจะต้องคิดประดิษฐ์รูปแบบให้เหมาะสมกับวัสดุและตำแหน่งที่ติดตั้งหรือประดับลวดลาย กับจุดที่ผู้ดูสามารถมองเห็นให้สัมพันธ์กันเป็นระยะที่สามารถมองเห็นความงามของลวดลายได้ชัดเจนและสมบูรณ์ เช่น ลวดลายที่จะใช้ประดับหน้าจั่วหรือหน้าบัน ช่างผู้ออกแบบจะต้องคำนึงถึงลักษณะและขนาดของพื้นที่ ว่ามีขนาดกว้างหรือแคบมากน้อยเท่าไร ตำแหน่งของจั่วอยู่สูงหรือต่ำเพียงใด ระยะสายตาที่จะมองเห็นงามระยะไหน ควรจะสร้างลวดลายให้มีขนาดเท่าไร ขนาดของเถาก้านใบดอกควรมีขนาดเท่าใดและมีรูปลักษณะอย่างไรจึงจะงดงามพอเหมาะ อีกทั้งควรใช้วัสดุอย่างไรจึงจะเหมาะสม มีความคงทน น้ำหนักเบา การปั้น การแกะสลัก หรือแม้กระทั่งหล่อ หรือ बुद्ध ได้สะดวกอย่างไร เช่น เป็นงานประดับตกแต่งพื้นที่หน้าจั่วของ

อาคารที่มีขนาดสูงใหญ่มาก ๆ เช่น หน้าจั่วหรือหน้าบันวิหารพระพุทธไสยาสน์ที่วัดพระเชตุพนฯ (วัดโพธิ์ท่าเตียน) ควรจะจัดวางตำแหน่งของลวดลายที่มีลักษณะของเถาใบก้านต่าง ๆ อย่างไร มีขนาดเท่าไร จังหวะของดอกอย่างไร เมื่อได้ขนาดจังหวะของก้านเถาใบดอกพอเหมาะแล้ว ต้องดูว่ารายละเอียดของดอกควรเป็นอย่างไร ของเถาของใบควรเป็นอย่างไร ถ้าเป็นการปั้นปูนเปลือยไม่ลงรักปิดทองควรปั้นอย่างไร มีรายละเอียดอย่างไร นูนสูงนูนต่ำแค่ไหนจึงจะปรากฏแสงเงาที่เห็นงามพอเหมาะ หากเป็นงานแกะสลักไม้ซึ่งมีความจำกัดของวัสดุควรทำอย่างไร และถ้ามีการปิดทองประดับกระจก หรือปิดทองล่องชาดควรทำอย่างไร มีรูปลักษณะอย่างไร รายละเอียดควรเป็นอย่างไร เช่น ลายพุดตานเครือเถาปิดทองประดับกระจกหน้าบันวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนฯ ในภาพที่ ๕๖ ซึ่งรายละเอียดเหล่านี้ย่อมมีผลหรือมีอิทธิพลต่อรูปลักษณะของลวดลายที่ช่างได้ทำการประดิษฐ์สร้างสรรค์ขึ้นทั้งสิ้น

๕๗

๕๘

๕๙

พุดตานลายเขียนสี ฝาค้างและเสาพระอุโบสถวัดเทพธิดาราม กรุงเทพฯ เป็นลักษณะลายคอมพุ่มทรงใบเทศ ปัจจุบันมักเรียกลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง (เรื่องลักษณะลวดลายประเภทนี้ ผู้เขียนได้เขียนเป็นบทความอธิบายรายละเอียดลงในนิตยสารศิลปากร ปีที่ ๕๖ ฉบับที่ ๒ เรื่อง ลายพุ่มลายคอม) เมื่อลายแห่งนี้เป็นลวดลายเขียนสีตกแต่งผนังพระอุโบสถ ซึ่งอยู่ใกล้ตาผู้ดู ช่างจึงออกแบบให้มีขนาดเล็กและมีรายละเอียดมาก จึงผูกลายพุ่มซึ่งเป็นกลุ่มลายประธานให้มีดอกใหญ่ ดอกรอง และดอกเล็ก แทรกด้วยเถาก้านใบค่อนข้างละเอียดเพราะไม่ต้องปั้นหรือแกะสลัก การแรเงาในกลีบดอกและใบก็ไม่จำเป็น เพราะ

ช่างสามารถไล่ระยะของสี จากอ่อนไปหาแก่หรือหนักไปหาเบา ทำให้เกิดความรู้สึกว่ากลีบดอกของลายแบ่งบานโค้งกลีบได้สวยงามคล้ายดอกไม้จริงในธรรมชาติ ภาพที่ ๕๙ ส่วนลวดลายที่แวดล้อมลายพุ่มประธานโดยรอบนั้นก็ผูกเป็นลายเครือเถา มีเถาก้านดอกใบเป็นระยะห่างให้เกิดช่องไฟ หรือที่เรียกว่าล่องลาย เมื่อเถาลายที่ผูกล้อมพุ่มลายไว้มาบรรจบกันทั้งก้านบนและก้านล่าง ก็จะประดิษฐ์เป็นลายดอกสี่กลีบคั่นระยะเป็นจังหวะให้เกิดความงดงามน่าดูชม ลายที่แวดล้อมพุ่มลายอยู่นี้โบราณเรียกลายคอมหรือคอมลาย ภาพที่ ๕๗ ที่เรียกลายก้านแย่งนั้น มักจะวางดอกลายเป็นระยะแล้ววางเถาลายเข้าหาดอกทั้งสี่ด้านคล้ายลายคอม แต่เถามักจะพาดตัดกันคล้ายย้อยแย่ง ช่างจึงเรียกลายก้านแย่ง ภาพที่ ๕๘

๖๐

๖๑

๖๒

พุดตานลายรดน้ำ (โบราณเรียก ลายทอง) เช่น ลายทองกุบในภาพที่ ๖๐ กุบ คือส่วนที่เป็นหลังคาครอบคลุมที่นั่ง ซึ่งเรียกว่า สัปคับ เป็นที่นั่งไปบนหลังช้าง กุบในภาพที่ ๖๐ เป็นหลังคาที่นั่งของผู้มีบรรดาศักดิ์สูง จึงตกแต่งด้วยลายปิดทองรดน้ำ หรือที่เรียกว่ากุบลายทอง ส่วนที่เป็นหลังคาเขียนลายคอมพุ่ม ส่วนที่เป็นลักษณะคล้ายกระบังหน้านางทั้งสี่ด้านเขียนเป็นลายเครือเถาพุดตาน เนื่องจากงานช่างศิลปกรรมประเภทนี้มีเพียงสองสีหรือมีสีสองระยะเท่านั้น ช่างจึงเขียนเส้นแร คือ เส้นเล็ก ๆ ที่ปรากฏในกลีบดอกและใบ เพื่อให้แลเห็นและรู้สึกว่กลีบดอกและใบนั้นแบ่ง

บานอ่อนไหวคล้ายดอกใบของต้นไม้ในธรรมชาติ ภาพที่ ๖๐, ๖๑ หรือแม้จะเป็นงานแกะสลักไม้ ฯลฯ ใช้สีสลัก เสาะ ปาดให้เกิดรูปร่างรูปทรงของดอก ใบ แบบต่าง ๆ มีระยะสูง ต่ำ ตื้น ลึก หนา บางอย่างไรก็ยั้งให้ความรู้เป็นวัสดุั้น ๆ อยู่ คือเห็นไม้เป็นไม้ เห็นปูนเป็นปูน เห็นโลหะเป็นโลหะ เห็นหินเป็นหิน ยังไม่ให้ความรู้สึกอ่อนหวานคล้ายธรรมชาติ ช่างจึงแกะ แร หรือเสาะแรเส้นให้พลิ้วไปตามรูปลักษณะของกลีบดอกและใบ เกิดความรู้สึกอ่อนหวานพลิ้วไหวเมื่อยามที่มองเห็นให้ความรู้สึกงดงามคล้ายตามเจตนารมณ์ของช่าง รูปที่ ๖๒

ลายพุดตานที่เป็นลายแกะสลัก หรือลายปั้นปูนที่เป็นสีเดียว เช่น ปิดทองทึบ อย่างลายบานประตูวิหารพระศรีศากยมุนี ซึ่งเป็นงานแกะสลักไม้ ปิดทองทึบ (บางท่านเรียกงานแกะไม้เพราะใช้เครื่องมือหลายประเภท มีทั้งแกะสลัก คvik คว้าน ฯลฯ หลายชั้น) คือเป็นสีทองสีเดียวไม่สามารถแบ่งแยกระยะน้ำหนักของลายด้วยสีได้อย่างลายเขียนสี ตรงส่วนที่เป็นท้องลายหรือท้องบาน หมายถึงลายหลัก มีการแกะสลัก คvik คว้านลำต้นเถาใบดอกให้มีความลึกมาก ชับซ้อนหลายชั้น เพื่อให้เกิดแสงเงาที่ชัดเจน เป็นจังหวะระยะอย่างหนึ่ง ส่วนที่เป็นกรอบบานหรือกรอบลายแกะสลักแบบต้นพอให้เห็นเป็นลวดลาย เมื่อปิดทองทึบแล้วจะมองเห็นลวดลายทั้งสองที่อยู่ในที่เดียวกันมี

ระยะแสงเงาที่ไม่เหมือนกัน เกิดความงามที่น่าชมอย่างยิ่ง ภาพที่ ๖๓, ๖๔ หรือลายปั้นปูนดอกพุดตานที่ประดับท้องจั่วหรือหน้าบันของซุ้มประตูหน้าต่างอาคาร อุโบสถ วิหาร ซึ่งนิยมปล่อยให้เห็นสีของปูนที่มีสีขาวนวลตามธรรมชาติ หรือแม้จะลงรักปิดทองก็เช่นเดียวกับลายแกะสลักไม้ปิดทอง คือมีสีเดียวกัน เป็นทั้งผิวลายและผิวพื้น ไม่มีสีที่ตัดสลับคันระยะจังหวะให้เห็น ต่างพื้นที่กันระหว่างลายกับลาย หรือลายกับพื้นจะสามารถเห็นลวดลายได้เด่นชัดจากแสงและเงาเท่านั้น เพราะไม่มีสีสันทกแต่ง ลายลักษณะนี้จึงต้องปั้นหรือแกะสลักให้มีความลึกคดดอกลายใบลายให้ลอยจากพื้นค่อนข้างมาก เพื่อเน้นแสงเงาให้ได้ระยะที่สวยงาม ภาพที่ ๖๕

๖๓

๖๔

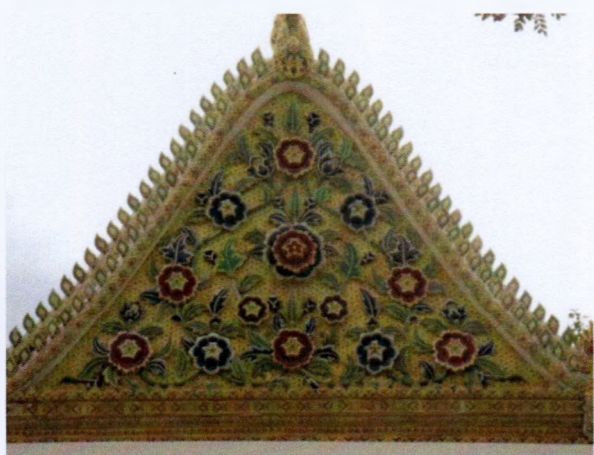
๖๕

ลายพุดตานชนิดต่าง ๆ

ช่างไทยทั้งในอดีตจนถึงปัจจุบันนิยมนำลายพุดตานมาผูกหรือประดิษฐ์สร้างงานขึ้นในรูปลักษณะต่าง ๆ ได้ไม่น้อยกว่า ๗ ลักษณะ ดังนี้

๑. ลายพุดตานเครือเถา เกิดจากการผูกลายดอกพุดตานให้ปรากฏเป็นเครือเถาไม้เลื้อยพาดเกี่ยวผูกพันกันไปมาให้เต็มพื้นที่ที่ต้องการจะสร้างลายประดับตกแต่ง และประดิษฐ์เป็นดอกต่าง ๆ เช่น ดอกตูม ดอกบาน เล็ก ใหญ่ วางระยะของดอกให้เป็นระยะอย่างมีจังหวะทั้งดอกอ่อน ดอกแก่ ดอกที่เป้งบาน ดอกแทรกสลับต่าง ๆ ตามที่เห็นว่างดงามพอดีหรือเหมาะสม ส่วนพื้นที่ที่เหลือว่างอยู่ก็จะประดิษฐ์เป็นยอด เป็นใบ มีขนาดเล็กบ้างใหญ่บ้างตามความเหมาะสม จนเกิดเป็นลวดลายที่มีจังหวะ ระยะของดอก ใบ กิ่ง ก้าน เถา ฯลฯ ที่ดงามเหมาะสมกลมกลืนจนแลเห็นงาม ซึ่งอาจจะมองให้เห็นงามคล้ายพืชพรรณคล้ายธรรมชาติก็ได้ หรือจะมองให้แลเห็นงามอย่างงานลวดลายประดิษฐ์ก็ได้ เช่น ลายพุดตานเครือเถา หรือจะเรียกว่า ลายเครือเถาพุดตานก็ได้ ดูภาพ ๖๖ ซึ่งเป็นลวดลายพุดตานเครือเถา กระเบื้องเคลือบสีประดับหน้าบันพระอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติฯ จ.นนทบุรี

๖๖

หรือลวดลายประดับมุกกรอบบานประตูพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพฯ ดูภาพที่ ๖๗

๖๗

๒. ลายพุดตานเถาไขว้ ลายพุดตานเถาไขว้มีความจริงก็เป็นลายประเภทเครือเถา แต่ที่เรียกแยกออกมาจากลายเครือเถาก็เพราะว่า ลายเครือเถานั้นการผูกลายหรือสร้างลายไม่บังคับมาก เพียงแต่วางเถากั้นกิ่งใบดอก ให้ดูมีจังหวะระยะที่แลเห็นดงามเป็นใช้ได้ แต่ลายเถาไขว้นั้นชื่อก็บอกอยู่ในตัวแล้วจะต้องวางเถาให้ได้สลับกันไปมาอย่างมีระยะถี่ห่าง รักษาระยะและมีระเบียบต่อจากนั้นจึงจะวางดอกตูม ดอกอ่อน ดอกบานตามจุดที่กำหนดอย่างมีระยะที่ค่อนข้างจะแน่นอน ไม่อิสระอย่างลายเครือเถาโดยตรง ต่อจากนั้นจึงจะประดิษฐ์เป็นใบเล็กใหญ่ โดยบังคับให้กลุ่มใบอยู่ในจังหวะหรือรูปทรงช่องว่างระหว่างเถาลาย กำหนดช่องไฟ คือระยะห่างของกลุ่มใบดอกแต่ละกลุ่มแต่ละใบและระยะห่างของกลุ่มใบดอก กับเถาอย่างมีจังหวะระยะจนเกิดเป็นลวดลายที่ดงาม ดูภาพที่ ๖๘ ซึ่งเป็นภาพเขียนสีเสาในประธานพระอุโบสถวัดชุมพลนิกายาราม อ.บางปะอิน จ.พระนครศรีอยุธยา เขียนสีเป็นลวดลายตระกูลดอกพุดตานตลอดทั้งต้นเสา แต่ลายในภาพที่ ๖๘ นี้เขียนประดับอยู่ตรงส่วนล่างของต้นเสา ตรงกลุ่มลายกรวยเชิง

๖๘

๖๙

ภาพลายเส้นที่ ๗

หรือในภาพที่ ๖๙ ซึ่งเป็นลายเครือเถาชนิดเถาไขว้ ปิดทองประดับกระจกเรือพระราชพิธีในอดีตที่ชำรุด จัดแสดงอยู่ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอยู่เรือพระราชพิธีบางกอกน้อย อยู่เดียวกับเรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์

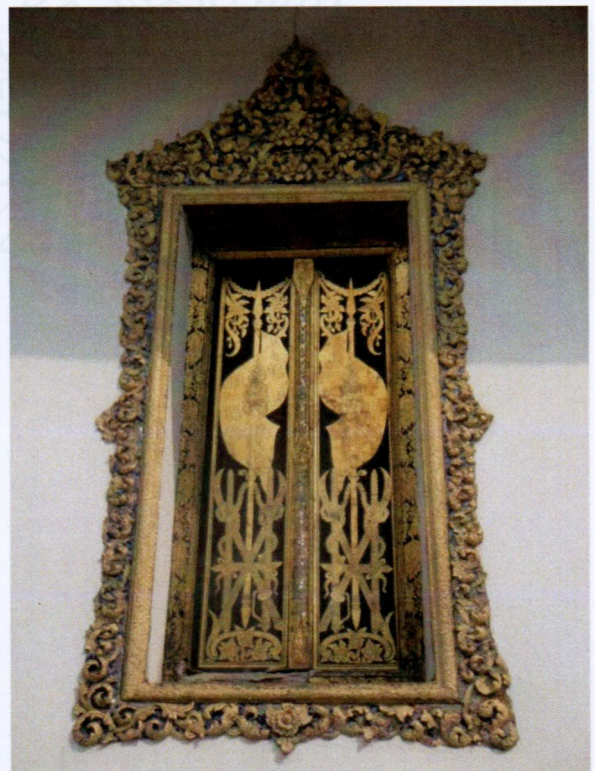
๓. ลายพุดตานก้านขด ความจริงลวดลายแบบนี้ก็อยู่ในประเภทลายเครือเถา แต่ทางช่างไม่เรียกลายเถาขด เนื่องจากไม่มีความสละสลวยทางภาษา จึงเรียกว่าลายก้านขด ฟังดูไพเราะกว่ากันมาก จึงเรียกกันว่าลายก้านขด เพราะมีเถาขดเป็นวงสลับกันไปมาตลอดแนวลาย เมื่อจะสร้างลาย ไม่ว่าจะเขียนเส้น แกะสลัก ปั้นปูน บุตุณโลหะ ฯลฯ

ช่างจะวางแนวทางของเถาให้ได้จังหวะระยะที่เห็นว่างามพอเหมาะ ต่อจากนั้นก็วางตำแหน่งของดอกใหญ่ที่อยู่ตรงปลายเถา ดอกที่ทับปิดตรงรอยต่อของเถาหรือตำแหน่งที่เถาแยกแตกออกไป แล้ววางตำแหน่งของดอกตูม ดอกอ่อน ใบใหญ่ ใบเล็ก บางทีก็มีรูปสัตว์ประกอบ เช่น กระจอก กระแต นก แมลงต่าง ๆ สอดแทรกเข้าไปให้แลดูสนุกสนานเพลิดเพลินน่าชมมากยิ่งขึ้น ลายในลักษณะนี้นิยมสร้างประดับพื้นที่ที่ไม่กว้างมากและมีพื้นที่เป็นแนวยาว เช่น ลายเสาตู้ประติรูปกุญลายกรอบประตู ลายกรอบผ้าเพดาน หรือลายประดับท้องไม้ต่าง ๆ ดูภาพลายเส้นที่ ๗ และลายปูนปั้นปิดทองประดับกระจกซุ้ม ประตูหน้าต่าง

๗๐

ของหอศาสตราคม ใกล้กับพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ ในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งสร้างในสมัยรัชกาลที่ ๑ แต่ได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ จะเห็นได้ว่าลวดลายที่ประดับหน้าบันของอาคารแห่งนี้ยังเป็นลายเครือเถาเปลวอย่างเก่าที่นิยมสร้างในสมัยรัชกาล ๑ สืบต่อมาจากสมัยปลายกรุงศรีอยุธยาแต่ลวดลายประดับซุ้มประตูหน้าต่างของอาคารทำเป็นลวดลายปั้นปูนปิดทองประดับกระจก แบบลายก้านขด ทางช่างเรียกว่าลายพุดตานก้านขด ซึ่งเป็นที่นิยมมากในสมัยรัชกาลที่ ๓ ดูภาพที่ ๗๐, ๗๑ ซึ่งเป็นลายซุ้มหรือลายรอบกรอบประตู และลวดลายในภาพที่ ๗๑ เป็นลวดลายพุดตานก้านขดประดับรอบกรอบหน้าต่างของหอศาสตราคม หรือหอพระปรีด

๗๑

๗๒

๗๓

๔. ลายพุดตานก้านแย่ง ลายลักษณะนี้ก็อยู่ในประเภทลายเครือเถาเช่นเดียวกัน เพียงแต่นำเถาของลายมาจัดระเบียบให้อยู่ในรูปร่างที่ต้องการและเป็นรูปร่างที่ประดิษฐ์เต็มที่ แต่ตัวลายหรือลวดลายยังคงคล้ายธรรมชาติ คือมีกิ่งก้านเถาใบดอก ฯลฯ คล้ายธรรมชาติ แต่นำกิ่งก้านเถาใบดอกมาจัดเสียใหม่ คล้ายตาข่ายหรือตาแห เรียกว่า โคมลาย ส่วนพุ่มลายที่มีรูปร่างคล้ายรูปทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน มนมุมเสียสองมุม ปล่อยให้แหลมสองมุมนั้นเรียกพุ่มลาย ซึ่งรูปทรงในลักษณะเช่นนี้เป็นรูปทรงของดอกบัวผสมใบเทศ แต่รายละเอียดของลวดลายยังเป็นดอกพุดตาน มีเถาก้านกิ่งใบดอก ฯลฯ ใกล้เคียงกับธรรมชาติมาก ทางช่างเรียกสัญลักษณ์ลวดลายที่จัดวางระเบียบ

แบบนี้ว่า ลายพุ่มลายโคมหรือลายโคมพุ่ม ดูภาพที่ ๗๒-๗๓ ระหว่างลายที่เป็นโคมล้อมพุ่ม กับพุ่มลายที่อยู่ด้านใน รูปคล้ายขนมเปียกปูนนั้นมีรอยต่อของแผ่นกระเบื้องที่ทำหน้าที่เป็นพื้นหรือช่องไฟลายทั้งสี่ด้าน ดูภาพที่ ๗๒ ถ้าตรงนี้เป็นก้านลายจะเรียกว่าก้านแย่ง ก็พอจะได้ แต่ไม่ตรงนักหรือก้านลาย ในภาพที่ ๗๓ ที่เชื่อมต่อดอกพุดตานทั้ง ๔ ดอกออกเป็นสี่ทิศนั้นจะเรียกว่าก้านแย่งก็พอจะได้ ซึ่งลายประเภทก้านแย่งนี้นิยมประดิษฐ์ตกแต่งลงบนพื้นที่รูปสี่เหลี่ยมที่มีขนาดความกว้างความยาวค่อนข้างมาก เช่น ผืนอาคาร ฝาเพดาน พื้นหลังคาอาคารชั่วคราวที่ทาสีด้วยผ้า ตลอดจนพื้นของผ้าลายต่าง ๆ เช่น ผ้าม่าน ผ้าประดับหลังคาต่าง ๆ หรือผ้านุ่งอย่างไทย

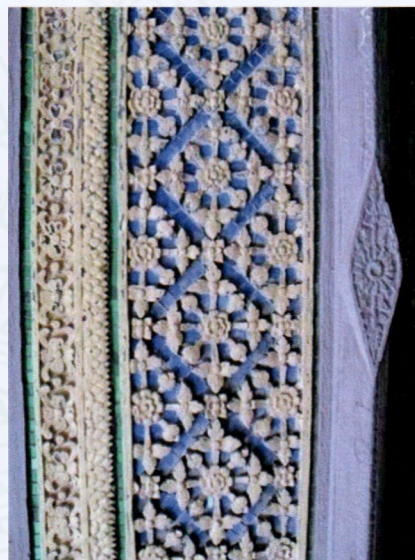
๗๔

๗๕

๗๖

๗๗

๕. ลายพุดตานก้านต่อดอก ความจริงลายในภาพที่ ๗๔ และ ๗๕ นี้จะเรียกว่าลายพุดตานก็ยังไม่สู้ถนัดนัก แต่ครั้งจะจัดเข้าประเภทลายเปลว ลายใบเทศ ลายเครือวัลย์ หรือดอกเบญจมาศก็ได้ไม่ต้องจัดเข้าในจำพวกลายพุดตาน ลักษณะลายในภาพทั้งสองนี้เป็นลักษณะลายช่อพุ่มตาข่าย (ลายกรอง) ภาพที่ ๗๖ เป็นลายก้านต่อดอกโดยตรง แต่มีดอกแยกก้านออกสองข้างของก้านหลัก หรือลำต้นสอดแทรกช่องว่าง

ระหว่างดอก ด้วยใบที่มีลักษณะของลายผักกูด ส่วนลายในภาพที่ ๗๗ เป็นการวางดอกลายลงตามตำแหน่งที่กระยะอย่างแน่นอน ในระยะห่างที่เท่า ๆ กันทุกทิศ แล้วแตกก้านออกจากดอกประธานกระจายตัวออกรอบดอกคล้ายเปล่งรัศมี โดยมีก้านต่อจากดอก ลายลักษณะนี้จึงเรียกว่าลายก้านต่อดอก อยู่ในรูปทรงคล้ายลายประจํายาม เมื่อดอกมีลักษณะเป็นดอกพุดตานจึงเรียกว่าลายพุดตานก้านต่อดอก

๗๘

๗๙

๖. ลายพุดตานกรอง ลวดลายประเภทนี้ มักวางเถาหรือก้านเป็นเส้นตัดกันเป็นตารางตาแห หรือตาข่าย แล้ววางดอกไม้ที่มีขนาดใหญ่ที่บรอยตัดของเถา ก้าน หรือจุดที่ผูกประสานตาข่าย เฉพาะเถาหรือก้านของลาย คล้ายการถักเชือกหรือด้าย ซึ่งการกระทำลักษณะนี้โบราณเรียก ถัก หรือกรอง เช่น เอาเชือกมากรองเป็นตาข่าย เป็นตาแห ผ้าห่มฤดูหนาวของพระแก้วมรกตของไทย ก็มีลักษณะดังนี้ และเรียกผ้ากรองทอง ฉะนั้นเมื่อลายตาข่ายนี้ติดประดับด้วยลายดอกพุดตาน จึงเรียกว่าลายพุดตานกรอง ภาพที่ ๗๘

ภาพที่ ๗๙ ก็เช่นเดียวกัน ถึงแม้จะมีการวางกลุ่มหรือช่องลายตรงกลางระหว่างตาข่ายเป็นลายช่องหรือกลุ่มใหญ่ก็ตาม แต่กลุ่มลายไม่มีลักษณะเป็นทรงพุ่มบัว ใบเทศ หรือขนมเปี้ยกปูน และตาข่ายไม่ได้ผูกสายให้มีความหนากว้างอย่างโคลมลาย แต่ก้านลายเล็กเหมือนเส้นด้ายที่ร้อยดอกไม้เป็นตาข่าย และดอกประดับที่อยู่ตรงจุดตัด หรือจุดประสานของเส้น ถึงแม้จะมีขนาดเล็กกว่าลายในช่องตาข่ายก็ตาม แต่ก็มีขนาดใหญ่กว่าเส้นตาข่ายมาก จึงเรียกลายลักษณะนี้ว่าพุดตานกรอง หากเป็นดอกไม้สดจริง ๆ ก็เรียกว่าผกากรอง ลายลักษณะนี้มักนิยมใช้ประดับตกแต่งผ้าเพดานของอาคารไทย

๘๐

๘๑

๗. ลายต้นพุดตาน ลายพุดตานประเภทนี้มีลักษณะต้นกิ่งก้านแขนงใบดอก ฯลฯ คล้ายใกล้เคียงกับต้นไม้ในธรรมชาติมากที่สุด คือมีต้นกิ่งก้านช่อดอกและพุ่มใบคล้ายต้นไม้ในธรรมชาติ ไม่ประดิษฐ์บังคับรูปทรงของกลุ่มดอกและใบให้เข้ารูปทรงอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่เขียน ปั่น หรือสลัก ฯลฯ ในลักษณะอย่างธรรมชาติ เพียงแต่จัดระยะ

ดอกใบกับช่องไฟให้พอเหมาะ การจัดระยะดอกบานดอกตูมก็คล้ายกับดอกไม้ในธรรมชาติ คือมีช่อดอกแตกกิ่งก้านแขนงคล้ายธรรมชาติ มีดอกอ่อน ดอกตูม ดอกบานปนกัน ไม่มีการวางตำแหน่งดอกอ่อน ดอกตูม ดอกบาน และใบ ให้มีระเบียบ แบบตายตัว หรือซ้ำ ๆ กันเป็นระยะ รูปภาพที่ ๘๐-๘๑

ลวดลายต่าง ๆ ที่อาจให้รูปแบบแก่ลายพฤกษาน

ก่อนที่จะกล่าวถึงลวดลายพฤกษานโดยตรง ควรจะได้พิจารณาลวดลายสมัยเก่าที่มีรูปลักษณะ ละม้ายคล้ายกันกับลายประเภทที่เราเรียกว่า ลายพฤกษาน เช่น ลายเส้นที่ช่างในสมัยสุโขทัย จารลงบนพื้นผิวของแผ่นหินชนวนที่ใช้กรุเพดานอุโมงค์ ในผนังอาคารขนาดใหญ่อันเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปพระอจนะ ที่วัดศรีชุม นอกเมืองสุโขทัยเก่า ซึ่งจาร หรือจารึกเป็นภาพประกอบการเล่าเรื่องชาดกต่างๆ ในพระพุทธรูปศาสนาจะเห็นได้ในภาพมีช่อดอกไม้ที่อยู่เหนือหลังม้าพระโพธิสัตว์

นั้น มีลักษณะคล้ายใกล้เคียงกับลายดอกพฤกษานในปัจจุบันมาก รวมถึงม้าและผู้คนปรากฏในภาพมีลักษณะการแต่งกายใส่เครื่องประดับคล้ายชาวศรีลังกาและชาวอินเดียสมัยโบราณ ภาพที่ ๘๒, ๘๓ หรือลวดลายปูนปั้นประดับพระปรารักษ์ ที่วัดจุฬามณี จ.พิษณุโลก จะเห็นว่าลวดลายที่อยู่ภายในกรอบรูปทรงคล้ายกระจังนั้น ส่วนที่เป็นดอกของลายมีลักษณะคล้ายดอกพฤกษานมีลายอย่างที่ยินยมเรียกกันว่า ลายกระหนก ประกอบอยู่สองข้างด้านล่างภาพที่ ๘๔

๘๒

๘๓

๘๔

ลวดลายปูนปั้นที่วัดจุฬามณี จ.พิษณุโลก แห่งนี้น่าจะเป็นงานช่างสมัยสุโขทัยตอนปลายถึงสมัยอยุธยาตอนต้น ซึ่งมีลักษณะของดอกคล้ายดอกพุดตานมีใบในลักษณะคล้ายใบไม้ในธรรมชาติ

๘๕

๘๖

๘๗

หรือลวดลายในใบเสมาแกะสลักหินชนวนที่วัดจอมศรีนาครพรต จ.นครสวรรค์ ซึ่งเป็นงานช่างสมัยสุโขทัยตอนปลาย ตรงส่วนล่างที่เรียกว่าเอวของใบเสมามีลวดลายประดับอยู่ภายในกรอบรูปสามเหลี่ยมคล้ายจั่ว ตรงส่วนกลางของพื้นที่รูปสามเหลี่ยมแกะสลักเป็นดอกไม้มีรูปลักษณะคล้ายดอกพุดตาน ภาพที่ ๘๕ ถัดลงมาเป็นลวดลายในกรอบรูปสามเหลี่ยมคล้ายจั่วประดับเอวใบเสมาสลักหินทรายสีแดง ที่วัดธรรมามูล จ.ชัยนาท ลักษณะลวดลายคล้ายกันกับลายในภาพที่ ๘๕ แต่มีเถาและใบของลวดลายเล็กกว่าตรงกลางพื้นที่แกะสลักเป็นดอกไม้เหมือนกันมีรูปลักษณะคล้ายกัน ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าเป็นงานช่างที่สร้างขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกันหรือต่อช่วงเวลาที่แตกต่างกันเฉพาะวัสดุที่ใช้ ภาพที่ ๘๖ และใบเสมาแห่งเดียวกันอีกใบหนึ่ง แกะสลักลวดลายในพื้นที่รูปสามเหลี่ยมเหมือนจั่วตรงตำแหน่งเดียวกัน ดอกไม้ที่เป็นประธานของลวดลายในพื้นที่รูปสามเหลี่ยม มีลักษณะแตกต่างไปจากสองภาพข้างบน คือดอกไม้มีลักษณะกลีบดอกคล้ายดอกบัว แต่อยู่ในพุ่มที่มีรูปทรงจะไล่ไปทางรูปทรงของพุ่มใบเทศและกลีบของดอกบัว แต่มีการอบลายเรียบง่ายเป็นลวดเส้นเดียว ภาพที่ ๘๗ ลวดลายในรูปทรงแบบนี้ถ้าสังเกตให้ดีจะเห็นรูปเค้าของลายว่าละม้ายคล้ายทรวดทรงของลายใบเทศ ซึ่งอาจจะเป็นการเริ่มต้นกำเนิดของลายใบเทศก็อาจเป็นไปได้ แต่เถาก้านและใบยังมีลักษณะอย่างลวดลายที่เรียกว่า ลายกระหนก ในปัจจุบัน

๘๘

๙๐

๘๙

๙๑

ลวดลายในภาพที่ ๘๗ ซึ่งเป็นลายประดับตรงส่วนล่างหรือส่วนเอวของใบเสมา ที่วัดธรรมามูล จ. ชัยนาท และลวดลายในภาพที่ ๘๘ เป็นลวดลายประดับส่วนบนสุดของเสมาที่วัดปรีดาราม อ.นครหลวง จ.พระนครศรีอยุธยา ทั้งสองแห่งสลักด้วยหินทรายสีแดง ลักษณะของลายคล้ายคลึงกัน มีบางส่วนที่ละม้ายลายที่จารลงบนหินชนวนประดับอุโมงค์วัดศรีชุม จ.สุโขทัย ในภาพที่ ๗ และภาพลายเส้นที่ ๓ ลายปูนปั้นวัดเจ็ดยอด จ.เชียงใหม่ ในภาพที่ ๑๙ และลายปูนปั้นประดับรายรอบพระพุทธรูป ที่ผนังด้านนอกของมณฑปวัดตระพังทองกลาง หน้าเมืองสุโขทัยเก่า ในภาพที่ ๒๓-๒๔ ซึ่งลวดลายที่ปรากฏในที่ต่างๆ เหล่านี้มีลักษณะละม้ายคล้ายลายพุทธานก็ได้ คล้ายดอกบัวบานก็ได้ หรืออาจมีทรงพุ่มคล้ายทรวดทรงของลายใบเทศ ซึ่งจะกล่าวถึงในตอนต่อไปอีกด้วยก็ได้ ลวดลายดังกล่าวนี้ คล้ายคลึงมาสู่ลวดลาย ในภาพที่

๘๙ ซึ่งเป็นลายแกะสลักไม้พนักธรรมาสน์ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนารายณ์ราชนิเวศ จ.ลพบุรี สืบต่อกันอย่างชัดเจน ซึ่งลวดลายดังกล่าวเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นในยุคก่อนกรุงศรีอยุธยาถึงยุคต้นกรุงศรีอยุธยาประมาณ พ.ศ.๑๘๕๐-๑๙๕๐ และหากนำลายในภาพที่ ๙๐ ซึ่งเป็นงานแกะสลักใบเสมาที่วัดธรรมามูล จ.ชัยนาท กับลายปูนปั้นประดับผนังวิหารที่วัดโล้ว จ.ลพบุรี มาพิจารณาเปรียบเทียบโดยเฉพาะลายในภาพที่ ๙๐ และภาพที่ ๙๑ ซึ่งสร้างโดยช่างรุ่นเดียวกัน สถานที่และเวลาใกล้เคียงกันก็จะเห็นภาพใบไม้ไปปรากฏอยู่ในภาพที่ ๘๙ ซึ่งสร้างขึ้นในเวลาไม่ห่างกันและน่าจะเป็นแรงบันดาลใจให้ช่างเริ่มคิดประดิษฐ์ลวดลายประเภทดอกไม้ใบไม้ขึ้นอีกประเภทหนึ่ง หรือตระกูลหนึ่ง ที่ปัจจุบันเรียกว่า ลายพุทธาน หรือลวดลายดอกพุทธาน ถ้าเราจะดูลวดลายดอกไม้ใบไม้ ในภาพที่ ๙๒-๙๔ เปรียบเทียบกันก็จะเห็น

๙๒

๙๓

๙๔

๙๕

ได้ว่าช่างนิยมความงามอย่างเดียวกัน แต่ที่ลักษณะของดอกและใบไม่ตรงกันเลยทีเดียว ก็เพราะความจำกัดของวัสดุ คือช่างต้องสร้างสรรค์งานให้เหมาะสมกับวัสดุที่ใช้สร้างงานและเกิดความงาม เพราะฉะนั้นงานช่างปั้นในภาพที่ ๙๒-๙๓ (ลายปูนปั้นประดับซุ้มรายรอบพระมหาธาตุ จ. พระนครศรีอยุธยา) จึงไม่ตรงหรือเหมือนกับงานช่างเขียน ในภาพที่ ๙๔ แบบที่เรียกว่า “ตรงเป๊ะหรือเหมือนเปี้ยบ” แต่ถ้าเราจะดูแบบโดยรวมก็จะแลเห็นได้ ว่างานทั้งสองประเภทนี้ช่างนิยมความงามอย่างเดียวกัน ซึ่งถ้าจะพิจารณาในรายละเอียดลงไปถึงลายเกสรของดอกไม้ในภาพทั้งสามจะทำเป็นเส้นตัดแบบตารางหรือตาตะแกรงเหมือนกัน แต่ยังไม่แสดงรูปลักษณะเป็นลายพุดตาน ซึ่งลายในลักษณะเช่นนี้ไม่ทราบว่าช่างในอดีตเรียกชื่ออย่างไร มีชื่อลាយว่าอะไร แต่ในปัจจุบันมีหลายท่านเรียกลาย ดอกกลม เพื่อให้สามารถเรียกชื่อและอธิบายเรื่องราวต่างๆ ของลวดลายประเภทนี้ได้ ซึ่งลักษณะดอกใบของลวดลายประเภทนี้ ช่างนำมาประดิษฐ์สร้างสรรค์ผสมผสานกับลวดลายแบบลายในภาพที่ ๘๖-๘๙ ก็เป็นลวดลายในลักษณะที่ปรากฏในภาพที่ ๙๕ ซึ่งเป็นลวดลายแกะสลักประดับเอบาเสมาหินชนวนที่วัดพระบรมธาตุ จ. ชัยนาท ซึ่งน่าจะเป็นงานช่างที่สร้างขึ้นในช่วงปลายสมัยสุโขทัยร่วมสมัยกับต้นกรุงศรีอยุธยา คือน่าจะสร้างขึ้นประมาณ พ.ศ. ๑๙๐๐-๑๙๖๐ ลักษณะเช่นนี้ควรเรียกว่า งานช่าง หรือ ศิลปะร่วมสมัย คือสมัยสุโขทัยร่วมกับสมัยอยุธยา มีรูปแบบของลายสมัยสุโขทัยผสมอยู่กับลวดลายสมัยอยุธยา คือลายปูนปั้นที่วัดมหาธาตุ ในภาพ ๙๒-๙๓ เกิดเป็นลายในภาพที่ ๙๕ ปรากฏเป็นลายพุดตานชัดเจนขึ้นทางหนึ่ง

ภาพลายเส้นที่ ๘

กับภาพลายเส้นที่ ๘ เป็นงานจารเส้นบนแผ่นหินชนวนประดับเพดานอุโมงค์ทางขึ้นด้านบนผนังอาคารขนาดใหญ่ที่ประดิษฐาน พระพุทธรูปพระอจนะ ที่วัดศรีชุม นอกเมืองสุโขทัยเก่า เป็นการเล่าเรื่องชาดก ตอนพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพ่อค้าชื่อเสริวานิช เรียกว่าเสริวานิชชาดก ในภาพจารลายเส้นเบื้องซ้ายขวาด้านบนของพระโพธิสัตว์จะมีช่อดอกไม้ขนาดใหญ่อยู่ทั้งสองข้าง ซึ่งก็พอจะมีรูปเค้าคล้ายลายดอกพุดตานอยู่ไม่น้อย ถัดจากช่อดอกไม้ด้านขวาของผู้ดู ต่ำลงมาระหว่างพระโพธิสัตว์กับบริวาร มีดอกไม้ขนาดเล็กกว่า มีลักษณะคล้ายดอกบัวบาน ทำให้เห็นว่ามีการใช้ดอกไม้ที่มีรูปลักษณะคล้ายดอกพุดตานกับดอกไม้ที่มีรูปคล้ายดอกบัวบานอยู่ในที่แห่งเดียวกัน หรือในที่ใกล้เคียงกัน ซึ่งถ้าดอกไม้ดอกเล็กเป็นดอกบัวก็จะต้องเป็นดอกบัวหลวง

๙๖

ถ้าเรานำมาเปรียบเทียบกับภาพลายแกะสลักไม้ในภาพที่ ๙๖ ซึ่งเป็นบานประตูที่จัดแสดงอยู่ใน พช. รมคำแหง จ.สุโขทัย มีคำอธิบายว่าเป็นบานประตูแกะสลักไม้ได้จากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองเซลิ้ง เดิมเป็นบานประตูซุ้มคูหาองค์พระปรางค์พระศรีรัตนมหาธาตุ ดอกไม้แกะสลักนี้มีกลีบดอกคล้ายกลีบดอกไม้ดอกใหญ่ด้านบน ในภาพลายเส้นที่ ๘ ใจกลางดอกไม้มีลักษณะคล้ายฝักอ่อนของดอกบัวหลวง หากเราจะคิดว่าเอาดอกไม้ในภาพลายเส้นที่ ๘ ด้านบนผสมกับดอกไม้เล็กด้านล่างในภาพเดียวกัน ก็จะมีลักษณะใกล้เคียงกับดอกไม้แกะสลักในภาพที่ ๙๖ ได้เช่นเดียวกัน

๙๗

๙๘

๙๙

๑๐๐

ซึ่งภาพที่ ๙๗, ๙๘ เป็นภาพเดียวกันอยู่บานด้านซ้ายมือ ภาพที่ ๙๘ อยู่ด้านขวามือผู้ดู แต่เป็นบานประตูช่องเดียวกันเมื่อนำภาพบานประตูด้านซ้ายมือเปรียบเทียบกับบานประตูบานด้านขวามือ ภาพที่ ๙๙ ซึ่งเป็นประตูช่องเดียวกันจะเห็นลายดอกไม้แกะสลักของบานประตูด้านขวามือมีลักษณะใกล้เคียงกับลายพุทธานมากยิ่งขึ้น และไม่มียอดบัวปะปนหรือผสมอยู่เลย แม้พุ่มหรือรูปทรงของดอกก็ออกไปทางลายพุทธานค่อนข้างมากด้วย จากภาพที่ ๙๗ ส่วนล่างถัดจากลายดอกไม้ลงมาปรากฏเป็นเศียรทวารบานทรงเครื่องถือพระขรรค์ เครื่องศิวราภรณ์ที่เทวรูปทรงอยู่นั้น เป็นแบบที่เรียกว่า ชฎาเทริด เมื่อนำมาเทียบกับบานประตูแกะสลักไม้ที่จัดแสดงอยู่ใน พช.เจ้าสามพระยา จ.

พระนครศรีอยุธยา ซึ่งมีคำอธิบายว่า พบที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ กรุงศรีอยุธยา จะเห็นว่ามียอดปลีลักษณะต่างๆ ไป ใกล้เคียงกันมาก รูปทรงของชฎาก็เป็นแบบชฎาทรงเทริด มียอดบวรวิมลยอดประฐานรามเป็นชฎาห้ายอดเหมือนกัน เครื่องประดับและเครื่องทรงของรูปเทวดาหรือเทวรูปทวารบานของทั้งสองแห่งนี้คล้ายกัน หากจะพิจารณาถึงลวดลายที่ประดับตกแต่งทั้งที่องค์เทวดา และลวดลายประกอบก็พอจะเห็นเค้าว่างานแกะสลักไม้รูปเทวทวารบานประดับบานประตู ในภาพที่ ๙๗ น่าจะสร้างก่อนรูปเทวทวารบานประดับบานประตู ในภาพที่ ๑๐๒ ไม่นานนัก พิจารณารูปแบบศิลปะงานช่าง ในภาพที่ ๑๐๒ แล้วเห็นว่าน่าจะสร้างขึ้นในสมัยที่สร้างเจดีย์องค์ใหญ่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ ระหว่าง พ.ศ.๒๐๓๑-๒๐๗๒ คือรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ถึงรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

๑๐๑

๑๐๒

๑๐๓

ฉะนั้นงานแกะสลักไม้รูปเทพทวารบานและ
ลวดลายในภาพที่ ๙๗-๑๐๐ น่าจะสร้างขึ้นในสมัย
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถราว พ.ศ. ๑๙๙๑-
๒๐๓๑ จะเห็นว่าลวดลายในภาพที่ ๙๗ และ ๙๘
มีกลีบดอกเป็นลักษณะให้เคียงลายพุดตานแต่ได้
ดอกคล้ายฝักบัวหลวง ส่วนดอกไม้ในภาพที่ ๙๙,
๑๐๐ มีลักษณะของกลีบดอกและได้ดอกคล้ายลาย
พุดตานมาก ซึ่งบานประดับบานนี้เป็นบานคู่อยู่ใน
ช่องประตูเดียวกันกับบานที่อยู่ในภาพที่ ๙๗
ลักษณะของเครื่องศิราภรณ์ของเทวรูปทวารบาน
ในภาพที่ ๙๗ ก็มีรูปลักษณะละม้ายใกล้เคียงกับ
เครื่องศิราภรณ์ของเทวรูปในภาพที่ ๑๐๑ มาก
นอกจากนี้ช่องพวงดอกไม้ที่ห้อยระย้าลงมาได้กลด
หรือฉัตรล่อแนวกรอบรัศมีของเทวรูป มี
รายละเอียดของช่องดอกไม้ใบไม้เป็นลักษณะของ
ช่อดอกพุดตาน แต่น่าเสียดายที่เนื้อไม้ตรงส่วนนี้
ชำรุดผุกร่อนจนไม่เห็นลักษณะดอกไม้ใบไม้ไม่
ชัดเจนแต่ถ้าเราจะดูภาพที่ ๑๐๓ ซึ่งขยายจากภาพ
ที่ ๑๐๒ ก็จะดูได้จากช่อดอกไม้ในภาพที่ ๑๐๒
และ ๑๐๓ ตรงเลข ๑ ก็จะได้เห็นดอกพุดตาน

และตรงเลข ๒ ก็จะได้เห็นใบไม้เป็นใบพุดตาน ทั้ง
สองจุดนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า ในสมัยอยุธยา
ตอนต้นประมาณ พ.ศ. ๑๙๙๑-๒๐๓๑ ช่างได้
ประดิษฐ์ลายพุดตานขึ้นใช้อย่างชัดเจนแล้ว แต่ที่มี
หลักฐานปรากฏน้อยเพราะสาเหตุจากภัยต่างๆ
ดังกล่าวแล้ว ด้วยเหตุผลดังกล่าวผู้เขียนจึง
ดำเนินการศึกษาลายพุดตานและลายใบเทศใน
สมัยอยุธยาตอนปลายถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

๑๐๔

ลายพุดตานสมัยอยุธยาตอนปลาย

คำว่าสมัยอยุธยาตอนปลายในที่นี้ ผู้เขียน เริ่มต้นที่สมัยพระเจ้าปราสาททองถึงสมัยพระเจ้าบรมโกศเป็นเกณฑ์ เนื่องจากสมัยพระเจ้าปราสาททองเรื่อยลงมาจนกรุงเสีย กรุงศรีอยุธยานั้นมีหลักฐานทางโบราณวัตถุและศิลปวัตถุเหลือปรากฏอยู่ในขณะนี้ค่อนข้างมาก ด้วยเหตุว่าเป็นช่วงเวลาใกล้จะเสียกรุง ศิลปกรรมงานช่างต่างๆ ยังมีอายุไม่มากนัก หรืออาจเรียกว่ายังคงสภาพดีอยู่มาก เพราะฉะนั้นจึงยังไม่ถูกซ่อมแปลง (ปฏิสังขรณ์) หรือซ่อมแซม (บูรณะ) ไม่มาก หรือบางแห่งยังไม่ถูกบูรณะเลย ก็พอดีเสียกรุงศรีอยุธยา งานช่างศิลปกรรมต่าง ๆ ยังไม่ถูกซ่อมแปลงหรือซ่อมปน ทำให้ง่ายต่อการศึกษาและอ้างอิง ชากโบราณสถานโบราณวัตถุใดๆ ที่เหลือจากภัย

สงคราม และนักขุดค้นหาของเก่าทำลาย ก็ยังเป็นศิลปงานช่างในยุคสมัยนั้นๆ คงอยู่สามารถอ้างอิงหรือยืนยันรูปลักษณ์ รูปแบบ แบบอย่างได้ค่อนข้างชัดเจนและเที่ยงตรง เพราะฉะนั้นผู้เขียนจึงเริ่มต้นศึกษารูปแบบข้อมูลรายละเอียดต่างๆ ของงานช่างศิลปกรรมในสมัยพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งทรงครองราชสมบัติในพระนครศรีอยุธยา ประมาณปี พ.ศ.๒๑๗๒-๒๑๙๙ เรื่อยลงมาจนถึงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ประมาณรัชกาลที่ ๓ ซึ่งทรงครองราชสมบัติในกรุงเทพมหานครฯ เมื่อปี พ.ศ.๒๓๖๗-๒๓๙๔ เพราะเป็นช่วงที่งานศิลปกรรมโดยเฉพาะลวดลายไทยเจริญรุ่งเรืองมาก ทั้งนี้ผู้เขียนยังเพิ่มเติมลวดลายในสมัยรัชกาลที่ ๔ ในเรื่องลวดลายที่มีลักษณะสืบต่อจากสมัยรัชกาลที่ ๓ ซึ่งมีรูปแบบเหมือนกันเข้าผนวกด้วย

๑๐๕

๑๐๖

๑๐๗

นอกจากนี้ที่ทำการศึกษาลายพุดตานในสมัยกรุงศรีอยุธยาโดยเริ่มต้นที่สมัยพระเจ้าปราสาททอง ก็เพราะสมัยก่อนหน้านี้หาหลักฐานทางศิลปวัตถุและศิลปกรรมต่างๆ ยากมากจึงขอเริ่มที่สมัยพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งทรงครองราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๒๔ ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ประมาณ ปี พ.ศ.๒๑๓๒-๒๑๙๙ ทรงอยู่ในราชสมบัติประมาณ ๒๗ ปี ทรงโปรดฯ ให้มีการสร้างพระราชฐาน ตลอดจนวัดวาอารามหลายแห่งด้วยกัน ที่สามารถพบเห็นได้ง่ายและมีขนาดใหญ่ ได้แก่ วัดไชยวัฒนาราม และปราสาทนครหลวง แต่น่าเสียดายที่สถานที่ทั้งสองแห่งนี้โดยเฉพาะวัดไชยวัฒนาราม ต้องเสียหายจากภัยสงครามยับเยินทั้งวัด เหลือเพียงซากอิฐปูนและลวดลายปูนปั้นบางส่วน จำนวนไม่มากมายนักยังคงปรากฏอยู่ตามส่วนต่างๆ ของโบราณสถาน เช่น ลวดลายปูนปั้นที่ส่วนล่างของหน้าบันซุ้มคูหา ของมณฑปทิศเหนืออยู่นิดเดียว มีลักษณะเป็นลายก้านขดคล้ายเถาไม้ในธรรมชาติ มีดอกเป็นดอกไม้ผสมระหว่างลายธรรมชาติที่คล้ายดอกพุดตาน กับตรงปลายคล้ายลายกระดังงาหรือลายใบเทศ ภาพที่ ๑๐๖, ๑๐๗

ยังมีลวดลายอีกแห่งหนึ่งที่หลายท่านลงความเห็นว่าจะเป็งานช่างศิลปกรรมสมัยพระเจ้าปราสาททอง คือ รูปครุฑประดับโขนเรือโบราณ ที่จัดแสดงอยู่ภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา จ.พระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นงานช่างแกะสลักไม้ลงรักปิดทองประดับกระจก เข้าใจกันว่าน่าจะเป็นภาพประดับโขนเรือพระที่นั่ง เป็นรูปครุฑพระยาสุบรรณทรงเครื่องใหญ่ ทรงมงกุฎหรือชฎาเทริด มีอุบะ กุณฑล พาหุรัด ทองกร สังวาล สายขอ ที่กรองศอหรือนวมคอของครุฑมีลายประดับหลายชั้น คล้ายลายประดับอกสิงห์ และนิยมกันมากในการประดับลวดลายตัวสิงห์ในสมัยอยุธยา เช่น ที่วัดธรรมิกราช เป็นต้น แต่ลวดลายที่ปรากฏเป็นลักษณะลวดลายไทยไม่ใช่ลายขอมเหมือนอย่างสิงห์ที่นครวัด ซึ่งลายลักษณะนี้นิยมสร้างกันในสมัยพระเจ้าปราสาททอง

๑๐๘

๑๐๙

๑๑๐

ตรงกรงคอชั้นบนสุดใกล้กับลำคอครุฑทำเป็นลายดอกกลมๆ สลับช่วงกับลายดอกสี่กลีบ หรือที่นิยมเรียกกันว่า ลายประจำยาม เป็นแม่ลายแล้ว มีลายเม็ดไขปลาที่บางท่านเรียก ลายเนื่อง ความจริงต้องเรียก ลายเนื่องไขปลา เป็นลายลูกขนานคล้ายลายประดับกงล้อพระธรรมจักรสมัยทวารวดี แต่ลายประดับกงล้อพระธรรมจักรสมัยทวารวดีเป็นลายดอกกลมคล้ายดอกบานชื่นสลับกับลวดลายดอกสี่กลีบเป็นจังหวะระยะไปโดยตลอด แต่ลายประดับกรงคอของครุฑรูปนี้ตรงที่เป็นลายดอกกลมนั้นปรากฏเป็นลายดอกพุดตาน นอกนั้นคล้ายลายประดับกงล้อพระธรรมจักร ดูภาพที่ ๑๐๘-๑๑๐ ตรงครี๊ หากรูปครุฑนี้เป็นงานช่างสมัยพระเจ้าปราสาททองจริง ก็ย่อมทำให้เราทราบได้ว่าในสมัยพระเจ้าปราสาททองนิยมใช้ลายพุดตานแพร่หลายแล้ว และมีรูปลักษณะใกล้เคียงหรือจะเรียกว่าเหมือนกันกับลายพุดตานในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นด้วยก็ได้ แต่มักไม่เห็นในที่ทั่วไปเพราะลวดลายไทยเกือบทุกประเภทที่สร้างในสมัยอยุธยาต้องมีอันทำลายหายสูญไปกับเหตุการณ์เสียกรุงใน พ.ศ. ๒๓๑๐ จนเกือบจะเรียกได้ว่าไม่มีอะไรเหลือ

๑๑๑

๑๑๒

สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งทรง
ครองราชสมบัติอยู่ระหว่างปี พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑
เป็นเวลาประมาณ ๓๒ปี ในรัชกาลนี้ไม่ได้สร้างวัด
เหมือนรัชกาลก่อนส่วนใหญ่จะเป็นการซ่อมบูรณะ
วัดวาอารามที่สร้างไว้เดิมมากมายหลายแห่ง
ด้วยกัน แต่โบราณสถานที่สำคัญยิ่งใหญ่ที่สร้างใน
รัชกาล ได้แก่ พระราชวังพระนารายณ์ราชนิเวศน์
และบ้านหลวงรับราชทูต ที่เมืองลพบุรี ซึ่งที่ทั้งสอง
แห่งนี้ก็ชำรุดรกรุงรังจนไม่ปรากฏร่องรอยของ
ลวดลายพุตตาน มีวัดวาอารามใน
พระนครศรีอยุธยาที่ซ่อมบูรณะในรัชกาลนี้ เช่น

วัดราชบูรณะ วัดพุทไธศวรรย์ วัดกษัตราธิราช
พอจะมีลายในลักษณะนี้อยู่บ้างแต่ไม่ชัดเจนที่
พอจะเห็นได้ ได้แก่ ลายที่ปรากฏอยู่ที่เจดีย์ทรง
ระฆังย่อไม้ท้ายอุโบสถวัดช่องนนทรี เขตยานนาวา
กรุงเทพฯ ภาพที่ ๑๑๑-๑๑๒ ซึ่งนักวิชาการส่วนใหญ่
ลงความเห็นว่าวัดนี้สร้างในสมัยสมเด็จพระ
นารายณ์ จากรูปลักษณะของอาคารอุโบสถลักษณะ
ของซุ้มประตูหน้าต่าง ลักษณะของเจดีย์ที่อยู่ท้าย
อุโบสถบ่งบอกรูปลักษณะงานช่างสมัยสมเด็จพระ
นารายณ์ และที่เจดีย์องค์ใหญ่ที่ตั้งอยู่หลังอุโบสถ
ในแนวตรงกัน มีซุ้มคูหาของเจดีย์อยู่ทางด้านที่หัน

ตรงกับด้านหลังของอุโบสถ มีลวดลายประดับหน้า
บันของซุ้มเป็นลายปูนปั้นมีลักษณะเป็นลายก้าน
ขด โดยมีเถาและใบเป็นลักษณะคล้ายใบไม้ใน
ธรรมชาติ มีดอกที่มีลักษณะเป็นดอกพุดตานหรือ
ลายพุดตาน ภาพลายเส้นที่ ๙ และภาพที่ ๑๑๓
และ ๑๑๔

ภาพลายเส้นที่ ๙

๑๑๓

ลายในลักษณะลายพุดตานนี้จากที่ปรากฏ
ที่วัดช่องนนทรี ซึ่งเชื่อกันว่าสร้างในสมัยสมเด็จพระ
นารายณ์มหาราชแล้ว ในรัชกาลต่อๆ มายังไม่
พบร่องรอยหลักฐานทางด้านโบราณวัตถุศิลปวัตถุ
เข้าใจว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายอาจใช้ลาย
ประเภทลายพุดตานตกแต่งบางส่วนบางตำแหน่ง
ของงานลวดลายที่ใช้ประดับในที่ต่างๆ มากกว่าจะ
ใช้เป็นลายหลักที่ใช้ดำเนินเรื่องราวของลาย
หมายถึงไม่ใช่เป็นลายประดับที่เป็นพื้นที่ส่วนใหญ่
หรือที่ทางช่างเรียกว่า ท้องลาย หรือดำเนิน
เรื่องราวของลวดลายที่เป็นการแสดงความงามของ
ลายประเภทพุดตานโดยตรง แต่อาจใช้เป็นลาย
แทรกตามช่องลายบางช่วงบางตอน หรือเป็นลาย
ประดับกรอบลายอีกทีหนึ่ง คือมีการใช้น้อยกว่า
ลายประเภทอื่นๆ จึงทำให้เหลือร่องรอยปรากฏ
ค่อนข้างน้อย หรือบางรัชกาลอาจไม่ใช่เลยก็เป็นได้
ลายประเภทนี้มาปรากฏให้เห็นอีกครั้งหนึ่งที่ผนัง
คูหาของมุขหน้า พระปรางค์ประธานวัดพุทไธ-
ศวรรย์ จ.พระนครศรีอยุธยา เป็นลวดลายปูนปั้น
ปิดทองทำเป็นกรอบซุ้มของลายฝ่าพระพุทธรูป
ซึ่งติดตะแคงตามผนังคูหามุขหน้าของพระปรางค์
ภาพที่ ๑๑๓-๑๑๔

๑๑๔

๑๑๕

๑๑๖

ยังมีลวดลายตู้พระธรรมที่จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา จ.พระนครศรีอยุธยา มีลักษณะเป็นลายเขียนสี แทรกลายปิดทอง ทำนองลายรดน้ำกำมะลอ มีพื้นสีแดงหรือพื้นชาด เป็นรูปกษัตริย์กษัตริย์ทำท่าเยื้องกรายรำ รอบ ๆ มี โชดหินและหมู่ไม้نانาชนิด แต่ต้นไม้เหล่านี้มีดอก ขนาดใหญ่ แต่มีใบเล็กเป็นแฉกเรียวแหลม เป็น ลักษณะกึ่งต้นกึ่งเถา แต่มีดอกขนาดใหญ่ลักษณะ คล้ายดอกพุทตาน สังเกตจากลวดลายที่ประดับอยู่ที่ ตัวกษัตริย์กษัตริย์ที่เป็นลายเปลวที่เป็นหาง และ เครื่องประดับต่าง ๆ เช่น ขว้า สายสร้อยต่าง ๆ เป็นลักษณะลวดลายในสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยเฉพาะลายเปลว หรือลาย

กนกทางกษัตริย์ กษัตริย์ มีรายละเอียดและทรวดทรง คล้ายลายทองตู้พระธรรมวัดเชิงหวาย ซึ่งเชื่อกันว่า เป็นงานช่างสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพราะฉะนั้นลวดลายกำมะลอพื้นแดงแห่งนี้ น่าจะเป็น งานช่างที่สร้างขึ้นประมาณรัชกาลสมเด็จพระ นารายณ์ฯ ถึงพระเจ้าบรมโกศน่าจะอยู่ในช่วงเวลา นี้ ภาพที่ ๑๑๕-๑๑๖ ถ้าหากเป็นจริงดังกล่าวก็น่าจะทราบได้ว่า ช่างไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้มีการประดิษฐ์สร้างลายพุทตานขึ้นมาโดยตลอด แต่ อาจจะใช้เป็นจำนวนน้อย หรือเป็นลายสอดแทรก หรือตกแต่งในบางที่บางตำแหน่งมากกว่าที่จะใช้เป็น ลวดลายหลักอย่างลายใบเทศ หรือลายเปลว

๑๑๗

๑๑๘

๑๑๙

ที่ในผนังคูหา मुखหน้าของพระปรางค์วัดพุทธไธ-
ศวรรมย์มีลายปูนปั้นประดับอยู่ในรูปกรอบซุ้มล้อม
ลายฝ่าพระพุทธรบาท มีลักษณะคล้ายทรงจั่วหรือ
หน้าบันผูกเป็นลายเครือเถาเปลว แต่ตรงกลางที่
เป็นประธาน ที่อยู่ตรงกลางของพื้นที่ปั้นเป็นลาย
ดอกไม้มีลักษณะอย่างเดียวกับลายดอกพุดตาน จึง
เป็นที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งว่าลายต่างๆ ที่ใช้ใน
สมัยกรุงศรีอยุธยา นอกจากจะมีการจัดพวก
ประเภท หรือตระกูลลายใช้ตกแต่งประดับในที่
ต่างๆ โดยมีการแยกประเภทหมวดหมู่เฉพาะใน
การใช้งานแล้ว ที่ใช้ผสมปนคละกันก็มีปรากฏให้
เห็นทั้งที่เป็นลายหลักที่ประดับอยู่บนพื้นที่กว้าง
ทางข้างเรียก ท้องลาย ภาพที่ ๑๑๗-๑๑๙ หรือ
ประดับอยู่ตามริมขอบของพื้นที่ข้างเรียกว่า กรอบ
ลายหรือลายบังคับ แนวด้านบนด้านล่างหรือ
ด้านข้างที่ข้างเรียก

๑๒๐

ลายในภาพที่ ๑๑๙ การใช้ลายหลายตระกูลปนกัน
เช่นนี้ในสมัยรัตนโกสินทร์มักไม่นิยม เท่าที่สังเกต
ยังไม่เคยพบ

๑๒๒

๑๒๑

ในภาพที่ ๑๒๐ ย่อมแลเห็นได้ชัดเจนว่ามีการใช้
ลายพุดตาน กับลายเถาเปลวอยู่ในที่เดียวกัน และ
ในภาพที่ ๑๒๒ ใช้ลายพุดตานเป็นลายลูกขนานบ
หรือลายกรอบของท้องบานลายก้านขดเปลว หรือ
ปัจจุบันเรียก กนกก้านขด ลายในภาพที่ ๑๑๘-
๑๒๑ ซึ่งอยู่ในที่เดียวกัน แต่เป็นลายต่างชนิดกัน มี
ลายพุดตานปรากฏอยู่ตรงกลางพื้นที่ลายที่ประดับ
รอบพระพุทธรูปรวมทั้งลายฝ่าพระพุทธรูปแห่ง
นี้ น่าจะสร้างขึ้นเมื่อปลายกรุงศรีอยุธยา คราว
เดียวกับการบูรณะปฏิสังขรณ์ในสมัยพระเจ้าบรม
โกศ

๑๒๓

ลายพุดตานสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

คำว่าสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในที่นี้ ผู้เขียนตัดแค่สมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นเกณฑ์คือเริ่มแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔

ลายพุดตานสมัยแรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ หรือสมัยรัชกาลที่ ๑ (พ.ศ.๒๓๒๕-พ.ศ.๒๓๕๒) ยังมีรูปลักษณะคล้ายกับลายพุดตานในสมัยอยุธยาตอนปลาย คือใช้ลายพุดตานผสมปนกับลายใบเทศเช่นผูกลายเป็นลักษณะลายเครือเถา มีช่อใบแทรก ใบแหลมเป็นลายใบเทศ แต่ตรงกลางของดอก ลายเป็นลักษณะดอกพุดตาน ซึ่งงานช่างดังกล่าวนี้ปรากฏอยู่ตรงส่วนของหน้าบันอาคารขนาดเล็กทำนองปรัศรัยชวาชของปราสาทในภาพเขียน (จิตรกรรม) ฝาผนังพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) ที่

ประดิษฐานพระพุทธรูปสี่หังค์ ปัจจุบันใช้เป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร ในภาพที่ ๑๒๓ ดอกไม้ตรงหมายเลข ๑ ภายในภาพตรงกลางลายที่ติดกับเลข ๑ เป็นดอกตูมของดอกพุดตานแต่กลีบลายที่มีลักษณะเป็นกึ่งกลีบดอกหรือใบประดับโดยรอบของดอกพุดตานปรากฏเป็นลายใบเทศ ซึ่งดอกพุดตานในภาพเขียนสีดังกล่าวไม่ได้เป็นดอกพุดตานทั้งช่อหรือทั้งกลุ่ม เฉพาะกลีบดอกที่มีลักษณะเป็นดอกพุดตานนั้นมีลักษณะอย่างเดียวกับพุดตานที่ใช้ในเวลาต่อมาจนถึงปัจจุบัน แต่ลายใบเทศที่อยู่ใกล้กับหางนาคลายองของจั่วหรือหน้าบัน ในภาพมีการแรเส้นแล้วจุดประปลายเส้นแรอย่างใบพุดตาน ดูภาพที่ ๑๒๓ กลีบดอกไม้ตรงหมายเลข ๒ ก็เป็นลักษณะกลีบดอกพุดตาน

๑๒๔

ลายเขียนสีที่ปรากฏเป็นลายดอกพุดตานในสมัยรัชกาลที่ ๑ อีกแห่งหนึ่ง ได้แก่ ลายพุดตานที่วัดดุสิตาราม เชิงสะพานสมเด็จพระปิ่นเกล้าฝั่งธนบุรีไม่ไกลจากโรงพยาบาลศิริราช ภาพที่ ๑๒๔ วัดนี้เป็นวัดเก่าสร้างมาแต่สมัยอยุธยาแต่พระอุโบสถและพระระเบียงสร้างในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ภาพเขียนสีในพระอุโบสถและพระระเบียงเป็นงานช่างสมัยรัชกาลที่ ๑ ลายพุดตานที่ยังเหลืออยู่ที่ผนังพระระเบียงรอบพระอุโบสถปรากฏเป็นดอกพุดตานชัดเจน มีลักษณะของดอก การแรเงาในกลีบดอก การใช้สีคล้ายกันกับกลีบดอกพุดตานในภาพที่ ๑๒๓ แต่มีลักษณะของใบแตกต่างจากในภาพที่ ๑๒๓ มีเส้นหยักรอบใบคล้ายใบไม้จริงในธรรมชาติ อีกทั้งไม่เหมือนใบพุดตานในสมัยรัชกาล ๓ นอกจากนี้ยังมีพระที่นั่งองค์หนึ่งที่สร้างในรัชกาลนี้เรียกว่า พระที่นั่งพุดตานกาญจนาโสงหาสน์ เป็นลายใบเทศล้วนทั้งองค์ไม่มีลายดอกพุดตานประดับเลยแต่เรียกพระที่นั่งพุดตานอาจเนื่องมาจากในสมัยปลายกรุงศรีอยุธยานิยมใช้ลายใบเทศและลายพุดตานอยู่ในที่เดียวกันหรือใช้ปะปนกัน จึงทำให้เรียกปะปนกันหรือเรียกรวมๆ กันไปด้วยก็อาจเป็นได้

๑๒๕

นอกจากนี้ยังปรากฏลายพุดตานในบริเวณวัดดุสิตารามอีกแห่งหนึ่งคือที่หน้าบันโบสถ์วิหารวัดกุฎีรินทร์ราชปักษี ภาพที่ ๑๒๕ ซึ่งเป็นวัดร้าง สร้างในช่วงปลายกรุงศรีอยุธยา ซึ่งอยู่ในพื้นที่ติดต่อกับวัดดุสิตาราม ครั้งแรกผู้เขียนเข้าใจว่าเป็นแบบอย่างลายพุดตานในสมัยปลายกรุงศรีอยุธยา แต่เมื่อพิจารณารูปลานารายณ์ทรงครุฑขนาดใหญ่ตรงกลางของกลุ่มลายปรากฏเป็นลักษณะงานช่างสมัยรัชกาลที่ ๓ ฉะนั้นลายพุดตานแห่งนี้จึงน่าจะสร้างหรือปฏิสังขรณ์ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ ด้วยพร้อมกัน

๑๒๖

ในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ยังมีภาพลายเขียนสีหรือจิตรกรรมฝาผนังเป็นลายดอกไม้ใบไม้ในลักษณะลายพุดตานในที่ต่างๆ ตามฝาผนังอีก เช่น ระหว่างภาพเทพชุมนุมแต่ละภาพจะมีพุ่มดอกไม้คั่นทุกองค์ในชั้น หรือแถวของภาพเทพชุมนุมชั้นล่างสุดเหนือขอบหน้าต่างและเทพชุมนุมแถวที่ ๓ นับจากล่างขึ้นบน พุ่มดอกไม้มีดอกและใบเป็นลักษณะดอกใบพุดตานทุกระยะคั่นโดยรอบผนัง ภาพที่ ๑๒๖ และในภาพประจำห้องระหว่างช่องหน้าต่างเป็นภาพเรื่องพระปฐมสมโพธิพุทธประวัติตามอาคารปราสาทราชมณเฑียร ตำหนัก พลับพลาในภาพเขียนมักมีม่านบัง พระฉากบัง ที่พระวิสูตร (ม่าน) และพระฉากเหล่านี้มักเขียนลวดลายเป็นลักษณะลายต้นหรือเถาพุดตานบ้างใบเทศบ้างที่เป็นลวดลายต้นพุดตานเช่นในภาพที่ ๑๒๗ และ ๑๒๘ ซึ่งเป็นฉากลายเขียนสีและลายเขียนทอง

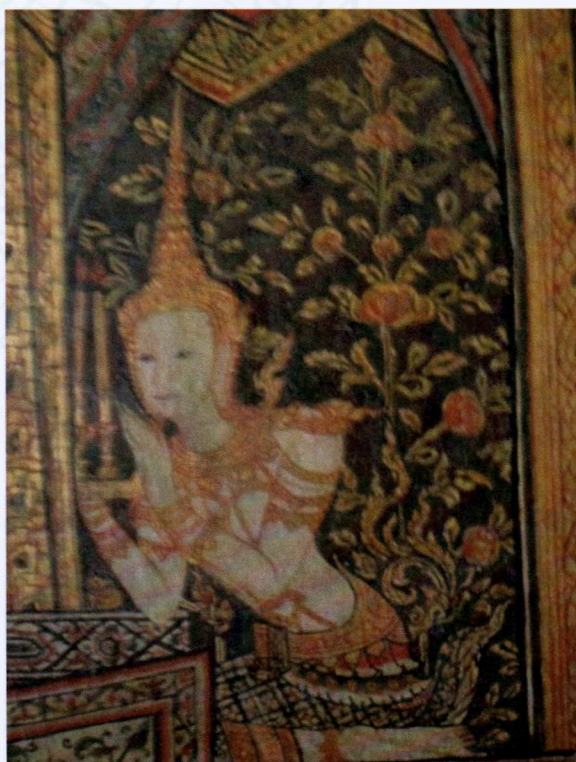

๑๒๗

๑๒๘

เป็นลายพุดตานในสมัยรัชกาลที่ ๑ เท่าที่พบในขณะนี้ มีสองแบบคือ แบบหนึ่งเป็นดอกพุดตานปนใบเทศมีไส้ดอกเป็นใบเทศ คล้ายงานช่างสมัยปลายกรุงศรีอยุธยา แบบที่สองเป็นดอกพุดตานล้วน แต่มีดอกและใบค่อนข้างเล็กมักทำเป็นลำต้นตรงมากกว่าเถาและลำต้นมีขนาดเล็กมากจนให้ความรู้สึกคล้ายกับว่าจะทรงตัวไม่อยู่ รูปภาพที่ ๑๒๘-๑๒๙ เท่าที่พบเป็นลักษณะงานช่างเขียนหรือจิตรกรรม ที่เป็นงานปั้นปูน แกะสลักไม้ ที่เรียกกันว่างานประติมากรรมไม่ค่อยพบเห็น ซึ่งอาจจะเป็นเพราะการสร้างงานช่างไทยในสมัยรัชกาลที่ ๑ ยังนิยมตามแบบช่างช่วงปลายกรุงศรีอยุธยาและในช่วงเวลานั้นไม่ค่อยนิยมใช้ลายพุดตานกันมากนัก ที่ปรากฏหรือเห็นได้ง่ายได้แก่บานประตูและซุ้มประตูแกะสลักไม้ที่หอไตรวัดระฆังโฆสิตารามเป็นงานแกะสลักไม้ลายพุดตานสมัยรัชกาลที่ ๑ ซึ่งยังมีรูปทรงหรือรูปเค้าของดอกพุดตานคล้ายไปทางลายปูนปั้นประดับหน้าบัน

๑๒๙

๑๓๐

มณฑปทิศ มณฑปรายรอบพระปรางค์ประธานวัดไชยวัฒนาราม ในภาพที่ ๑๐๗ โดยเฉพาะลวดลายที่แกะสลักอยู่ในรูปจั่วซุ้มตรงส่วนที่เป็นดอกภาพที่ ๑๓๐ จะใกล้เคียงกับดอกพุทตานปิ่นปุน ในภาพที่ ๑๐๗ ค่อนข้างมากัดลงมาเป็นงานแกะสลักไม้บานประตูแห่งเดียวกัน จะเห็นส่วนที่เป็นดอกของลวดลายในภาพมีลักษณะคล้ายดอกพุทตานปิ่นปุน ปิดทอง ประดับซุ้มกรอบของลายฝ่าพระพุทบาทที่พระปรางค์วัดพุทไธศวรรย์มาก อีกทั้งทรงของซุ้มก็ดูเหมือนจะได้แนวทางรูปลักษณ์จากลายปูนปั้นแห่งนี้สืบต่อกันมา เพียงแต่ลายประดับซุ้มพระพุทบาทวัดพุทไธศวรรย์เป็นลายเปลว แต่ลายแกะสลักไม้ซุ้มและบานประตูหอไตรวัดระฆังโฆสิตาราม เป็นลายอย่างที่เราเรียกว่าลายผักกูด ดูภาพที่ ๑๑๘-๑๒๑ เปรียบเทียบกับภาพที่ ๑๓๐ และ

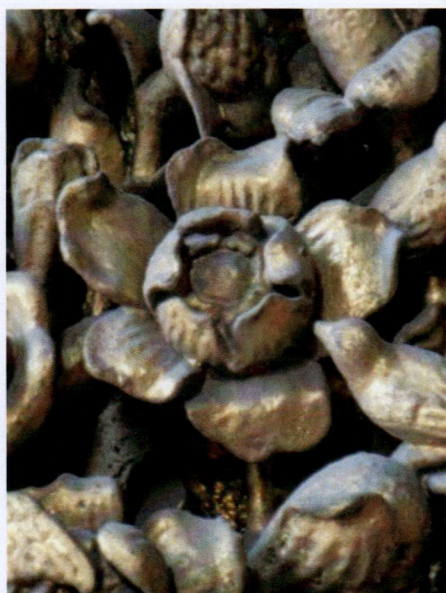

๑๓๑

๑๓๒ งานแกะสลักไม้บานประตูลิขิต วัดสุทัศน์เทพวราราม

ลายพุดตานสมัยรัชกาลที่ ๒ (พ.ศ.๒๓๕๒-พ.ศ.๒๓๖๗) ในสมัยรัชกาลที่ ๒ นี้มีเรื่องเล่ากันสืบมาว่าทรงได้บานประตูแกะสลักไม้จากทางเหนือทำให้ทรงมีพระราชดำริที่จะสร้างบานประตูแกะสลักไม้ขนาดใหญ่ สำหรับวิหารพระศรีศากยมุนี หรือพระโตที่วัดสุทัศนเทพวราราม จากนั้นจึงทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นพิจิตรมนตรี(พระองค์เจ้าทับ) พระราชโอรสในรัชกาลที่ ๑ ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการกรมช่างสิบหมู่ในสมัยนั้นควบคุมช่างหลวงให้ดำเนินการแกะสลักบานประตูขนาดใหญ่ ติดประจำช่องประตูด้านหน้า ๓ ช่อง ด้านหลัง ๓ ช่อง รวม ๑๒ บาน โดยให้บานประตูช่องกลางมีขนาดสูงใหญ่ที่สุด ทุกบานแกะสลักเป็นต้นไม้ ใบไม้ ดอกไม้ ที่มีลักษณะเป็นดอกพุดตาน มีสิ่งห่อหุ้มอย่างที่มีในธรรมชาติ เช่น นก กระรอก กระแต แม้กระทั่งงู และตะขาบ งานแกะสลักไม้ที่นี้แกะสลักซับซ้อน ลำต้นใบดอกผล ลีกลองไปประมาณ ๕-๖ ชั้น ลงรักปิดทองคล้ายกับว่าเป็นป่าต้นไม้มองหรือต้นไม้ทิพย์ กันระหว่างโลกแห่งโลกียะกับโลกุตระ ในขณะเดียวกันก็เป็นต้นไม้ทองตั้งสักการะถวายเป็นพุทธบูชาอีกด้วย

๑๓๓

ชาวไทยทั่วไปยกย่องว่าเป็นงานสลักไม้ที่มีความงานเป็นเลิศในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์แห่งหนึ่ง ดูภาพที่ ๑๓๓-๑๓๔ และได้พบงานแกะสลักไม้ประดับเตียงที่วัดสิงห์ อ.สามโคก จ.ปทุมธานี ทางวัดเล่าว่าเป็นเตียงที่ประทับแรมของรัชกาลที่ ๒ เมื่อเสด็จเป็นการส่วนพระองค์ไปสนทนาธรรมกับเจ้าอธิการวัดสิงห์ในขณะนั้น แล้วประทับแรมที่วัดนั้น แต่ลักษณะลวดลายไม่เหมือนที่วัดสุทัศน์แต่ดูเก๋อยู่พอสมควร ดูภาพที่ ๑๓๕

๑๓๔

๑๓๕

๑๓๖

๑๓๗

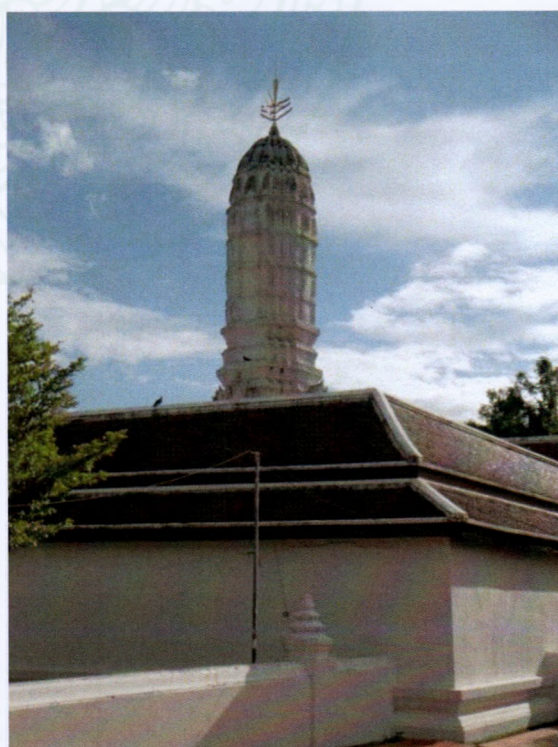
พระที่นั่งสนามจันทร์ในพระบรมหาราชวัง ปัจจุบันเป็นงานช่างศิลปกรรมอีกแห่งหนึ่งที่กล่าวกันว่าสร้างในสมัยรัชกาลที่ ๒ และว่ากันว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยรัชกาลที่ ๒ ทรงสร้างด้วยพระองค์เอง หน้าบันพระที่นั่งเป็นลายเครือเถาพุดตานแต่ลักษณะของดอกและใบไม่เหมือนที่บานประตูวิหารวัดสุทัศน์ฯ ในภาพที่ ๑๓๖ ที่ฝาเพดานของอาคารพระที่นั่งปิดทองลาย

ฉลุ เป็นลักษณะลายพุดตานก้านแย่ง ดอกมีขนาดเล็กคล้ายลายพุดตานสมัยรัชกาลที่ ๑ ภาพที่ ๑๓๗ ต่างจากลายพุดตานในสมัยรัชกาลที่ ๓ ซึ่งมีขนาดของดอกค่อนข้างใหญ่ ลายพุดตานประดับฝาเพดานพระที่นั่งสนามจันทร์นี้ หม่อมราชวงศ์แสงสุรีย์ ลดาวัลย์ สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นลายฝีพระราชนิพนธ์ ของรัชกาลที่ ๒

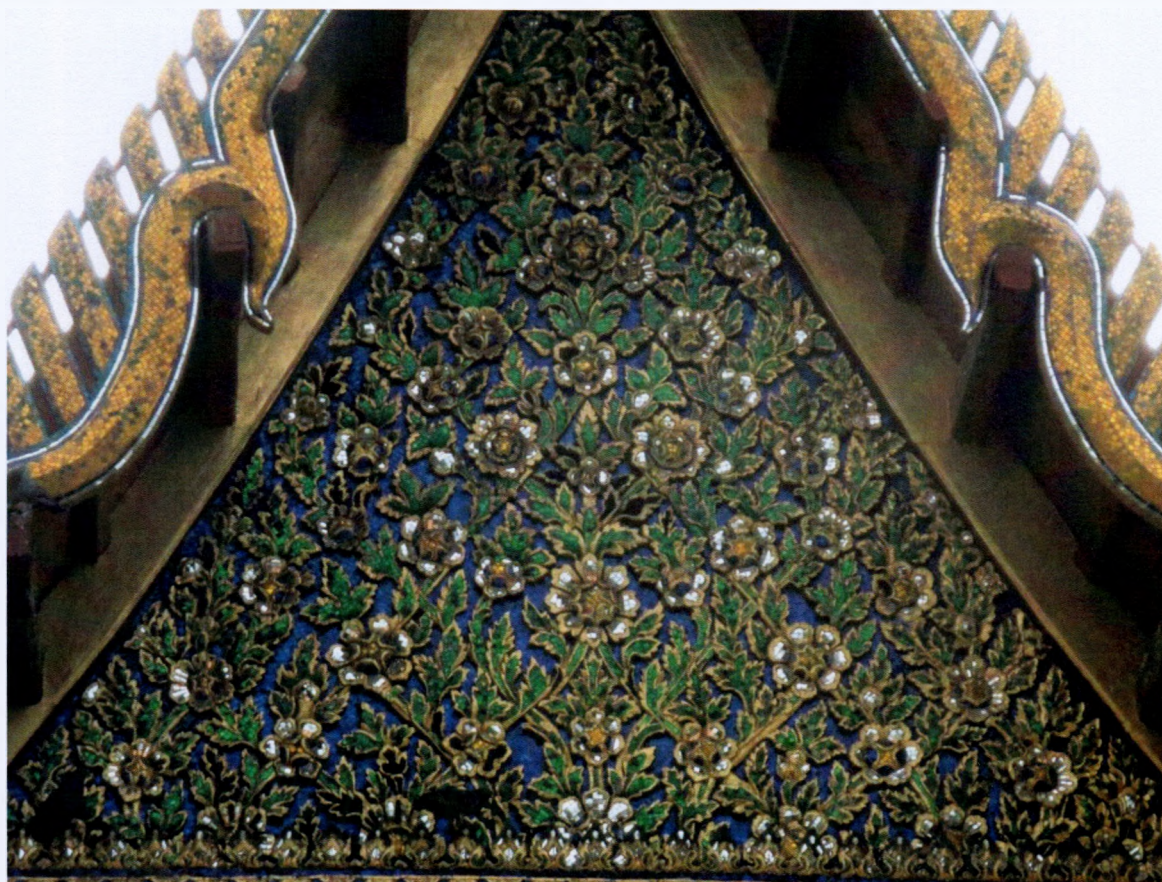

๑๓๘

วัดอัมพวันเจติยาราม จ.สมุทรสงคราม เป็นวัดที่ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นบริเวณ นิเวศสถานเดิมตรงบริเวณพื้นที่ทรงพระราชสมภพ โดยเฉพาะองค์พระปรารค์ประธานของวัด (บาง ท่านว่าสร้างสมัยรัชกาลที่ ๓) ภาพที่ ๑๓๙ กล่าว กันสืบมาว่า สร้างตรงกับตำแหน่งที่ทรงพระ ประสูติกาล พระปรารค์องค์นี้มีซุ้มคูหาทั้งสี่ทิศ ที่ หน้าบันของซุ้มคูหา หรือซุ้มจรนำทุกทิศปั้นลาย พุดตานประดับทั้งตรงที่เรียกว่า ท้องจั่ว และหน้า กระดานฐานพระได้จั่ว และทำหน้าที่เป็นแนวหน้า กระดานบนเหนือปลายเสา ซุ้มมีการซ่อมแซม บูรณะเป็นระยะตามช่วงเวลาและโอกาสที่ผ่านมา ในอดีตแต่ยังรักษารูปลักษณะของลายพุดตานสมัย แรกสร้างไว้ได้พอสมควร ดูภาพที่ ๑๓๘

๑๓๙

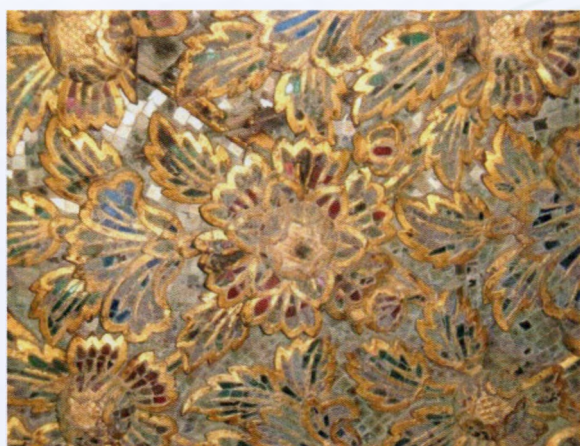
๑๔๐

ลายพุดตานสมัยรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ.๒๓๖๗-พ.ศ.๒๓๙๔) ช่วงเวลาที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงครองสิริราชสมบัติอยู่นั้นงานช่างต่างๆ ที่เกิดขึ้นในรัชกาลของพระองค์นิยมประดับตกแต่งด้วยลายพุดตานอย่างกว้างขวาง จัดเป็นยุคทองของลายพุดตานเลยทีเดียว วัดวาอาราม ศาสนสถาน ถาวรวัตถุต่างๆ ที่ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างส่วนใหญ่มประดับตกแต่งด้วยลายพุดตานและลายใบเทศ ซึ่งยังคงปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบันโดยทั่วไป จัดเป็นลวดลายแบบพระราชนิยมอย่างหนึ่ง เช่น ลายประดับตกแต่งหน้าบัน ศาลาการเปรียญที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ สร้างสมัยรัชกาลที่ ๓

ภาพที่ ๑๔๐ เป็นลวดลายพุดตานแกะสลักไม้ติดกระจก(ประดับ) ล้วนไม่ปิดทอง ที่มีความงดงามมากแห่งหนึ่ง แกะสลักเป็นประเภทลายเครือเถาเข้าระเบียบเป็นลายเถาไขว้อย่างตาข่าย คล้ายลายพุดตานกรองโดยจัดระเบียบ กิ่งก้านหรือเถาดอกเล็กใหญ่ ซอกกลุ่มของใบต่างจากลายพุดตานส่วนมากที่มีลำต้นกิ่งก้านค่อนข้างอิสระเช่นงานแกะสลักบานประตูวิหารที่วัดสุทัศน์ แต่ลายที่เน้นเรื่องระเบียบ ระเบียบ จังหวะเกือบเท่าๆ กันแต่ลักษณะของใบยังมีบางส่วนของใบคล้ายลายพุดตานเขียนสีในสมัยรัชกาลที่ ๑ เช่นที่วัดดุสิตาราม แต่ดอกประดิษฐ์เหนือธรรมชาติและดูกลมกลืนงดงามน่าชมมาก ดูภาพที่ ๑๔๐

๑๔๑

๑๔๒

๑๔๓

ลวดลายพุดตานที่มีความงดงามน่าชมอีกแห่งหนึ่ง ได้แก่งานเขียนลายรดน้ำปิดทอง หรือจะเรียกปิดทองรดน้ำก็ได้ แต่โบราณเรียกลายทอง ประดับตกแต่งเรือ ซึ่งปัจจุบันเรียกเรือพระราชพิธี อยู่ที่เรือเล็กเชิงสะพานอรุณอมรินทร์ ฝั่งทิศเหนือเรือลำนี้ชื่อ เรือกรรณางนารถ สร้างสมัยรัชกาลที่ ๓ เขียนเส้นสายลวดลายงามมากจนแลดูดอกโบตั๋นไหวตามแรงลม อย่างเดียวกับลายเส้นปีกครุฑในพัดรองงานมิ่งมงคลภิเษกในสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ทรงออกแบบ และรัชกาลที่ ๕ ทรงชมว่าเขียนเส้นงามจนดูปีกครุฑกระดิกได้ เข้าใจว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ พระองค์นั้นคงจะได้ทอด

พระเนตรเห็นลายเส้นของลายพุดตานแห่งนี้ ภาพที่ ๑๔๑ ส่วนลวดลายแกะสลักไม้ปิดทองประดับกระจกอีกแห่งหนึ่ง คือลายพุดตานแกะสลักประกอบเรือสง่างามกระบวน ซึ่งมีลักษณะเป็นเรือพระที่นั่งศรี อย่างเรือพระที่นั่งอนันตนาคราชอยู่ภายในพิพิธภัณฑ์เรือพระราชพิธีบางกอกน้อย เป็นงานช่างสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นลักษณะลายเครือเถาพุดตาน แกะสลักปิดทองประดับกระจก มีการจัดระยะจังหวะของกิ่งก้านเถาดอกโบอย่างมีระยะสวยงามมากอีกแบบหนึ่ง ให้ความรู้สึกสดชื่นเหมือนดอกไม้ใบไม้จริงๆ ดูภาพ ๑๔๒-๑๔๓

๑๔๔

งานแกะสลักไม้ลายพุดตานสมัยรัชกาลที่ ๓ ที่น่าสนใจอีกแห่งหนึ่งได้แก่งานแกะสลักไม้บานประตูโบสถ์วัดคงคาราม อ.โพธาราม จ.ราชบุรี ซึ่งล้นเกล้าฯ รัชกาลที่ ๓ โปรดให้ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์ใหญ่ทั้งวัด งานแกะสลักบานประตูโบสถ์ที่วัดนี้แกะสลักเล่าเรื่องป่าหิมพานต์ มีต้นมกลีผล หรือที่เรียกเป็นสามัญว่านาริผล คือ ต้นไม้ที่มีดอกผลเป็นหญิงสาว แล้วมีพวก

นักชิตพิทยาธรคนธรรพ์ ผู้ได้โลภียฉานมีฤทธิ์เหาะได้ เมื่อได้พบเห็นต้นนาริผลเกิดความกำหนัดก็เหาะไปปลิดเอาผลของต้นไม้ขึ้นมาเสพสังวาส แล้วทำให้ฉานเสื่อมถอยเหาะเหิรไม่ได้ ต้องเริ่มต้นปฏิบัติใหม่และยังปรากฏสัตว์หิมพานต์อีกหลายชนิด เช่น ครึ่งมนุษย์ครึ่งนก ฯลฯ ให้ความสนุกสนานแก่ผู้พบเห็น ทั้งฝีมือช่างที่แกะสลักก็จัดอยู่ในฝีมือชั้นดีอีกแห่งหนึ่ง ดูภาพที่ ๑๔๔

๑๔๕

๑๔๖

ลายพุดตานแกะสลักไม้บานประตูจัดแสดงอยู่ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา จ. พระนครศรีอยุธยา สมัยรัชกาลที่ ๓ ภาพที่ ๑๔๕

ลายพุดตานแกะสลักไม้ตกแต่งนอกเสา บานประตู ศาลาการเปรียญวัดเชิงท่า จ.พระนครศรีอยุธยา สมัยรัชกาลที่ ๓-๔ ภาพที่ ๑๔๖

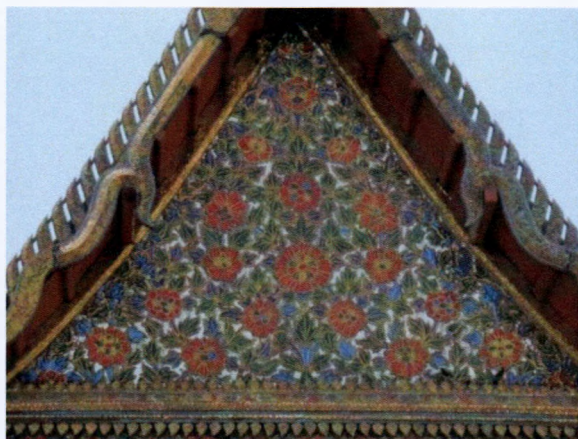
๑๔๗

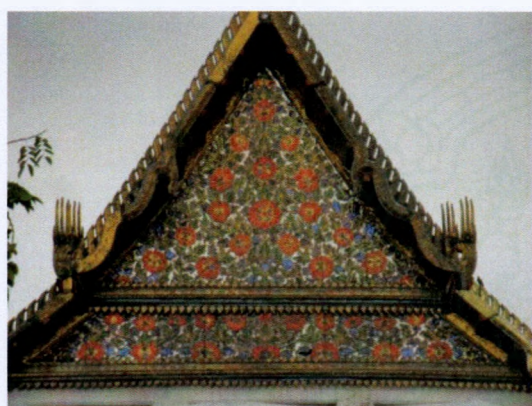
๑๔๘

ลายพุดตานประกอบภาพเทวดาทรงมังกรแกะสลัก หินอ่อนประดับแผงพนักพระอุโบสถวัดพระเชตุพน วิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร ภาพที่ ๑๔๗

ลายพุดตานแกะสลักไม้บานประตูจัดแสดง ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร สมัยรัชกาลที่ ๓ ภาพที่ ๑๔๘

๑๔๙

๑๕๐

๑๕๑

ลวดลายพุทธานที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ เพื่อใช้ประดับตกแต่งพื้นที่ขนาดใหญ่อีกแห่งหนึ่ง ได้แก่ลายพุทธานประดับกระจกล้วน ที่หน้าบันพระวิหารพระพุทธาน้อย วัดประยุรวงศาวาส เป็นลายพุทธานที่มีขนาดใหญ่มากอีกแห่งหนึ่ง อีกทั้งประดับกระจกล้วนโดยไม่ปิดทองล่องกระจก เหมือนกับที่เคยปฏิบัติมาก่อนหน้านั้น คือใช้กระจกสีแดงประดับตามกลีบดอก ตรงกลางใช้กระจกสีเขียวประดับสลับแทรกกับการปิดทองตามขอบของกลีบดอก ใต้กลางใช้กระจกสีแดง โดยวางระยะและตำแหน่งของดอกให้เด่นเสียก่อน แล้วจึงวางเถาเชื่อมในรูปทแยงคล้ายตาข่ายไปเชื่อมกับดอกทุกดอกจนทั่ว แต่มีก้านดอกเล็ก มากกว่าลายพุทธานที่หน้าบันศาลาการเปรียญวัด

มหาธาตุฯ ทำพระจันทร์ หากไม่สังเกตเกือบจะไม่แลเห็นเถาก้านเลย จากนั้นจึงจัดวางใบพุทธานลงในช่องว่างระหว่างดอก และกิ่งเถาจนเกือบจะดูเป็นพื้นลายโดยใช้กระจกสองสี คือสีเขียวและสีฟ้า เข้มสลับระยะกันไป มักจะปิดทองเส้นแรของกระดุกใบและขอบใบทุกใบแล้วล่องพื้นจั่วหน้าบันหรือพื้นลายด้วยกระจกสีขาวเพื่อให้ดูแล้วสว่างขึ้นเพื่อมองดูในระยะไกลจะเห็นกลุ่มสีของกระจกมากน้อยหรือมีขนาดกว้างแคบ เป็นระยะจังหวะสลับกันอย่างงดงามน่าดูชมมาก แต่ไม่เน้นเรื่องความงามของดอกพุทธานมากนัก มุ่งเน้นความงาม น้ำหนักและระยะสีของของกระจกมากกว่า ดูภาพที่ ๑๔๙-๑๕๐

๑๕๒ ลายหน้าบันพระอุโบสถวัดประยุรวงศฯ

๑๕๓ ลายหน้าบันพระวิหารวัดประยุรวงศฯ

๑๕๔

๑๕๕

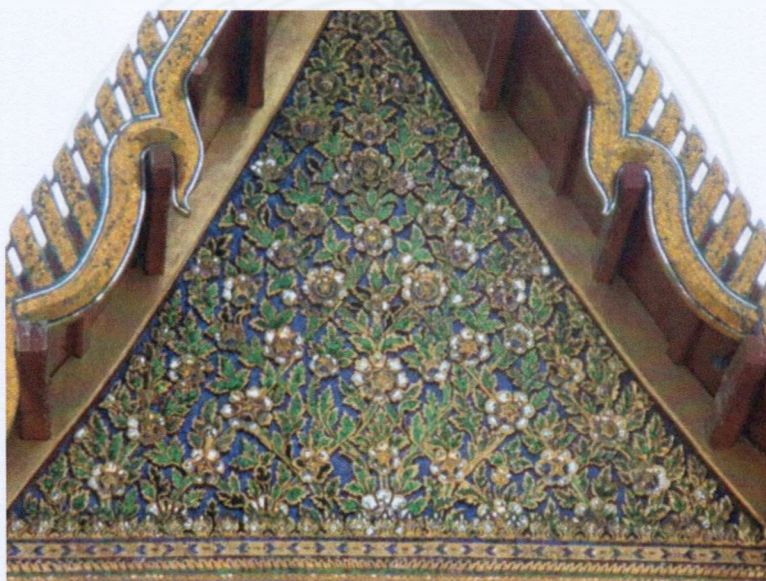
ในสถานที่แห่งเดียวกันนั้นยังมีลวดลายพุทธานที่สวยงามมากคือลายประดับหน้าบันพระอุโบสถ ซึ่งมีลักษณะแตกต่างแบบตรงกันข้ามกับหน้าบันพระวิหารอาจจะเป็นเจตนาารมณ์ของท่านผู้สร้างวัดคือสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) หรือจะเป็นด้วยความคิดของช่างผู้กระทำการออกแบบสร้างก็ไม่ทราบ แต่น่าเชื่อว่าจะเป็นความประสงค์ของสมเด็จพระยาฯ เพราะท่านก็มีความรอบรู้ทางช่างด้วย คือลายที่ประดับหน้าบันพระอุโบสถวัดประยุรวงศาฯ แห่งนี้นั้นเน้นความงามรูปลักษณ์และขนาดของดอกพุทธานให้โดดเด่นกว่าเรื่องการใช้สีของกระจก อีกทั้งยังยกดอกให้ลอยสูงขึ้นจากพื้นจั่วหรือหน้าบัน แม้เถากิ่งก้านและใบ ดอกเล็ก ดอกใหญ่ ดอกแซมแทรกประกอบจัดวางระยะจังหวะได้งดงามเป็นเลิศ อีกทั้งขนาดของดอก ใบกิ่งก้านของดอกพุทธานก็ดู

สมดุลกับขนาดความกว้างใหญ่ของหน้าบัน แต่สีของกระจกที่ใช้ประดับใช้สีไปในลักษณะวรรณะที่นุ่มนวลอ่อนโยนไม่ตัดกันอย่างแรงเหมือนสีของกระจกที่ใช้ประดับหน้าบันพระวิหาร ลึกลงไปที่พื้นผิวของหน้าบันโดยทั่วไปแม้ที่หน้าบันพระวิหารของวัดนี้ก็ประดับกระจกเป็นสีพื้นเรียบธรรมดา แต่ที่พื้นผิวของหน้าบันพระอุโบสถวัดประยุรวงศฯ แห่งนี้แกะสลักเป็นลวดลายแก้วชิงดวง โดยให้ลายมีสีทองล่องพื้นด้วยกระจกสีขาวอยู่ด้านใน คล้ายแนวความคิดการแกะสลักบานประตูพระวิหารวัดสุทัศน์ เรียกว่าดูงามทั้งระยะใกล้และระยะไกลต้องนับว่าเป็นลวดลายพุทธานที่งดงามสมบูรณ์อย่างยิ่ง ยากที่จะหาลายพุทธานแห่งอื่นเปรียบเสมอได้ ภาพที่ ๑๕๒-๑๕๕

ลายพุดตานประดับกระจกล้วนยังมีอีกหลายแห่ง แต่ที่น่าดู ได้แก่ ลายพุดตานประดับหน้าบันศาลาการเปรียญวัดมหาธาตุฯ ทำพระจันทร์ที่กล่าวผ่านมาแล้ว ดูภาพที่ ๑๔๐ และ ๑๕๖ ลายพุดตานแห่งนี้วางระเบียบของเถาก้านคล้ายตาตาราง หรือตาแห การวางจังหวะเถาก้านแบบนี้ โบราณเรียก ลายพุดตานกรอง แสดงลักษณะของดอกและใบสดใสล้ายธรรมชาติ กับลายพุดตานประดับหน้าบันพระวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งวางระเบียบของเถาหรือก้าน

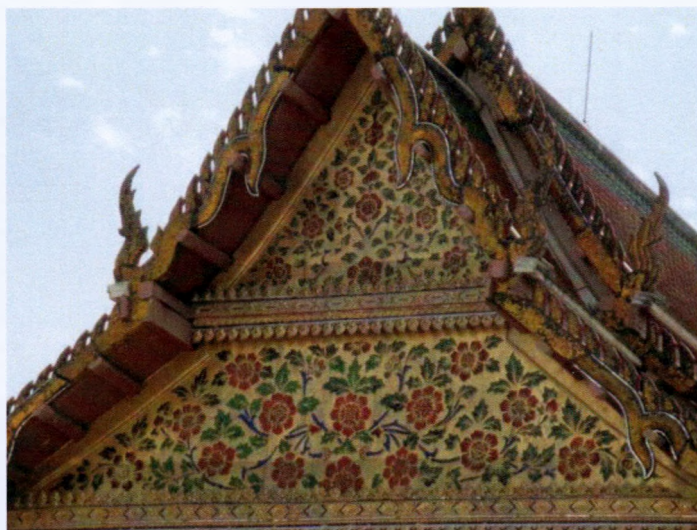
ลายเข้ารูปแบบมากกว่าวัดมหาธาตุฯ อยู่ในลักษณะทรงพุ่ม การจัดระเบียบ การวางเถาก้านแบบนี้ โบราณเรียก พุดตานก้านแย่ง เน้นสีของดอกด้วยกระจกสีให้เด่นลอยออกมาจากพื้นอย่างชัดเจนอย่างเดียวกับหน้าบันพระวิหารที่วัดประยุรวงศฯ ดูภาพที่ ๑๔๙ และ ๑๕๓ แต่หน้าบันศาลาการเปรียญวัดมหาธาตุฯ จะเป็นลักษณะคล้ายกับหน้าบันพระอุโบสถวัดประยุรวงศฯ ดูภาพที่ ๑๕๒ และ ๑๕๗ เปรียบเทียบกัน

๑๕๖

๑๕๗

๑๕๘

๑๕๙

ที่หน้าบันพระอุโบสถวัดศิริมตยาราม ไกลศาล
ฎีกา ริมคลองคูเมือง เป็นอาคารขนาดค่อนข้างเล็ก
ประดับลายพุดตานแบบที่เรียกชื่อทางช่างว่า
กระจกลายยา คือชุดพื้นราบของหน้าบันให้เป็น
หลุมตื้นๆ พอดีกับความหนาของกระจกที่ใช้
ประดับบวกกับความหนาของสมุกที่ใช้เป็นกา
วฉนิหลังกระจกให้ติดกับเนื้อไม้ แล้วลงรักปิดทอง
พื้นหรือส่วนที่เป็นช่องไฟลายแล้วใช้กระจกสีลง
สมุกติดประดับลงในหลุมตื้น ๆ ที่ชุดเป็นรูปดอกไม้
กิ่งก้านของลวดลายเกิดเป็นสีเส้นของกระจกตัดกับ
สีทองของพื้นจั่วหรือหน้าบัน คล้ายลายทองลงยา
ทางช่างจึงเรียก กระจกลายยา หรือปิดทองประดับ
กระจกลายยา ดูภาพที่ ๑๕๘ ลวดลายปิดทอง

ประดับกระจกลายยามีอยู่โดยทั่วไปหรือมากแห่ง
เช่นเดียวกับลายแกะสลักและลายปั้นปูน แต่ที่
นำเสนอในที่นี้ได้แก่ลายหน้าบันหอพระไตรปิฎกวัด
สุทัศน์เทพวราราม ศิลปะสมัยรัชกาลที่ ๓ มี
ลักษณะการออกแบบท่วงท่าของลวดลาย
เหมือนกันกับหน้าบันแกะสลักไม้ปิดทองล่อง
กระจกหน้าบันพระที่นั่งสนามจันทร์ ลักษณะลายดู
เผินๆ คล้ายลายใบเทศแต่ถ้าเราพิจารณาดูลักษณะ
ของใบลายจะมีเส้นใบ ที่เรียกกันว่า กระดูกของใบ
เป็นลักษณะลายพุดตาน จึงต้องจัดเข้าจำพวกลาย
พุดตาน แต่เป็นลายพุดตานที่ละม้ายคล้ายลายใบ
เทศ ดูภาพที่ ๑๕๙

๑๖๐

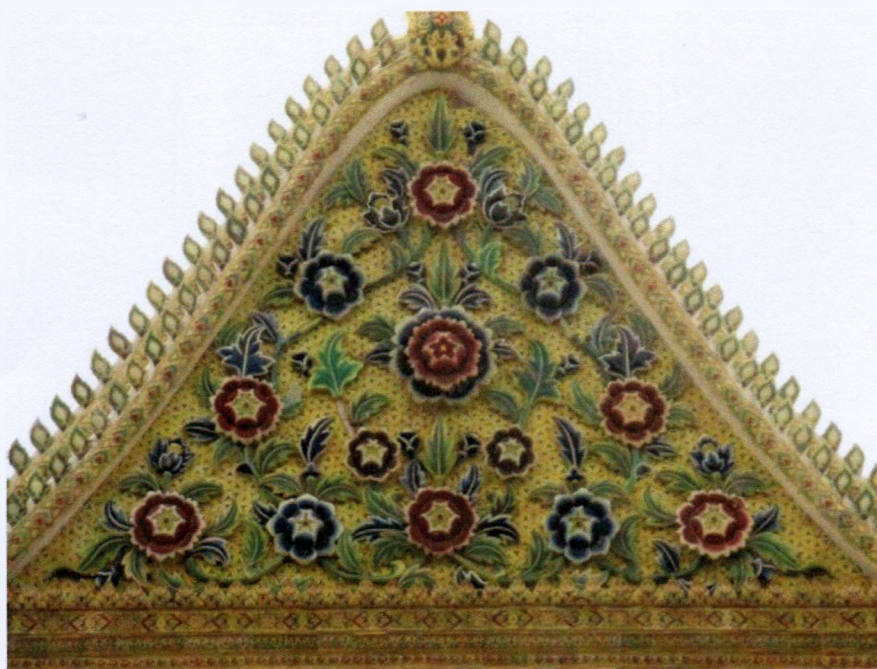
๑๖๑

๑๖๒

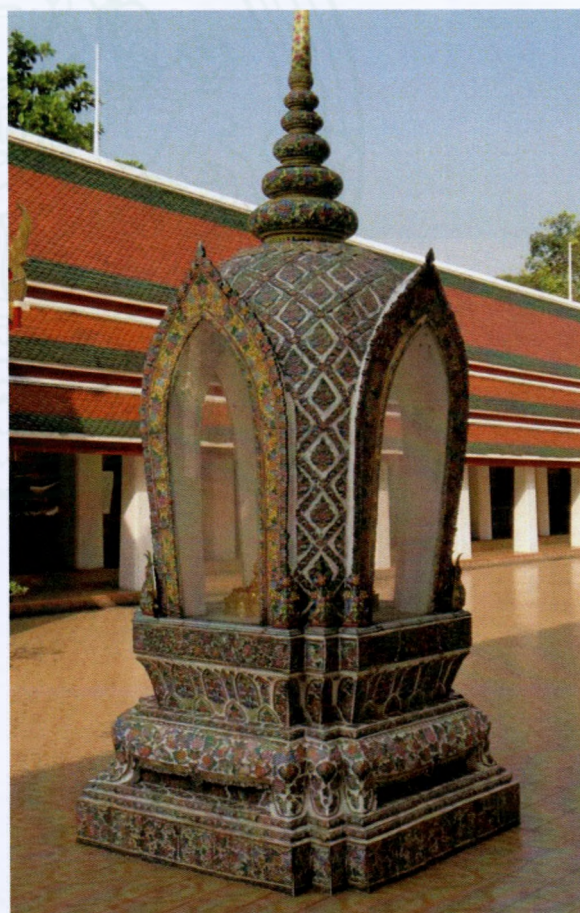
ยังมีลวดลายปั้นปูนปิดทองประดับกระจก หรือปิดทอง
ล่องกระฉกประดับหน้าบันวิหารวัดภูมรินทร์ราช
ปักษี ปัจจุบันผนวกกับวัดคูสิดาราม วัดนี้สร้างขึ้น
ในสมัยปลายกรุงศรีอยุธยา เดิมผู้เขียนเข้าใจว่า
ลายปูนปั้นที่หน้าบันวิหารแห่งนี้คงจะสร้างสมัย
เดียวกับตัวอาคารวิหาร เนื่องจากลายประดับคอ
สองใต้จั่วและลายประดับจั่วอุดปักนกมีภาพนกยูง
รำแพน เป็นลักษณะงานปั้นที่นิยม หรือเห็นได้บ่อย
ในงานช่างปั้นปูนสมัยอยุธยาตอนปลาย เช่นลาย
ประดับหน้าบันซุ้มประตูอุโบสถวัดเกาะ ที่ จ.
เพชรบุรี และลักษณะลายที่ประดับอยู่ข้างตัวนกยูง
ก็มีลีลาลักษณะแบบเดียวกับลายสมัยปลายกรุงศรี
อยุธยา ดูภาพที่ ๑๖๑, ๑๖๒

แต่เมื่อดูรูปพระนารายณ์ทรงครุฑในภาพที่ ๑๖๐
อย่างพิจารณาแล้วทั้งรูปพระนารายณ์ รูปครุฑและ
รูปเทพบริวาร เป็นงานช่างสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่ง
กรุงรัตนโกสินทร์ ฉะนั้นลายปูนปั้นที่
ล้อมรอบรูปพระนารายณ์ทรงครุฑจะต้องเป็นลาย
สมัยรัชกาลที่ ๓ ด้วยเพราะจะต้องมีการ
บูรณะปฏิสังขรณ์ในช่วงเวลานั้น และฝีมือการปั้น
ลายปูนปั้นแห่งนี้สูงมาก มองดูดอกสอดอย่าง
ดอกไม้จริงในธรรมชาติจนลืมความเป็นปูนไปเลย
ต้องยอมรับว่าเป็นลายปูนปั้นที่มีรูปลักษณะ
จังหวะลีลาของลายของเถาก้านกิ่งใบดอกของลาย
ปูนปั้นงดงามอย่างยิ่งอีกแห่งหนึ่ง แต่รูปครุฑไม่สู้
งามมากนัก

๑๖๓

ลวดลายปูนปั้นอีกแบบหนึ่งที่คนไทยส่วนมากรู้จัก คือลายปูนปั้นที่ทำจากเครื่องกระเบื้องเคลือบ หรือเครื่องปั้นดินเผาเคลือบเขียนสี ที่ประดับหน้า บันพระอุโบสถ และพระวิหารวัดเฉลิมพระเกียรติฯ จ.นนทบุรี เป็นลวดลายปูนปั้นที่มีดอกและใบ ขนาดใหญ่ เช่นเดียวกับหน้าบันที่วัดประยุรวงศาวาส แต่ไม่งามเท่าสิ่งที่เป็นจุดเด่นเห็นจะเป็น เพราะว่าเป็นงานเครื่องเคลือบดินเผาที่มีขนาดใหญ่เต็มพื้นที่ของหน้าบัน รวมไปถึงซอฟ้าใบระกา ด้วย ซึ่งจัดเป็นลายปูนปั้นเครื่องเคลือบดินเผาที่ใช้ประดับหน้าบันที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในสมัยรัชกาลที่ ๓ และในประเทศไทยด้วย ดูภาพที่ ๑๖๓ และ ลวดลายปูนปั้นที่น่าชมอีกแห่งหนึ่ง ได้แก่ ลายปูนปั้นที่ทำด้วยเครื่องเคลือบดินเผาประดับซุ้ม เสมารอบพระอุโบสถที่วัดสระเกศ ทำเป็นรูปซุ้มกุ่ม มีซุ้มคูหาทั้งสี่ทิศ ยอดเป็นบัวลูกแก้วมาลัยเถาห้า ชั้น ประดับปลียอด ฐานรองรับซุ้มทำเป็นบัววง ฐานสิงห์ประดับลวดลายปูนปั้นเครื่องเคลือบดินเผาเคลือบเขียนสีที่งดงามสมส่วนน่าชมมาก มีแห่งเดียวในประเทศไทย ดูภาพที่ ๑๖๔

๑๖๔

ลักษณะการใช้งาน

การใช้ลายพุดตาน ประติษฐานสร้างสรรค์งานช่างไทยนั้นใช้ได้เกือบทั่วไปตั้งแต่ชั้นบันไดจรดเพดาน ตลอดไปถึงหน้าจั่วหรือหน้าบันของอาคารไทยตามแต่จะเห็นเหมาะสมและงดงาม ดังจะพบเห็นได้ที่บันไดทางขึ้นลงทั้งด้านหน้าและด้านหลังตรงซุ้มประตูพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพฯ เป็นงานแกะสลักหินอ่อนติดประดับในแนวตั้งตรงแผ่นปิดช่องใต้ชั้นบันไดแต่ละขั้น ซึ่งชั้นบันไดอาคารไทยโดยทั่วไปมักไม่ประดิษฐ์หรือทำลวดลายประดับ แต่บันไดแห่งนี้แกะสลักหินอ่อนเป็นลวดลายพุดตาน มีดอกบานดอกตูมกิ่งก้านช่อใบลงในแผ่นหินอ่อน ที่พื้นของแผ่นหินอ่อนตรงช่องว่างของลายแกะลายแกะเซาะเป็นร่องคล้ายลูกฟูก โดยแกะเป็นแผ่น ๆ ติดเรียงต่อกันไปตลอดทุกชั้นบันได ภาพที่ ๑๖๕-๑๖๗ ในภาพที่ ๑๖๕ เป็นบันไดชั้นบนสุดจะแลเห็นลายรดน้ำกรอบเช็ดหน้าประตูพระอุโบสถเขียนลาย

รดน้ำเป็นลายพุดตานเครือเถา ภาพที่ ๑๖๖ เป็นด้านหน้าของบันไดทางขึ้นลงพระอุโบสถ ภาพที่ ๑๖๗ บันไดทางขึ้นลงพระอุโบสถมองด้านเฉียงตรงผนังของความหนาของซุ้มประตู จากลายประดับซุ้มด้านนอกเข้าไปถึงกรอบเช็ดหน้าประตูตรงสูตราจับที่เป็นเหล็กด้านบนตรงผนังจะมีการประดับลายพุดตานดอกลอยห่างๆ ทำด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบเขียนสีแปะติดผนังส่วนที่เป็นความหนาของซุ้มประตู

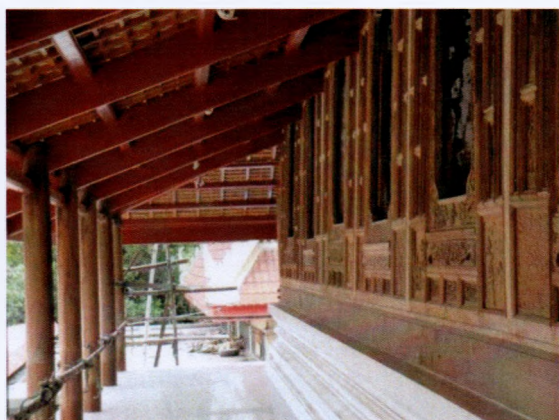
๑๖๖

๑๖๕

๑๖๗

๑๖๘

๑๗๐

๑๖๙

๑๗๑

ที่วัดแก้วไพฑูรย์ (บางประทุนใน) เขตบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร มีศาลาการเปรียญสร้างด้วยไม้สักทองทั้งหลัง ที่ฝาปะกนด้านนอกโดยรอบอาคารแกะสลักเป็นลายต้นพุทตานบ้างเครือเถาพุทตานบ้าง มีภาพสัตว์ในธรรมชาติสัตว์ในจินตนาการ หรือสัตว์ในวรรณคดีสอดแทรกประดับอยู่ทั่วไป ดูภาพที่ ๑๖๘-๑๗๐ การวางจังหวะระยะของลวดลายพุทตานค่อนข้างทึบแน่นแต่ไม่ดูอึดอัดแบบลายพุทตานที่บ้านประตูปะทอกวัดคงคาราม จ.ราชบุรี ในภาพที่ ๑๗๐ กลุ่มช่อดอกและใบดูเหมาะสมกลมกลืนดีพอสมควร

อีกทั้งการจัดวางลวดลายพุทตานที่วัดนี้มีหลายลักษณะ เพราะต้องจัดลายบรรจุลงในช่องลูกฟักฝากระดานหรือฝาปะกน ลูกฟักคอสอง และลูกฟักलोंงตีนช้าง ดูภาพที่ ๑๖๘-๑๖๙ ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนครมีซุ้มหลังคาบุบลักษณะเป็นซุ้มโถงสี่ด้าน ตรงกรอบซุ้มทั้งสี่ด้านทำรูปลักษณะคล้ายกระบังหน้าละคร เขียนลายทองรดน้ำทั้งหมด ที่ลายกรอบซุ้มเขียนลายพุทตานมีลักษณะของลายคล้ายกับงานแกะสลักไม้ที่วัดแก้วไพฑูรย์ แต่ลายกรอบซุ้มของบุบข้างแห่งนี้เขียนได้งดงามมาก ให้ความรู้สึกสดชื่นสบายตา หากเป็นต้นไม้จริงในธรรมชาติก็น่าจะเป็นต้นไม้ที่ขึ้นในที่อุดมสมบูรณ์ทั้งดินและน้ำ ดูภาพที่ ๑๗๑

๑๗๒

๑๗๔

๑๗๓

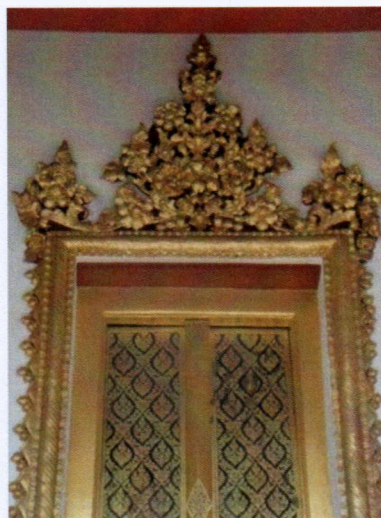
๑๗๕

นอกจากการใช้ลายพุดตานประดับบานประตู หน้าต่างของอาคารสำคัญทางพระพุทธศาสนาแล้ว ช่างยังได้สร้างซุ้มประตูซุ้มหน้าต่างของอาคาร ต่างๆ ให้เป็นรูปทรงต่างๆ เช่น ประติษฐานเป็นซุ้ม เรือนแก้วบ้าง บ้างก็ประติษฐานเป็นซุ้มบันแถลง บ้าง ก็ประติษฐานเป็นซุ้มหน้าบันอย่างบันแถลงแล้วต่อ ยอดคล้ายมงกุฎบ้างปราสาทบ้าง อย่างซุ้มประตู หน้าต่างพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามบ้าง ประติษฐานเป็นซุ้มอย่างซุ้มประตูหอพระไตรปิฎก อย่างเช่น หอพระไตรปิฎกยอดทรงมงกุฎที่วัด พระเชตุพนฯ มีซุ้มประตูหน้าต่างเป็นทางซุ้มบันแถลง ต่อยอดคล้ายวัดสุทัศน์แล้วประระดับตกแต่ง ด้วยลายพุดตานตลอดทั้งซุ้ม ภาพที่ ๑๗๒ หรือทำ เป็นซุ้มประตูคล้ายปราสาท ๓ ยอด แล้วประติษฐาน

ลวดลายพุดตานเข้าประดับ เช่น ซุ้มประตูวิหารที่ วัดอนงคาราม ภาพที่ ๑๗๔ อีกแบบหนึ่งประติษฐาน ลวดลายพุดตานให้อยู่ในลักษณะลายเครือเถา แล้ว ประติษฐานรูปทรงของลายเครือเถาให้อยู่ในรูปทรงที่ บังคับแนวลายให้อยู่ในลักษณะล้อยทรงซุ้มประติษฐาน คล้ายทรงปราสาท หรือทรงซุ้มบุษบก อย่างซุ้ม ประตูหน้าต่างวิหารพระพุทธไสยาสน์ ที่วัดพระเชตุ พนฯ ภาพที่ ๑๗๓ บางแบบก็ประติษฐานลายพุดตาน เครือเถาเข้าประดับซุ้มที่มีเส้นรอบนอกคล้ายทรง ซุ้มหน้าบันต่างๆ แต่ภายในกรอบที่เป็นเส้นรอบกับ กรอบประตูหน้าต่างผูกเถาอย่างธรรมชาติ หรือค่อนข้างอิสระคล้ายซุ้มไม้โนธรรมชาติอย่าง ซุ้มประตูหน้าต่างอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ จ. นนทบุรี ภาพที่ ๑๗๕

๑๗๖

๑๗๘

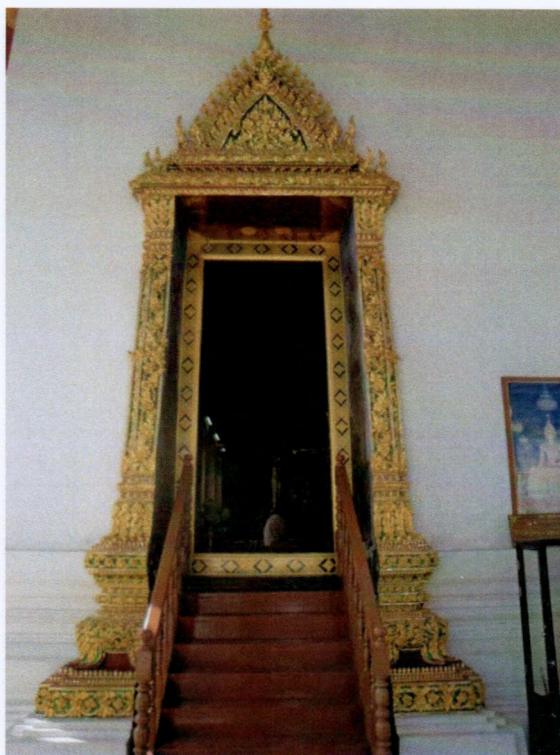
๑๗๗

๑๗๙

ยังมีลายพุดตานที่ซุ้มประตูหน้าต่าง หอพระไตรปิฎกวัดเทพธิดาราม กทม. ไม่บังคับทรวดทรงให้อยู่ในรูปซุ้ม จัดเป็นช่อลายพุดตานขึ้นเทินไว้บนกรอบนอกของซุ้มประตูจัดวางเป็น ๓ กลุ่ม วางจังหวะระยะและขนาดของช่อให้พองามตามทัศนะของไทย แต่ลายช่อดอกใบเป็นแบบอิสระ (แบบไทย) ภาพที่ ๑๗๖ และ ๑๗๘ แม้ซุ้มประตูพระอุโบสถที่วัดเทพธิดาฯ นี้ก็ตกแต่งด้วยลายพุดตานในลักษณะเดียวกันกับหอพระไตรปิฎก เพียงแต่จัดกลุ่มช่อให้มีจังหวะระยะช่อสูง กลางต่ำจนเกิดเป็นทรงสามเหลี่ยมคล้ายทรงจั่วเท่านั้น โดยที่ช่างไม่ได้คิดจะประดิษฐ์ทรงของซุ้มให้เป็นรูปทรงหรือทรงหุ่นของปราสาทบุษบกบันแถลงหรือรูปทรงใดๆ เลย ภาพที่ ๑๗๗ และ ๑๗๙

นอกจากที่กล่าวแล้วยังมีลายพุดตานที่ได้มีการประดิษฐ์ขึ้นอย่างวิจิตรงดงามและน่าดูชมเป็นอย่างยิ่ง สามารถกล่าวได้อย่างเต็มภาคภูมิเลยว่า ท่านครูบูรพาจารย์ช่างไทยท่านเป็นอัจฉริยะอย่างสูงยิ่งอย่างยากที่จะมีชาติใดเสมอเหมือนและยากที่จะได้พบเห็นโดยทั่วไปคือการประดิษฐ์ซุ้มสร้างสรรค์ลวดลายพุดตานประดับซุ้มประตูซุ้มหน้าต่างพระอุโบสถวัดราชินีตศาราม กรุงเทพมหานคร ให้อยู่ในรูปทรงของซุ้มบันแถลง ซึ่งการสร้างสรรค์รูปแบบของซุ้มบันแถลงนี้โดยปกติช่างไทยมักนิยมใช้ลายในตระกูลลายใบเทศ ประกอบกับลายกระจิงต่างๆ เป็นหลักใหญ่

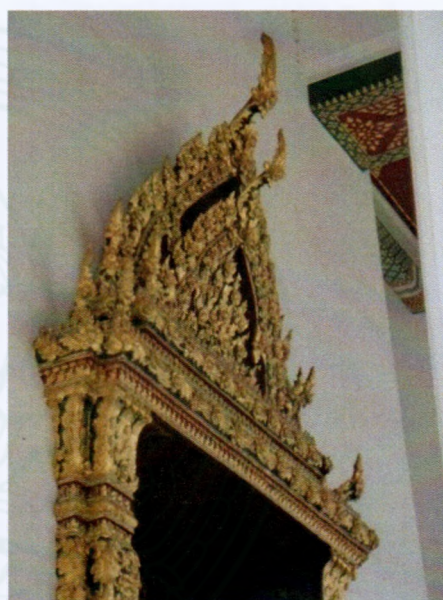

๑๘๐

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในส่วนที่เป็นข้อฟ้าใบระกานาคปักนาคเบือนบัวปลายเสาบัวเชิงเสาของซุ้มทุกแห่งมักจะใช้ลายใบเทศและลายกระจังประกอบกัน แต่ลายซุ้มประตูหน้าต่างพระอุโบสถวัดราชนัดดารามครูช่างในสมัยนั้นได้บรรจงประดิษฐ์ลวดลายพุดตานให้อยู่ในรูปทรงของข้อฟ้าใบระกานาคปักนาคเบือนบัวปลายเสาบัวเชิงเสาฐานบัวฐานสิงห์ ฯลฯ ได้อย่างลงตัวและงดงามจัดเป็นงานช่างที่น่าดูชมไม่แพ้โลหะปราสาททีเดียว ภาพที่ ๑๘๐ ภาพที่ ๑๘๑ เป็นลวดลายหน้าบันแกล่งแห่งเดียวกัน แลเห็นนาคลายองใบระกาและหน้ากระดานฐานจั่ว (ถ้าเป็นจั่วอาคารขนาดใหญ่ลายที่ประดับอยู่ส่วนใต้จั่วหรือหน้าบันมักเรียกหน้ากระดานฐานพระ) จะแลเห็นได้ว่าช่างสามารถนำลายพุดตานมาประดิษฐ์เป็นใบระกาได้อย่างเหมาะสมและดูดีมาก หากเรามองด้านข้างหรือ

๑๘๑

๑๘๒

ด้านเฉียงก็จะแลเห็นข้อฟ้าของซุ้มประตูทั้งสองชั้นชัดเจน ซึ่งโดยปกติแล้วตรงนี้มักจะทำเป็นคิระชนาคเช่น เป็นนาคปากขบ นาคปากนก ฯลฯ อย่างที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ หรือตามวัดอื่น ๆ แต่ข้อฟ้าแห่งนี้ใช้ลายพุดตานประดิษฐ์อยู่ในรูปทรงของข้อฟ้าที่เคยเป็นทรงของคิระชนาค บัวปลายเสาซึ่งปกติจะเป็นกลีบบัวตกแต่งด้วยลายกระจังหรือลายใบเทศ แต่บัวปลายเสาที่นี่ใช้ใบพุดตานประดับในแนวยาวอย่างกลีบบัวสายที่นิยมใช้ตกแต่งเป็นบัวปลายเสาและบัวเชิงเสา ดูภาพที่ ๑๘๒

๑๘๓

๑๘๔

๑๘๕

๑๘๖

นอกจากจะใช้ประดิษฐ์ตกแต่งเป็นลายซุ้มประตู หน้าต่างของอาคารสำคัญของไทยแล้ว ช่างยังใช้ลายพฤกษานตกแต่งตามแผ่นประกาศ แผ่นศิลาจารึกต่างๆ เช่น จารึกตำราหมอนวด ตำรายาแผนไทย ตำราทางอักษรศาสตร์ เช่น โคลงฉันท์ กาพย์กลอน บอกเล่าเหตุการณ์ต่างๆ ตลอดจนจารึกสรรพวิชาความรู้ของไทยต่างๆ ตามอาคาร เช่น ศาลารายรอบวัด ระเบียงรอบมหาเจดีย์ ๔ องค์ของวัดพระเชตุพนฯ และที่วัดอื่นๆ ก็มีปรากฏอยู่หลายแห่ง ดูภาพที่ ๑๘๓-๑๘๗

๑๘๗

๑๘๘

๑๘๙

เมื่อเข้าไปภายในอาคารขนาดใหญ่ เช่น พระอุโบสถพระวิหารของวัดสำคัญต่างๆ มักจะพบเสาขนาดใหญ่รองรับเครื่องหลังคา ซึ่งช่างเรียกว่าเครื่องบน เสาผนัง และฐาน ช่างเรียกว่าเครื่องล่าง เสาเหล่านี้ช่างเรียกเสาในประธาน สาเหตุที่ช่างไทยนิยมสร้างอาคารให้มีเสาในประธาน เพราะเครื่องบนหรือเครื่องหลังคาอาคารไทยในอดีตมักทำด้วยไม้ ไม่สามารถทำช่อคานที่มีช่วงยาวมาก ๆ ได้เหมือนโครงเหล็กหรือคอนกรีตเสริมเหล็ก จึงต้องมีเสาในประธานรับเครื่องบนของหลังคาและเสาดังกล่าวนี้อีกเป็นเสาก่ออิฐสอปูน อย่างดีก็เพียงแต่มีแกนเสาไม้อยู่ภายในจึงต้องมีขนาดค่อนข้างใหญ่ ที่เป็นเสาเหลี่ยมก็มักจะมีหน้าเสากว้างทำให้ดูก็ดงามสวยงามรู้สึกกะโหลกไม่น่าดู ช่าง

จึงเขียนสีเป็นลวดลายประดับตกแต่งเพื่อให้ดูงดงามชวนดู ลวดลายที่เขียนมักเป็นลวดลายเขียนสีเป็นลายพุดตานในลักษณะคล้ายลายผ้า คือตรงส่วนกว้างยาวที่สุดของต้นเสา เรียกว่า ท้องเสา เขียนเป็นลายท้องผ้า ส่วนสุดของต้นเสาด้านบน เรียกปลายเสาหรือเชิงบน ส่วนล่างสุดของต้นเสา เรียกเชิงเสาหรือเชิงล่าง มักเขียนเป็นลายกรอบเชิงหรือกรวยเชิง อย่างเชิงผ้าหรือชายผ้า ภาพที่ ๑๘๘ หากดูใกล้ก็จะแลเห็นลวดลายพุดตานมีดอกตูมดอกบานกิ่งก้านช่อใบวางระย้าจึงหะอย่างมีระเบียบงดงามคล้ายลายพุ่มก้านแย่ง แต่เมื่ออยู่ตรงเชิงเสาทั้งสองด้าน หรืออยู่ตรงสวนสุดของช่อทั้งสองด้าน แม้กระทั่งเชิงผนังช่างก็จะเรียกว่า ลายกรอบเชิงหรือลายกรวยเชิงทั้งนั้น ภาพที่ ๑๘๙

ถัดจากต้นเสาขนาดใหญ่ที่เรียกว่าเสาในประธาน ก็จะเป็นผนังอาคาร ในสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์มีการใช้ลายพุดตานประดิษฐ์ตกแต่งเป็นลวดลายประดับฝาผนัง จัดอยู่ในรูปลักษณะของลายประเภทต่าง ๆ เช่น ลายพุ่มลายโคมธรรมดาบ้าง ลายพุ่มก้านแย่ง ลายพุ่มลายโคมก้านแย่งบ้าง ลายดวงกุณฑ์บ้าง หรือเป็นลายดอกลอยก็มี ลายพุดตานที่ประดิษฐ์เป็นลายอยู่ในรูปทรงพุ่มอย่างพุ่มไบเทศอยู่ตรงกลาง แล้วผูกลายเป็นลักษณะลายเครือเถาเป็นโคมล้อมรอบพุ่มลายเป็นซุ้มๆ ต่อเนื่องกันไปจนเต็มพื้นผนัง ถ้าจะเรียกตามลักษณะของกระบวนลายก็จะ เรียกว่า ลายโคมพุ่มพุดตาน แต่ถ้าจะเรียกตามตำแหน่งที่ลายติดประดับอยู่ก็จะ เรียกว่า ลายท้องผนัง ภาพที่ ๑๙๐

ที่เรียกลายพุ่ม เพราะจัดรูปทรงของช่อลายให้อยู่ในรูปพุ่ม แต่ทรวดทรงของพุ่มมีลักษณะคล้ายทรงของลายไบเทศ หากจะเรียกว่าพุ่มไบเทศเสียเลยก็ไม่ได้เพราะลายยังเป็นกิ่งก้านดอกใบของพุดตาน แต่จะเรียกว่าลายพุ่มพุดตานก็จัดรูปทรงอยู่ในทรงของพุ่มไบเทศ จะเรียกว่าลายพุดตานก้านแย่งก็ไม่มีก้านแย่ง ถ้าอยากจะเรียกชื่อประเภทลายก็คงจะเรียกได้ว่า ลายโคมพุ่มพุดตาน ภาพที่ ๑๙๑-๑๙๒ ซึ่งเป็นลายประดับผนังพระอุโบสถวัดเทพธิดาราม กทม.

๑๙๐

๑๙๑

๑๙๒

ลวดลายในลักษณะนี้มีใช้กันตั้งแต่สมัยอยุธยาปรากฏหลักหลักฐานในสมัยพระเจ้าปราสาททอง แต่ที่นิยมแพร่หลายอยู่สมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เช่น ลายผนังพระอุโบสถ วัดเทพธิดาราม วัดพิชยญาติการาม บ้านประตูประพุทธวิหาร วัดปทุมคงคา วัดสุทัศน์เทพวราราม เป็นต้น ที่ประดับผนังด้านในมักเป็นลายเขียนสี แต่ถ้าประดับผนังด้านนอกมักเป็นกระเบื้องดินเผาเคลือบสี เช่น ที่วิหารวัดอรุณราชวราราม ปราสาทพระเทพบิดรในวัดพระแก้ว หรือที่วัดราชบพิธรา นอกจากใช้ลายพุทธานประดับตกแต่งผนังอาคารสำคัญ เช่น โบสถ์ วิหารในวัดต่างๆ แล้ว ก็ยังปรากฏการใช้ลายพุทธานประดับตามเสาพนักร เช่น ที่เสาพนักรพระอุโบสถวัดอรุณราชวรารามฯ และเสาพนักรพระอุโบสถวัดสระเกศฯ กทม. ภาพที่ ๑๙๓-๑๙๔ หรือที่ซุ้มเสมารอบพระอุโบสถวัดสระเกศฯ ซึ่งเป็นซุ้มเสมาทรงกูบจตุรมุข มียอดเป็นบัวลูกแก้วมาลัยเถาคล้ายบัวลูกแก้วมาลัยเถาปล้องโฉนของยอดเจดีย์ของวัดสระเกศแห่งนี้ ก็ตกแต่งด้วยกระเบื้องเขียนสีเป็นลายพุทธานแบบลายพุ่มบั้ง ลายเครือเถา บ้าง ภาพที่ ๑๙๕-๑๙๖

๑๙๓

๑๙๔

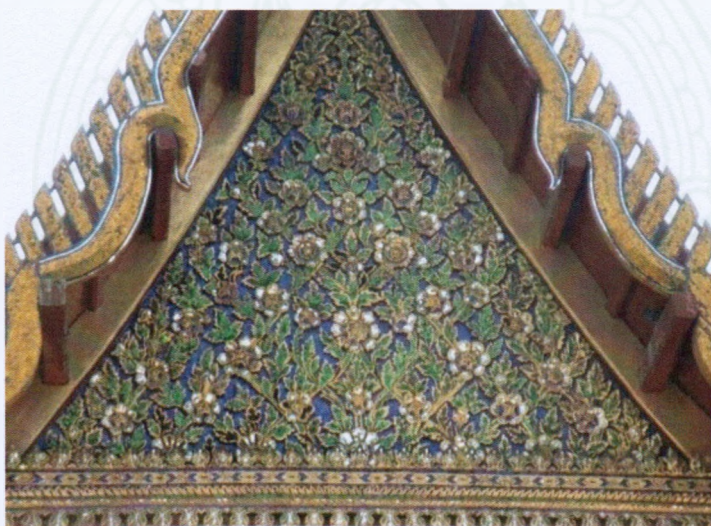
๑๙๕

๑๙๖

การใช้ลายพุดตานประดับตกแต่งตามอาคารสถานที่ที่แลดูโดดเด่นเป็นสง่าสวยงามอย่างยิ่งอีกแห่งหนึ่งที่นิยมกันมากได้แก่ ลวดลายประดับหน้าบันหรือหน้าจั่วของอาคารสำคัญ เช่น โบสถ์ วิหารต่าง ๆ มีให้เห็นอยู่โดยทั่วไปตามวัดใหญ่ ๆ ในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ซึ่งจัดว่าเป็นงานประดับตกแต่งด้วยลายพุดตานอย่างออกหน้าออกตามาก หมายถึงเป็นการใช้ลายพุดตานอย่างเต็มที่ เพราะพื้นที่ของจั่วเป็นพื้นที่ราบมีบริเวณกว้างแลเห็นได้ในระยะไกลจนถึงใกล้และอยู่ในที่สูงเป็นหน้าเป็นตาของอาคารไทย ช่างจึงนิยมใช้ลาย

พุดตานประดับได้เต็มที่ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีการใช้วัสดุต่างๆ สร้างลายพุดตานประดับตามหน้าจั่วหน้าบันกันอย่างหลากหลาย เช่น งานแกะสลักไม้ประดับกระจกปิดทองหน้าบัน พระวิหารที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ท่าวพระจันทร์ กทม. และลายพุดตานประดับกระจกปิดทองหน้าบันวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ภาพที่ ๑๙๗-๑๙๘ และลายพุดตานประดับกระจกล้วนของหน้าบันพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส ใกล้โรงละครแห่งชาติเชิงสะพานสมเด็จพระปิ่นเกล้า

๑๙๗

๑๙๘

๑๙๙

๒๐๐

๒๐๑

เพื่อไม่ให้เกิดการสร้างงานดูแล้วซ้ำซาก ช่างสมัยนั้นยังยกย้ายลักษณะวิธีการ ตลอดจนการใช้วัสดุที่ดูแล้วเห็นความแตกต่าง แทนที่จะประดับกระจกหรือปิดทองลวดลายที่ขึ้นขึ้นจากผิวพื้น ตรงจุดที่ตกแต่งกลับขูดพื้นให้ลึกลงไปเป็นลวดลายแล้วปิดทองพื้นผิว หรือตรงช่องว่าง (ช่องไฟ) ระหว่างลายในลักษณะปิดทองที่บ เหมือนหนึ่งว่าพื้นจั่วนั้นเป็นเป็นทองแล้วประดับกระจกสีลงในหลุมลายที่ขูดพื้นไม้ไว้ เกิดเป็นลวดลายจากกระจกสีขึ้น มีลักษณะคล้ายทองลงยา จึงเรียกงานช่างลักษณะนี้ว่า งานช่างปิดทองประดับกระจกลายยา หรืองานกระจกลายยา ภาพที่ ๑๙๙ เป็นงานกระจกลายยา หน้าบันพระอุโบสถวัดบูรณะศิริมาตยาราม กทม. และในภาพที่ ๒๐๐ เป็นงานกระจกลายยาหน้าบันหอไตรที่วัดสุทัศนเทพวรารามฯ และยังมีปรากฏในที่อื่นๆ อีกมาก ที่เขียนสีเป็นลวดลายประดับเพดานผูกเป็นดอกใบขนาดต่างๆ มีก้านต่อเชื่อมอย่างมีระเบียบดูคล้ายเล่นกลลาย คือจะมองเป็นพุดตานดอกลอยก็จะเป็นได้ จะมองเป็นพุดตานกรอง หรือพุดตานก้านแย่งก็อาจจะเป็นได้ ภาพที่ ๒๐๑ เป็นงานเขียนสีเพดานพระอุโบสถวัดมหาราม ถนนตะนาว กทม.

การใช้วัสดุต่าง ๆ สร้างลายพุดตาน

ลายพุดตานที่แสดงออกทางความงามเส้นสายของลวดลายได้ชัดเจนอ่อนหวานวิจิตรประณีตได้ดีเป็นอย่างยิ่ง ได้แก่ ลายพุดตานประเภทลายรดน้ำและลายเขียนสี เพราะเป็นงานที่สร้างสรรค์ขึ้นโดยช่างรักและช่างเขียน ส่วนพื้นวัสดุนั้นถ้าเป็นไม้ก็จะเริ่มที่ช่างไม้ ถ้าเป็นปูนก็จะเริ่มที่ช่างปูน ถ้าเป็นงานสานด้วยตอกก็จะเริ่มที่ช่างหูก แต่ตัวงานแท้ๆ เกิดขึ้นจากช่างรัก ผู้ทำพื้นรักจนกระทั่งอยู่ในลักษณะที่พร้อมจะเขียนลาย

ต่อจากนั้นช่างเขียนจึงจะปรุงน้ำยาหรดาลเขียนลวดลายจนแล้วเสร็จ เนื่องจากงานลวดลายรดน้ำแสดงรูปลักษณะลีลาและความงามด้วยลวดลายเป็นหลัก ลายที่ปรากฏเป็นงานช่างเขียน ซึ่งใช้พู่กันเขียนเส้นสายของลวดลายจึงงดงามชัดเจนที่ เช่น งานลายรดน้ำตู้พระธรรมต่างๆ ภาพที่ ๒๐๒-๒๐๓ หรือลายรดน้ำที่ปรากฏตามบานประตูหน้าต่างอาคารไทย เช่น ที่บานหน้าต่างพระอุโบสถวัดนางนองวรวิหาร ในภาพที่ ๒๐๔ ล้วนเป็นลวดลายพุดตานทั้งสิ้น

๒๐๒

๒๐๓

๒๐๔

ลายรดน้ำจัดเป็นลวดลายเขียนประเภทหนึ่ง เพียงแต่สีของลายเป็นสีผิวของทองคำเปลวที่ปิดลงบนผิวรัก ด้วยกรรมวิธีลายรดน้ำ ปรากฏเป็นสีทองกับสีพื้น ซึ่งเป็นสีของรักบ้าง รักผสมสี หรือเป็นสีของชาด เหล่านี้เป็นต้น จัดอยู่ในประเภทสีเอกรงค์ แต่ลายเขียนสีเป็นการเขียนลวดลายโดยกรรมวิธีเขียนสี หรือปัจจุบันเรียกงานจิตรกรรมโดยตรงเรียก สีพูนรงค์ (หลายสี) มีการโอบไล่ระยะของสีให้มีความอ่อนแก่ เขียนเส้นแรมเส้นตัดด้วยสี

หลาย ๆ สี เกิดเป็นความวิจิตรสวยงามด้วยสี โดยการใช้ฟู่กันเป็นเครื่องมือช่าง ทำให้เกิดเป็นเส้นสายลวดลายและระยะของสีที่วิจิตรประณีต อ่อนหวานงดงามให้ความรู้สึกล้วนไหวได้ดีกว่างานช่างประเภทอื่น ๆ ภาพที่ ๒๐๕ เป็นงานลายรดน้ำ ภาพที่ ๒๐๖-๒๐๘ เป็นงานลายเขียนสีลวดลายดอกพุดตาน สมัยรัตนโกสินทร์ ที่วัดพระเชตุพนฯ และวัดชุมพลนิกายาราม จ.พระนครศรีอยุธยา

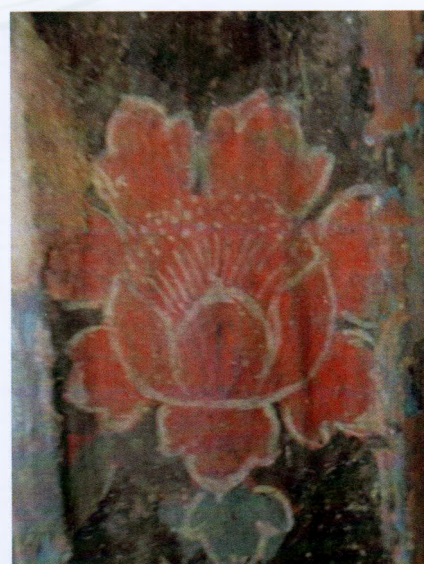
๒๐๕

๒๐๗

๒๐๖

๒๐๘

แต่งงานสร้างลวดลายดอกพุดตานโดยวิธีเขียนสีหรือลายพุดตานที่ใช้สีก็ยังมีการใช้วัสดุวิธีการ (เทคนิค) ต่าง ๆ ให้เกิดความแตกต่างชวนชมเกิดเป็นความงามแตกต่างหลากหลายลักษณะ เพื่อไม่ให้เกิดความซ้ำซาก ชวนให้ตื่นตาตื่นใจหรือเกิดความสวยงามแปลกตายิ่งขึ้น เช่น งานลายพุดตานประดับซุ้มเสมาที่วัดสระเกศ กทม. เป็นงานเครื่องปั้นดินเผาเขียนสีเคลือบ โดยการปั้นหล่อลายต้น ๆ หรือนูนต่ำมาก ๆ เผาแล้วเขียนสีแล้วเผาเคลือบอีกทีหนึ่ง ปรากฏเป็นลวดลายพุดตาน

เขียนสี ที่มีความนูนขึ้นจากพื้นเล็กน้อย จะดูเป็นประติมากรรมนูนต่ำก็ได้ จะดูเป็นจิตรกรรมก็ได้ ภาพที่ ๒๐๙ และ ๒๑๑ หรือใช้กระเบื้องเคลือบสีต่างๆ ที่ได้จากงานช่างด้วยกระเบื้องบ้าง ปั้นเผาเป็นชิ้นเป็นดอกเป็นดวง เข้าจัดเรียงประดับให้เป็นดอกไม้ช่อใบเป็นพวงร้อยอย่างงานช่างดอกไม้สดประดับอยู่ตามอาคารต่าง ๆ เช่น ที่มณฑปหอพระไตรปิฎก วัดพระเชตุพลวิมลมังคลาราม ก็มีปรากฏอยู่หลายแห่ง ภาพที่ ๒๑๐

๒๐๙

๒๑๐

๒๑๑

ลวดลายพุดตานที่ช่างไทยได้ประดิษฐ์สร้างสรรค์ไว้ ไม่ว่าจะเป็นวัสดุอะไรช่างก็ได้บรรจงสร้างอย่างเต็มกำลังความสามารถ เพื่อให้เกิดความสวยงามเป็นเป้าหมาย ดังนั้นเราจึงเห็นงานประดับมุกในที่ต่างๆ เช่น บานประตูหอพระมณเฑียรธรรม บานประตูพระวิหารยอด บานประตูพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีความงามอย่างวิจิตรยิ่ง หรืองานช่างประดับมุกลายพุดตานผสมลายสวัสดิกะแทรกในลายกระเพาะปลาบานประตูพระอุโบสถวัดพระเชตุพน ในภาพที่ ๒๑๒ อยู่เหนือลายประดับเชิงล่างของอกเลาบานประตู พระอุโบสถด้านทิศตะวันตกของพระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ ซึ่งมีความอ่อนช้อยงดงามใกล้เคียงกับงานเขียน

๒๑๓

๒๑๒

ลายรดน้ำ หรืองานเขียนสี แม้กระทั่งงานแกะสลัก เช่น ลวดลายประกอบภาพเทวดาทรงมังกร พระหัตถ์ขวาถือดาบ พระหัตถ์ซ้ายถือช่อดอกพุดตาน แวดล้อมด้วยลวดลายดอกพุดตานเครือเถา แกะสลักด้วยหินอ่อนดูอ่อนช้อยงดงาม ทั้งรูปเทพรูปสัตว์และลวดลายจนเกือบจะลืมนั่นเป็นหินอ่อน ซึ่งแม้จะมีชื่อว่าหินอ่อนแต่ความจริงไม่ได้อ่อนอย่างชื่อ เพียงแต่แกะสลักง่ายกว่าหินอื่นๆ อีกหลายชนิดเท่านั้น แต่ความอ่อนช้อยงดงามของฝีมือช่างไทย ทำให้เกิดเป็นภาพลวดลายที่อ่อนช้อยงดงามยิ่งเท่านั้น ภาพที่ ๒๑๓ รวมถึงงานแกะสลักหินสบู่ ชุ่มเสมาที่วัดอรุณราชวราราม ภาพที่ ๒๑๔

๒๑๔

๒๑๖

๒๑๕

๒๑๗

นอกจากงานแกะสลักหินแล้ว ช่างไทยยังนิยมใช้ไม้แกะสลักลวดลายพุดตานขึ้นประดับตกแต่งสถานที่ต่าง ๆ ลวดลายประดับแผงพนักต่าง ๆ เช่น แผงพนักธรรมาสน์ ลูกฟัก คอซอง ห้อยหน้าต่าง ช้างฝา พนักอาสนสงฆ์ ที่วัดเชิงท่า จ.พระนครศรีอยุธยา ภาพที่ ๒๑๕ งานแกะสลักบานประตูอาคาร เช่น ที่บานประตูวิหารวัดช้างค้ำ จ.น่าน แกะสลักเป็นรูปเสี้ยววงเวียนบนหลังโลโต คือ สิงโตจีน แวดล้อมด้วยต้นพุดตานภาพที่ ๒๑๖ และ ๒๑๗ หรืองานแกะสลักลวดลายพุดตานที่เชิงล่างของอกเลาประตูศาลาการเปรียญวัดเชิงท่า จ.พระนครศรีอยุธยา ภาพที่ ๒๑๘

๒๑๘

ลวดลายดอกพุดตานประเภทงานช่างปั้น เช่น งานปั้นปูนก็เป็นอีกลักษณะหนึ่งที่นิยมกันมาก ตั้งแต่สมัยอยุธยาสืบมาจนถึงสมัยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จนกระทั่งปัจจุบัน เช่น งานปั้นปูนชุมประตูประวิหารน้อยวัดหน้าพระเมรุ เป็นงานลายพุดตานปูนปั้นออกแนวลายไปทางประเทศตะวันตก ภาพที่ ๒๑๙

๒๑๙

๒๒๐

๒๒๑

งานปูนปั้นลายพุดตานหน้าบันศาลารายด้านทิศตะวันตกของพระอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ ภาพที่ ๒๒๐ งานลายพุดตานปูนปั้นหน้าบันศาลารายวัดราชนัดดาราม ภาพที่ ๒๒๑ เป็นงานปูนปั้นเปลือย คือไม่มีปิดทองไม่เขียนสี แต่ที่เห็นในภาพที่ ๒๒๑ ทางวัดใช้สีทองทาทาน้ำเสียตาย เป้าหมายและเหตุผลเดิมของผู้สร้าง ภาพที่ ๒๒๒ ลายพุดตานผสมลายใบเทศปูนปั้นประดับกาบพรหมศรเสาชัมประตูประวิหารยอดปราสาทวัดยานอ่าวทอง จ. พระนครศรีอยุธยา ลงรักปิดทองแต่รักทองหลุดหมด ภาพที่ ๒๒๓ และลายปูนปั้นเชิงเสาชัมประตุมณฑปวัดพระเชตุพน กทม.

๒๒๒

๒๒๓

ลายใบเทศ

ลายใบเทศ เป็นลายไทยตระกูลหนึ่งที่มีการพัฒนารูปแบบหรือรูปลักษณะ ลึกเข้าสู่การจินตนาการให้วิจิตรเหนือธรรมชาติ ยิ่งกว่าลายพุดตาน คือมีการประดิษฐ์การจัดระเบียบเส้นรูปของลายให้เป็นไปในทางประดิษฐ์ด้วยจินตนาการมากกว่าลายพุดตาน อยู่ระหว่างลายธรรมชาติกับลายประดิษฐ์

ประมาณเท่าๆ กัน แต่ยังแสดงให้เห็นทราบได้ว่าเป็น ลวดลายที่ประดิษฐ์ขึ้นหรือมีที่มาจากใบไม้ในธรรมชาติ ครูบาอาจารย์ทางช่างในอดีตอธิบายว่า รูปแบบของลายตระกูลนี้ได้แบบอย่างมาจากใบฝ้ายเทศจึงเรียกว่า ลายใบเทศ รูปภาพที่ ๒๒๔ และ ๒๒๕

๒๒๔

๒๒๕

๒๒๖

ซึ่งเรื่องนี้เป็นความจริงในข้อที่ใช้ใบไม้เป็นต้นแบบ และชื่อลายก็บอกชัดเจนอยู่แล้วว่า “ลายใบเทศ” แต่รูปลักษณะของใบฝ้ายเทศไม่ตรงไม่เหมือนหรือ แม้แต่จะละม้ายคล้ายคลึงกับลายใบเทศ เท่ากับ ใบไม้อีกชนิดหนึ่ง ดูภาพที่ ๒๒๖ และ ๒๒๗ ใบไม้ในภาพดังกล่าวเป็นใบปอสาหรือใบต้นสา เป็นพืชเส้นใบชนิดหนึ่ง ตระกูลเดียวกับหม่อน ภาคเหนือและภาคอีสานเรียกปอสา ภาคใต้เรียกปอฝ้าย ใช้เปลือกของลำต้นทำกระดาษเรียก กระดาษสา เช่นเดียวกับใช้เปลือกของลำต้นข่อย ทำกระดาษเรียก กระดาษข่อย และใช้งานในลักษณะเดียวกัน เช่น ทำสมุดไทย เป็นต้น จากรูปทรงลักษณะของใบปอสาในภาพที่ ๒๒๖ และ ๒๒๗ ช่างไทยในอดีตมองเห็นความงามของเส้นรูปนอกของใบปอ

๒๒๗

สา จึงนำมาประดิษฐ์เขียนเป็นลวดลายขึ้น เกิดความสวยงามต้องตาต้องใจ จึงคิดประดิษฐ์ตกแต่งให้ได้รูปร่างที่งดงามลงตัวยิ่งขึ้นจนเกิดเป็นลายไทยตระกูลนี้ขึ้นมา เหตุนี้เรียกลักษณะนี้ว่าลายใบเทศนั้น คงจะเป็นเพราะคนไทยในยุคหลังที่ไม่เคยรู้จักใบปอสา เคยเห็นแต่ใบฝ้ายเทศ เข้าใจว่าช่างในอดีตได้รับความบันดาลใจมาจากใบฝ้ายเทศ ซึ่งเป็นพืชที่มีถิ่นกำเนิดในต่างประเทศคนไทยในอดีตจึงเรียก ฝ้ายเทศ ซึ่งมีขนาดของลำต้น พุ่ม ใบ และสมอฝ้ายใหญ่กว่าฝ้ายไทย ผู้เขียนเคยสงสัยมาแต่ครั้งยังเป็นนักเรียนแล้วว่าทำไมจึงเรียกว่าลายใบเทศทั้งๆ ที่ เป็นลายไทย ถ้ามใครก็ได้รับคำตอบว่ามีที่มาจากใบฝ้ายเทศเหมือนกันหมด

เมื่อผู้เขียนเข้ารับราชการในกรมศิลปากรอยู่หลายปี สังเกตเห็นว่า ลวดลายลักษณะนี้ไม่ปรากฏมีใช้ในประเทศอินเดีย ลังกา และจีน เหมือนลายเปลว (กนก) และลายในลักษณะลายพุดตาน น่าจะเป็นลายที่คนไทยคิดขึ้นเอง ถ้าเป็นจริงดังที่ผู้เขียนสันนิษฐาน ลายตระกูลใบเทศนี้ก็จะต้องเป็นลายไทยแท้ แต่ทำไมเรียกลายใบเทศ ซึ่งลายเปลว (กนก) มีที่มาจากอินเดีย ลายพุดตานน่าจะมาจากลังกา หรืออินเดียดังได้กล่าวแล้ว ยังไม่เรียกลาย

เทศหรือมีคำว่าเทศต่อท้าย จนกระทั่งประมาณปี พ.ศ.๒๕๕๓ มีต้นไม้ชนิดหนึ่งออกขึ้นที่หลังบ้านของผู้เขียน มีรูปลักษณะของใบอย่างเดียวกับใบไม้ในภาพที่ ๒๒๗ เกิดความสะดุดใจขึ้นว่าเหมือนลายใบเทศ และให้บิดาของผู้เขียนดู ท่านไม่มีความรู้เรื่องลายไทย แต่ท่านบอกว่าเหมือนลายไทยชนิดหนึ่ง ผู้เขียนเอาลายใบเทศให้ท่านดู ท่านบอกว่าใช่เหมือนลายแบบนี้ เราเลยเรียกต้นใบเทศ ต่อจากนั้นผู้เขียนถ่ายรูปใบไม้ชนิดนี้เที่ยวไต่ถามบุคลากรในช่างสิบหมู่ จนกระทั่งคุณสมคิดภรรยาคุณอำพล สัมมาวุฒิ เห็นและบอกว่าชาวลพบุรีเรียกว่าต้นโกสา ผู้เขียนจึงให้บุตรคนในอินเทอร์เน็ต จึงทราบว่าเป็นต้นปอสาหรือต้นสา ดังกล่าว ดูภาพลายเส้นที่ ๑๐

๑. ใบฝ้ายเทศ
๒. ใบฝ้ายเทศ
๓. ใบปอสาหรือใบสา
๔. ลายช่อลายใบเทศเปลว
๕. ลายใบเทศ
๖. ลายใบเทศ
๗. ลายใบเทศ
๘. ลายใบเทศ

ภาพลายเส้นที่ ๑๐

จากหลักฐานดังกล่าวพอจะแสดงให้เห็นได้บ้างแล้วว่า ชื่อต่าง ๆ ที่ใช้เรียกชื่อลายหรือลายไทยตระกูลต่าง ๆ นั้น แรกทีเดียวเมื่อช่างได้ประดิษฐ์สร้างสรรค์ขึ้นจนเห็นสวยงามเป็นที่พอใจแล้ว อาจจะยังไม่ได้ตั้งชื่อของลายนั้น ๆ ในทันทีก็ได้ แต่เมื่อสร้างลายหรือใช้ลายประเภทนั้นบ่อยเข้าก็จำเป็นต้องเรียกชื่อสื่อภาษากันในหมู่ช่างหรือหมู่ผู้คนในสังคมนั้น และคนที่เรียกชื่อลายอาจเป็นช่างเอง นายช่างผู้ควบคุมช่างหรือจะเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับช่างอาจเป็นไปได้ทั้งนั้น ถ้าหากช่างผู้ประดิษฐ์สร้างสรรค์งานเป็นผู้ตั้งชื่อเองก็就会有ความหมายตามลักษณะของลวดลาย แต่ถ้าหากมาเรียกชื่อในเวลาต่อมาหรือเรียกตามพรรณนะของผู้ดูผู้เห็นแล้วละก็อาจผิดเพี้ยนหรือไม่ตรงความหมายของลายได้ หรือบางทีช่างได้กำหนดชื่อลายเรียกชื่อลายไว้แล้วในหมู่ช่าง แต่ผู้พบเห็นทั่วไปไม่ทราบหรือช่างเองเรียกผิดเพี้ยนมาในคราวหนึ่งคราวใดก็เลยเรียกผิดตามกันมาก็มี เช่น มีเพลงไทยสมัยรัตนโกสินทร์เพลงหนึ่ง ซึ่งกรมหมื่นพิทยมหินทรโศภนทรงแต่งขึ้นและทรงตั้งชื่อเพลงว่าเพลงลาวดำเนินเกวียนแล้วคนส่วนใหญ่ไม่ทราบชื่อที่ทรงแต่งนั้น เผลอญเพลงนี้มีเนื้อร้องขึ้นต้นว่า “ไอ้ละหนอ ดวงเดือนเอย” คนทั่วไปเลยเรียกเพลงลาวดวงเดือนมาจนบัดนี้ อย่างนี้เป็นต้น ซึ่งการเรียกชื่อลายใบเทศก็อาจเข้าทำนองเดียวกันกับเพลงลาวดวงเดือนก็อาจจะเป็นไปได้ ลวดลายไทยลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้ มีทั้งที่ช่างได้ตั้งชื่อไว้และไม่ได้ตั้งชื่อ ลวดลายที่ช่างได้ตั้ง

ชื่อไว้แล้ว แต่ผู้คนส่วนใหญ่ไม่ทราบชื่อ หรือลายที่ช่างไม่ได้ตั้งชื่อไว้ หรือช่างผู้สืบทอดจำไม่ได้บ้าง ไม่ได้บอกกล่าวสืบทอดกันไว้บ้าง หรือช่างอาจตั้งชื่อตามความละม้ายคล้ายคลึงกับสิ่งที่พบเห็นอยู่ในชีวิตประจำวัน เช่น สัตว์ พืช วัสดุสิ่งของต่างๆ บ้าง เช่น ลายกำมปู ลายผีเสื้อ ลายไขปลา ลายลูกฝึก ลายก้านต่อดอก ลายดอกไม้ร่วง ลายขอสร้อย ลายแก้วชิงดวง ลายโสร่งเพชร เหล่านี้เป็นต้น คนที่ได้พบเห็นลวดลายรูปลักษณะอย่างที่เราเรียกว่าลายใบเทศ เคยเห็นแต่ต้นใบของฝ้าย มีฝ้ายไทยและฝ้ายเทศ โดยเฉพาะฝ้ายเทศมีลำต้นพุ่มใบและใบใหญ่กว่าฝ้ายไทยมีใบหยัก ดังในภาพที่ ๒๒๔ และ ๒๒๕ หรือในภาพลายเส้น ที่ ๑๐ หมายเลขที่ ๑ และ ๒ เห็นว่าคล้ายกับลายไทยประเภทนี้ จึงเรียกชื่อลายลักษณะนี้ว่าลายใบเทศโดยที่ผู้เรียกชื่อนี้ อาจจะไม่เคยเห็นใบสาหรือใบปอสามาก่อนเลยก็ได้ ดูภาพลายเส้นที่ ๑๐ หมายเลข ๓ ซึ่งมีเส้นรอบนอกของรูปใบใกล้เคียงกับลายใบเทศมากกว่าใบฝ้ายเทศ แต่ใบปอสาหรือต้นสาขึ้นทางภาคใต้ เรียก ปอฝ้าย อาจทำให้ผู้คนทางภาคอื่นๆ เข้าใจว่าเป็นฝ้ายเทศ เลยเรียกลายที่มีลักษณะคล้ายใบปอสาว่าลายเทศได้เช่นเดียวกัน และการที่จะเรียกชื่อลายลักษณะนี้ว่า ลายใบสาหรือลายใบปอสา ก็ฟังไม่เพราะเท่ากับลายใบเทศ จึงนิยมเรียกลายใบเทศมากกว่าทั้งๆ ที่ลายใบเทศน่าจะเป็นลายไทยแท้ และมีถิ่นกำเนิดลายในประเทศไทยมาแต่อดีต

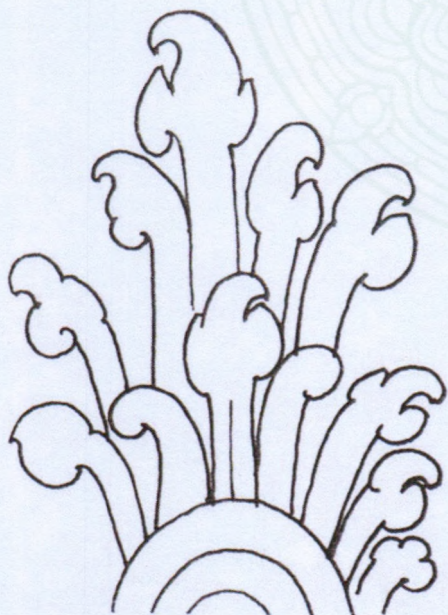
๒๒๘

๒๒๙

กำเนิดลายใบเทศ

ลายใบเทศเกิดมีขึ้นเมื่อไร มีถิ่นกำเนิดที่ไหนยังไม่พบหลักฐานที่เป็นลายลักษณะอักษรแน่ชัดเท่าที่ผู้เขียนสังเกตดูยังไม่พบลายในลักษณะลายใบเทศในประเทศอินเดีย ลังกา ขวา ขอมเขมร พม่า ลาว หรือประเทศจีน คงมีปรากฏให้เห็นแต่ในประเทศไทย ทำไมจึงเรียกลายใบเทศ ได้อธิบายผ่านมาแล้วในลายใบเทศ ที่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ จ.นครปฐม มีแผ่นอิฐเก่าสมัยทวารวดี แผ่นหนึ่งป็นเป็นลายอยู่ในกรอบสี่เหลี่ยมเต็มหน้าอิฐ มีวงกลมอยู่ตรงกลางออกลายทั้งสองข้างวงกลม อยู่ในทรงลายคล้ายลายลูกฟักหน้ากระดาน มีรายละเอียดของใบลายคล้ายลายใบเทศ มีก้านใบยาวพุ่งออกจากวงกลมตรงกลางของลาย แต่ยังไม่เหมือนใบเทศเสียทีเดียว เพียงแต่มีลักษณะค่อนข้างคล้ายเท่านั้น ดูภาพที่ ๒๒๘, ๒๒๙ และภาพลายเส้นที่ ๑๑

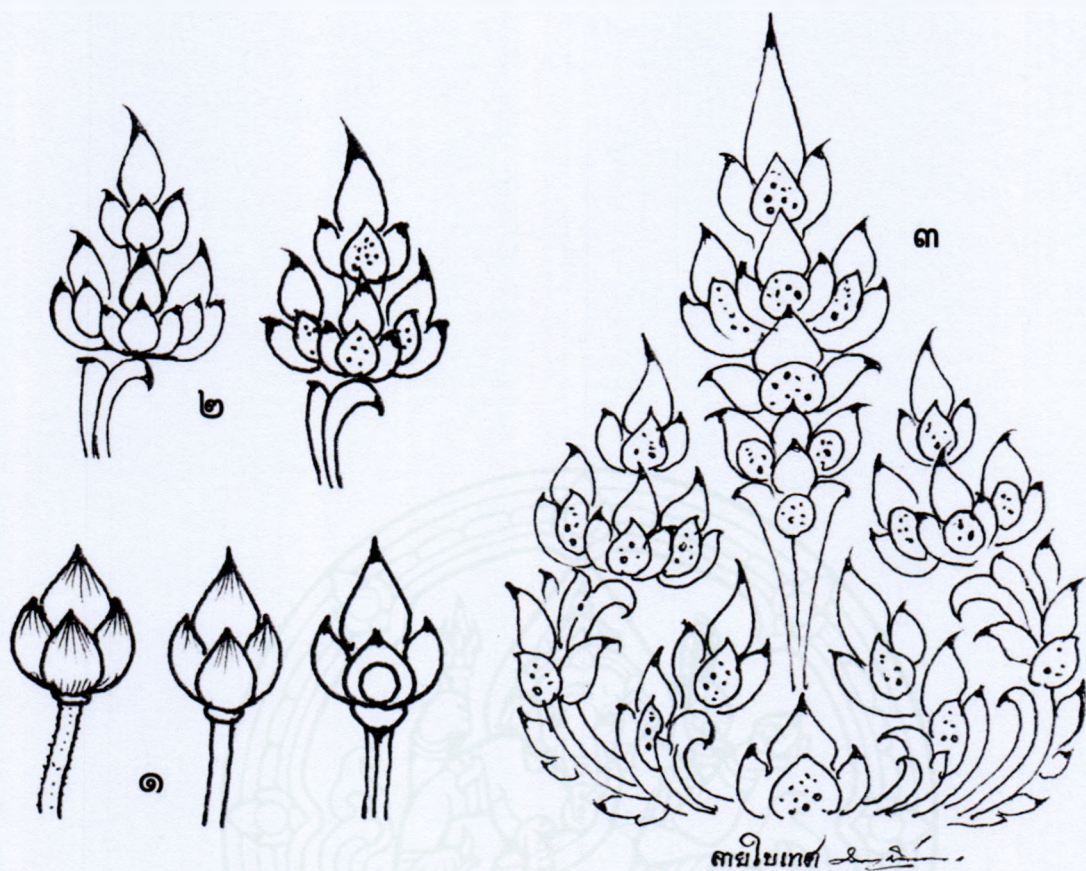
ภาพลายเส้นที่ ๑๑

ภาพลายเส้นที่ ๑๒

ลายใบเทศนั้น ช่างผู้คิดประดิษฐ์สร้าง (ซึ่งในปัจจุบันเรียกศิลปิน) อาจจะได้รับแรงบันดาลใจจากใบของต้นสาปอสาหรือปอฝ้าย ก็ได้ หรือจะเห็นว่าช่างได้รับความบันดาลใจมาจากดอกบัวก็ได้ทั้งสองทาง เช่น ลายใบเทศที่สร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีมีภาพลายเขียนสี (จิตรกรรม) ฝาผนังพระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม จ.เพชรบุรี ดูภาพลายเส้นที่ ๑๒ หมายถึง ๑ เป็น

ลายเส้นรูป ใบปอสาหรือใบสาเปรียบเทียบกับลายในหมายเลข ๒ ซึ่งเป็นลายเขียนสีผนังพระอุโบสถ และลายในหมายเลข ๓ เป็นลายปิดทองต้นเสาศาลาการเปรียญของวัดใหญ่สุวรรณาราม ก็พอจะแลเห็นรูปเค้า และเข้าใจได้ไม่ยาก หรือบางคนอาจมีความเห็นว่าลายใบเทศมีที่มาจากรูปทรงของดอกบัวตูม (บัวหลวง) ก็อาจเป็นไปได้เช่นเดียวกันโดยเฉพาะลายใบเทศ

ภาพลายเส้นที่ ๑๓

ที่นิยมสร้างในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เช่นที่นิยมสร้างกันมากในรัชกาลที่ ๓ ดูภาพลายเส้นที่ ๑๓ หมายเลข ๑ เริ่มจากรูปทรงของดอกบัวตูม แล้วคลี่คลายหรือค่อยๆ ประดิษฐ์ขึ้นเป็นลวดลายจนพัฒนาขึ้นเป็นลายเส้นหมายเลข ๒ และกลายเป็นใบเทศหรือลายใบเทศอย่างสมบูรณ์ ในหมายเลข ๓ ไม่ว่าจะเป็นลายใบเทศที่ได้รูปแบบมาจากใบปอสา เช่น สายใบเทศที่เกิดขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาหรือลายใบเทศที่ได้รูปแบบมาจากดอกบัวตูม เช่น ลายใบเทศที่นิยมสร้างในสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ล้วนมีรากฐานมูลเหตุที่ช่างได้รับ

ความบันดาลใจจากวัสดุธรรมชาติที่มีอยู่ในประเทศไทยทั้งสองทาง ฉะนั้นจึงพอจะแน่ใจได้ว่าลายใบเทศมีถิ่นกำเนิดในประเทศไทย โดยช่างไทยเป็นแน่แท้ แต่จะเกิดขึ้นเมื่อไรนั้นจะต้องอาศัยหลักฐานที่เป็นศิลปวัตถุโบราณวัตถุที่จะแสดงรูปลักษณะให้เห็นตามความเก่าใหม่หรือตามลำดับอายุของศิลปโบราณวัตถุเหล่านั้น เท่าที่จะมีปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งเราจะสามารถค้นคว้าหาได้มาประกอบการพิจารณา วิเคราะห์เพื่อกำหนดอายุต่อไป

แต่ในที่นี้ได้ตั้งเป้าหมาย ขอบข่ายของการรวบรวม วิเคราะห์ข้อมูล และการเรียบเรียงไว้ในระหว่างช่วงเวลา หรือห้วงสมัยของสวดลายพุทธานและลายใบเทศไว้ที่สมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็จะต้องดำเนินการตามเป้าหมายนั้น แต่ก่อนที่จะเข้าสู่ช่วงเวลาดังกล่าวก็จะขอเสนอรูปลักษณะของลายใบเทศที่มีมาก่อนช่วงเวลาดังกล่าวเพื่อผู้อ่านจะได้ทราบแนวทาง หรือวิวัฒนาการของลวดลายใบเทศบ้างเล็กน้อย ดังที่ได้กล่าวผ่านมามีลวดลายปั้นหรือแกะสลักบนผิวอิฐดิบให้เป็นลวดลายก่อนที่จะทำการเผาให้เป็นอิฐสุกหรืออิฐดินเผา โบราณวัตถุที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์ ซึ่งยังสรุปไม่ได้ว่าเป็นลวดลายใบเทศ ในระยะเวลาต่อจากนั้นมาก็ยังไม่พบลายใบเทศในศิลปสมัยศรีวิชัย สมัยขอม หรือสมัยลพบุรี สมัยเชียงแสนเชียงใหม่ แม้แต่ในสมัยสุพรรณบุรีจนถึงสุโขทัย

๒๓๐

แต่ถ้าเราจะศึกษาหรือพิจารณาเทียบเคียงกับศิลปะโบราณวัตถุที่ยังหลงเหลือให้เห็นในปัจจุบันที่พอจะหาได้ มีลายปูนปั้นประดับตกแต่งตามโบราณสถาน เช่น ลายปูนปั้นประดับเสา ซึ่งน่าจะเป็นเสาประทีปโคมรายหรืออะไรสักอย่าง ตั้งรายใกล้กำแพงรอบวัดที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองเชลียง อ.ศรีสัชนาลัย จ.สุโขทัย ในภาพที่ ๒๓๐ เทียบกับลายปูนปั้นประดับองค์พระปรางค์ที่วัดจุฬามณี จ.พิษณุโลก จะเป็นการปั้นกรอบซุ้มลายที่นิยมความงามคล้ายกัน แต่กรอบซุ้มลายที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ (วัดพระปรางค์เมืองเชลียง) ดูใกล้เคียงไปทางลายใบเทศมากกว่าวัดจุฬามณี ซึ่งลักษณะการปั้นลายรูปลักษณะของลายวัดจุฬามณี ดูภาพที่ ๒๓๑ และ ๒๓๒ น่าจะเก่าแก่กว่าวัดพระ

๒๓๑

๒๓๒

ปรากฏเมืองเชลียง เพราะการทำการบขั้มหรือพุ่ม
ช่อลายของวัดจุฬามณีมีลักษณะแบบเก่ากว่า ซึ่ง
ลายทั้งสองแห่งนี้ยังไม่เป็นลายใบเทศ แต่ลายที่วัด
พระปรากฏเมืองเชลียง มีรูปลักษณะใกล้เคียงไปทาง
ทรวดทรงของลายใบเทศมากกว่าวัดจุฬามณี ยังมี
ลายปูนปั้นระดับองค์พระปรากฏวัดส้ม และพระ
ปรากฏรายด้านทิศตะวันตกของวัดมหาธาตุ จ.
พระนครศรีอยุธยา ซึ่งมีลายกรวยเชิงเหมือนกัน
น่าจะสร้างในยุคสมัยหรือเวลาเดียวกัน ดูภาพที่
๒๓๓ เป็นลายประดับพระปรากฏวัดส้ม และภาพที่
๒๓๔ เป็นลายประดับพระปรากฏรายทิศตะวันตก
ของวัดมหาธาตุ ลายทั้งสองแห่งนี้ก็ยังไม่ม
ีรูปลักษณะเป็นลายใบเทศ มาเริ่มปรากฏลายที่มี
รูปลักษณะเป็นลายใบเทศที่ลายกรวยเชิงประดับเสา
ขั้มประตูดุโบสถวัดภูเขาทอง ซึ่งตั้งอยู่นอกเกาะ
กรุงศรีอยุธยาทางด้านทิศเหนือ ยังไม่ยุติยุคสมัยที่
สร้าง แต่มีนักวิชาการบางท่าน กล่าวว่าสร้างใน

สมัยสมเด็จพระนเรศวร ทางด้านทิศใต้ของเจดีย์
ประธาน ถัดจากอุโบสถมีเจดีย์ย่อไม้สิบสองขนาด
กลาง ๔ องค์มีรูปลักษณะทรวดทรงแบบเดียวกับ
เจดีย์คูหน้าวัดไชยวัฒนาราม เจดีย์คูหลังวัดชุมพล
นิกายารามและเจดีย์ประธานที่วัดใหม่ประชุมพล
อ.นครหลวง จ.พระนครศรีอยุธยา ซึ่งเจดีย์
เหล่านั้สร้างสมัยพระเจ้าปราสาททอง อุโบสถ
ของวัดนี้อยู่ระหว่าง เจดีย์ขนาดกลาง ๔ องค์นี้กับ
เจดีย์ใหญ่ประธาน เสาขั้มประตูดุโบสถมีลายกรวย
เชิงซึ่งเป็นลายปูนปั้นประดับที่ตรงกลางของลาย
กรวยเชิงมีลายเป็นทรงพุ่มปรากฏอยู่ตรงกลางของ
กรวยเชิง มีลักษณะเป็นทรงใบเทศ ดูภาพที่ ๒๓๖
แต่ยังไม่มีรายละเอียดและรูปลักษณะที่เป็นใบเทศ
แท้ แต่ทรงพุ่มของลายกรวยเชิงของวัดภูเขาทอง
แสดงรูปแบบที่พัฒนาสืบต่อมาจากลายกรวยเชิงใน
ภาพที่ ๒๓๓ และ ๒๓๔

๒๓๓

๒๓๕

๒๓๔

๒๓๖

รูปลักษณะของลายใบเทศ

ลายใบเทศที่นิยมสร้างกันในสมัยอยุธยา ตอนปลายจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ และในเวลาต่อมามีได้กล่าวแล้วว่าลายใบเทศสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย มีรูปทรงละม้ายหรือคล้ายใบปอสา แต่ลายใบเทศสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มักจะมีรูปทรงคล้ายใกล้กับทรงดอกบัวตูม ทั้งใบปอสาและดอกบัวตูมต่างก็มีทรงพุ่มปลายแหลมคล้ายๆ กัน จึงเป็นการยากที่จะชี้ชัดลงไปได้ว่าช่างใช้รูปแบบใดหรือรูปแบบของอะไรเป็นต้นแบบหรือแนวทางในการออกแบบ แต่ถ้าเราจะดูจากลายใบเทศลายเขียนสีที่ผนังพระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณารามก็ต้องเข้าใจว่าช่างในสมัยนั้นอาจใช้ รูปร่างของใบปอสาเป็นต้นแบบ ดูภาพลายเส้นที่ ๑๒ และภาพที่ ๒๓๗ ซึ่งเป็นลายเขียนสีที่วัดใหญ่สุวรรณารามซึ่งเขียนขึ้นในสมัยพระเจ้าปราสาททองถึงสมัย

สมเด็จพระนารายณ์ปลายกรุงศรีอยุธยา แต่ถ้าเราดูลายใบเทศประดับหน้าพระอุโบสถวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพฯ เราก็จะพอรู้สึกได้ว่าช่างในสมัยนั้นอาจจะได้รูปแบบจากดอกบัวตูม(บัวหลวง)เป็นแรงบันดาลใจ หรือเกิดประทับใจในทรงพุ่มของดอกบัวตูม รวมถึงกลีบดอกที่ประกบกันอยู่เป็นกาบๆ โดยรอบดอกเกิดเป็นทรงพุ่มดอกบัวขึ้นแล้วเห็นเป็นรูปทรงทิ้งดงาม เกิดการเขียนแบบเขียนเส้นรูปของดอกบัวขึ้น เกิดจินตนาการแตกต้อออกไปว่าดอกบัวนี้ ถ้าผ่ากลางออกจากยอดของดอกลงมายังก้านบัวก็จะเกิดเป็นรูปอย่างลายใบเทศ ในภาพลายเส้นที่ ๑๓ หมายเลข ๑ หรือภาพลายหน้าบันพระอุโบสถวัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ ในภาพที่ ๒๓๘ และมีอีกหลาย ๆ วัดทั้งในกรุงเทพและปริมณฑล รวมทั้งในต่างจังหวัด ตามวัดที่สร้างขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

๒๓๗

๒๓๘

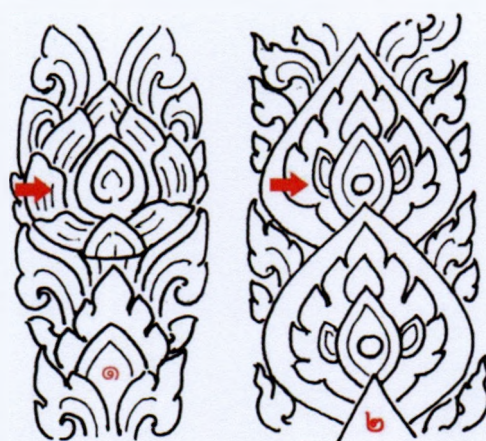
๒๓๙

๒๔๐

จากที่กล่าวไว้ถึงลายประดับปลายเสาราย
ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุหรือวัดพระปรางค์เมือง
เซียง ในภาพที่ ๒๓๐ เรื่อยมาจนกระทั่งถึงลาย
ประดับเสาซุ้มประตู พระอุโบสถวัดภูเขาทอง
พระนครศรีอยุธยา ในภาพที่ ๒๓๖ นั้นก็เพื่อจะ
แสดงให้เห็นว่าลายประดับเสารายที่วัดพระปรางค์
เมืองเซียงและลายประดับพระปรางค์ที่วัดจุฬ
ามณี จ.พิษณุโลก ทั้งสองแห่งมีรูปแบบของลายเก่
กว่าที่วัดสั้มและวัดภูเขาทอง จ.พระนครศรีอยุธยา
เพราะจะเห็นได้ว่ากลุ่มลายหรือโคมลายของวัด
พระปรางค์และวัดจุฬามณียังไม่เป็นทรงของกรวย
เชิง แต่มีรูปลักษณะเป็นกรอบคล้ายเรือนแก้วล้อม
ลายไว้ มีรูปทรงเป็นพุ่มมากกว่าจะเป็นกรวยแหลม
แต่มีการวางระยะจังหวะอย่างเดียวกับลายกรวย
เชิง และน่าจะเป็นต้นเค้าของลายกรวยเชิงหรือ
พัฒนาไปสู่ลายกรวยเชิงได้ทางหนึ่ง ทั้งยังมีรูปทรง
ของพุ่มลายใกล้เคียงไปทางรูปทรงรองพุ่มลายไบเทศ
ด้วย ที่ยกเอาลายดังกล่าวมาแสดงในที่นี้ก็เพื่อจะ
ให้เห็นว่าเป็นต้นเค้ารูปแบบของลายกรวยเชิงและ
เกิดเป็นลายกรวยเชิงในเวลาต่อมา ดังที่ปรากฏอยู่
ที่พระปรางค์วัดมหาธาตุและปรางค์ประธานที่

วัดสั้ม ซึ่งลายกรวยเชิงทั้งสองแห่งนั้นยังไม่มีรูปเค้า
ลายไบเทศปรากฏให้เห็น แต่เกิดมีลายที่มีรูปร่าง
ลักษณะของพุ่มลายเหมือนลายไบเทศอยู่ตรงกลาง
ของกรวยเชิงเกือบจะทุกซอก อยู่ที่ลายกรวยเชิงวัด
ภูเขาทองมีลักษณะของกลีบดอก ขั้วดอก ใ้ดดอก
และทรงพุ่มของดอก ใกล้เคียงกับลายไบเทศมากที่สุด
จนอาจเรียกว่าลายไบเทศได้เลย ดูภาพที่ ๒๓๙
และ ๒๔๐ หรือดูภาพลายเส้นที่ ๑๔ ลาย
หมายเลข ๑ และลายหมายเลข ๒ ตรงที่มีศรชี้ก็จะ
พอเข้าใจได้ว่าพุ่มลายหมายเลข ๑ มีลักษณะเป็น
ลายไบเทศ

ภาพลายเส้นที่ ๑๔

๒๔๑

๒๔๒

ลวดลายที่มีรูปลักษณะเป็นต้นเค้าของรูปแบบหรือรูปแบบของลายใบเทศยังมีปรากฏให้เห็นอยู่หลายที่หลายแห่งในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทยเท่าที่ยังปรากฏหลักฐานในปัจจุบัน ได้แก่ ลายสลักไม้บานประตูอุโบสถหลังเก่าซึ่งอาจย้ายมาจากที่อื่น ฯลฯ ของวัดกุฎี ต.ท่าแร่ อ.บ้านแหลม จ.เพชรบุรี แกะสลักไม้สักเป็นลายก้านขดแตกออกจากเถาหลักหรือลำต้นตรงกลางของบานประตูปลายเถาหรือปลายก้านขดทำเป็นรูปศีรษะสัตว์หิมพานต์ เช่น หงส์ นาค และทวยเทพรายราตามแนวตั้งของประตู ตรงส่วนกลางของเถาหลักหรือลำต้น แกะสลักเป็นพุ่มลาย มีรูปทรงคล้ายดอกบัวตูมหรือใบเทศเรียงในแนวตั้งตามความสูงช่องบานประตูในแนวกลางน่าจะมีประมาณ ๖ ดอก แต่ชำรุดสูญหายจากการผุกร่อนจากปลวกกินเสีย ๒ ดอก ที่สมบูรณ์จริงๆ มีเพียง ๑ ดอก อยู่ด้านบน ดูภาพที่ ๒๔๑-๒๔๒ โดยเฉพาะภาพที่ ๒๔๒ ตรงกลางภาพจะเห็นรูปทรงของดอกลายมีลักษณะเป็นทรวดทรงพุ่มของลายใบเทศชัดเจนมาก มีการแบ่งกลีบลายของลายใบเทศทุกอย่าง แต่แกะแรเส้นใบคล้ายกลีบดอกและใบของลายพุดตาน ลักษณะงานช่างเป็นฝีมืออย่างช่างหลวงประมาณก่อนไปทางยุคต้นกรุงศรีอยุธยา ดูจากการแกะสลักเถาลายจะมีลักษณะแบนราบต่างจากเถาลายในสมัยอยุธยา

ตอนปลายซึ่งมีลักษณะกลม เช่น ที่บานประตูศาลาการเปรียญวัดใหญ่สุวรรณาราม จ.เพชรบุรี บานประตูวิหารวัดเขายี่สารที่ จ.สมุทรสงคราม หรือ บานประตูวิหารน้อยวัดหน้าพระเมรุ และบานประตูวิหารใหญ่วัดพนัญเชิง จ.พระนครศรีอยุธยา เป็นต้น กระทั่งรูปสัตว์หิมพานต์และทวยเทพที่ปลายช่อลายมีรูปลักษณะและเครื่องประดับเป็นอย่างเก่า การเรียงลำดับศักดิ์ของสัตว์ที่ปลายช่อลายก็เป็นอย่างเก่า คือ แกะสลักปลายช่อลายเป็นรูปศีรษะสัตว์หิมพานต์ต่างๆ เช่น สิงห์อยู่บนหงส์ กับนาคอยู่ด้านล่างสลักกับรูปทวยเทพ ถ้าเป็นอยุธยาตอนปลายเทพจะต้องอยู่ด้านบน รองลงมาจะเป็นหงส์นาคสิงห์ตามลำดับ ที่สำคัญตรงกลางของลายมีลักษณะเป็นต้นไม้หรือเถาขนาดใหญ่คล้ายเลาประตูแต่ไม่ใช่เลา มีพุ่มลายในลักษณะใบเทศประดับอยู่ ถ้าครบสมบูรณ์น่าจะมีประมาณ ๖ ดอก และการวางดอกคล้ายตำแหน่งของอกเลา และเลาประตูที่มีอกเลาเรียงกันหลายๆ จุดตลอดลำเลานั้นพบมากที่เลาประตูหลอกปราสาทขอมโดยมาก อีกทั้งการใช้ดอกเรียงกันตรงกลางเถาแล้วแตกลายก้านขดออก ทั้งสองข้างนั้นนิยมทำกันมากในสมัยทวารวดี ยังมีหลักฐานลายปูนปั้นที่สถูปเขาค้างในที่เมืองศรีเทพ

๒๔๓

๒๔๔

๒๔๕

นอกจากนี้ยังมีลายที่มีรูปทรงสัณฐาน คล้ายลายใบเทศอีกแห่งหนึ่งคือ ลายไม้แกะสลักใน ลักษณะลายลูกฟัก ตกแต่งแผงพนักระรุมมาสน์ที่ จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จ.สุโขทัย ซึ่งเป็นงานช่างสมัยอยุธยาตอนต้น ลักษณะลวดลายโดยรวมคล้ายปูนปั้นที่วัดนางพญา ศรีสัชชาลัย และลวดปูนปั้นที่วัดโล้ย จ.ลพบุรี ซึ่ง ลวดลายปูนปั้นทั้งสองแห่งนั้นเป็นงานช่างสมัย อยุธยาตอนต้น รวมถึงลายประดับธรรมมาสน์แห่ง นี้ด้วย ตรงด้านขวาของกรอบลายลูกฟักอยู่ตรง กลางภาพที่ ๒๔๓ ปรากฏพุ่มลายคล้ายรูปทรง ของลายใบเทศและมีลักษณะใกล้เคียงกับลายทรง พุ่มที่อยู่ตรงกลางของบานประตูที่วัดกุฎี ต.ท่าแร่ จ.เพชรบุรี ในภาพที่ ๒๔๑ และ ๒๔๒ อีกด้วย จาก รูปลักษณะลวดลายดังกล่าว ยังมีลวดลายที่มี รูปลักษณะใกล้เคียงลายใบเทศมากขึ้นอีก ได้แก่ ลายล ลักหินที่ส่วนฐานของรอยพระพุทธรูปที่วัดวรโพธิ์ จ.พระนครศรีอยุธยา แกะสลักเป็นลายทรงพุ่ม แบบลายใบเทศหันปลายลงด้านล่างสลับกับรูป พระสาวกนั่งขัดสมาธิรายประนมมือถวายนมัสการ รอยพระพุทธรูปอยู่ โดยรอบฐานลายที่กั้น ระหว่างรูปพระสาวกเป็นรูปทรงของลายใบเทศ ตรงกลางเป็นวงกลมหรือดอกกลม ซึ่งถ้าลาย ลักษณะนี้พัฒนาเป็นลายใบเทศอย่างสมบูรณ์แล้ว ใ้ลายรูปวงกลมจะพัฒนาอยู่ในรูปทรงของดอก บัวตูมตามลายใบเทศ ดังที่ปรากฏอยู่ในงาน แกะสลักไม้ประดับแผงพนักระรุมมาสน์ที่ได้จากวัด เสาธงทอง จ.ลพบุรี แสดงอยู่ ณ พิพิธภัณฑสถาน แห่งชาติพระนารายณ์ราชนิเวศ จ.ลพบุรี ในภาพที่ ๒๔๕

๒๔๖

๒๔๗

๒๔๘

หรือในเวลาต่อมาได้พัฒนารูปลักษณะให้ปรากฏเป็นลายอย่างลวดลายปูนปั้นประดับหน้าบันวิหารขนาดเล็ก ที่อยู่ทางทิศใต้ของพระอุโบสถวัดพุทธไสยาสน์ จ.พระนครศรีอยุธยา ในภาพที่ ๒๔๗ ซึ่งลวดลายแห่งนี้แสดงรูปลักษณะทั้งหมดเป็นลายใบเทศอย่างชัดแจ้งและชัดเจน เรียกว่าลายใบเทศได้อย่างมั่นใจ ตรงกลางของใบเทศก็มีรูปทรงอย่างเดียวกันรูปทรงของพุ่มลายใบเทศ ตรงไล่ลายที่เว้นไว้เพื่อให้แสงกระทบเกิดเงาของลายเป็นชั้นเชิงที่สวยงาม หรือจะติดกระຈกประดับให้ดูระยิบระยับแพรวพราวก็ได้ ดูภาพที่ ๒๔๖ ซึ่งนอกจากนี้ก็ยังมียลายใบเทศปรากฏให้เห็นในรูปลักษณะของลายใบเทศชัดเจนอีก เช่น ลายแกะสลักไม้ธรรมมาสน์สวดที่วัดศาลาปูน จ.พระนครศรีอยุธยา แกะสลักอยู่ที่แผงผนึกโดยรอบของเรือนธรรมมาสน์ และที่ลายหน้ากระดานฐานล่างหรือหน้ากระดานเชิงฐานของธรรมมาสน์มีลักษณะเป็นลายก้านขด ซ่อลายเป็นลายใบเทศเรียก ลายก้านขดใบเทศ ตรงซ่อหรือพุ่มใบเทศไม้แกะควักให้เป็นหลุมสำหรับติดกระຈกอย่างลายปูนปั้น ในภาพที่ ๒๔๖ แต่แกะสลักเป็นไล่ใบเทศยกนูนขึ้น เพราะไม่ต้องการติดกระຈกประดับ ลายแบบนี้มักนิยมปิดทองล่องชาด ดูภาพที่ ๒๔๘

ลายใบเทศชนิดต่าง ๆ

ถ้าจะกล่าวถึงลายใบเทศ โดยรูปร่าง ลักษณะแล้ว ลายใบเทศที่มีรูปร่างลักษณะแตกต่างกันบ้างก็เพียงงานช่างที่สร้างขึ้นต่างกาลเวลา หรือ ยุคสมัยที่นิยมความงามในรูปทรงหรือรูปแบบที่ต่างกันบ้างในรายละเอียด แต่โดยรวมแล้วลายใบเทศมีรูปลักษณะที่คล้ายใกล้เคียงกันด้วยด้วยเหตุผลของที่มาจากการกำเนิดดังได้กล่าวแล้ว แต่ที่ต้องการจะแบ่งชนิดของลายใบเทศให้เห็นชัด ก็เนื่องจากช่างได้สร้างสรรค์ ใบเทศในรูปลักษณะของกลุ่มลายที่ต่างๆ กันตามความเหมาะสมของการใช้งาน และตำแหน่งที่ติดตั้ง ประดับตกแต่ง ให้ดูเหมาะสมกลมกลืน และไม่เบื่อตา จึงเกิดเป็นลายใบเทศชนิดต่าง ๆ ขึ้น ดังนี้

๒๔๙

๒๕๐

๑. ลายใบเทศ ชนิดเป็นช่อหรือเป็นต้น เรียก ต้นใบเทศ ช่างจะเขียน แกะสลัก ปั้น ฯลฯ ลายให้มีลำต้นหรือเถาให้มีลักษณะคล้ายต้นไม้จริง ในธรรมชาติ แต่ประดิษฐ์ ให้งดงามอ่อนหวานกว่าความเป็นจริงทั้งที่เป็นลำต้น กิ่ง ก้าน ใบ ดอก ผล ฯลฯ แต่สามารถมองเห็นและรู้ได้ว่าเป็นช่อพุ่ม ต้นแบบต้นไม้ เช่น ต้นใบเทศปูนปั้นประดับผนัง ด้านนอกตรงระหว่างจั่วอุดปีกนก ได้จั่วประธาน หรือหน้าบันของพระวิหารขนาดเล็กที่วัดพุทธไสยาสน์ จ.พระนครศรีอยุธยา ดูภาพที่ ๒๔๙ หรือ ลายเขียนสีที่ผนังด้านในพระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม จ.เพชรบุรี จะแลเห็นต้นไม้ในภาพมี ใบเป็นลายใบเทศอยู่ระหว่างรูปเทพฤษัณกษิต พัทธนา ประนมมือเข้าถวายความเคารพพระพุทธรองค์ คือ องค์พระประธานในพระอุโบสถ วัดใหญ่สุวรรณาราม ในภาพที่ ๒๕๑

๒๕๑

ลายที่ปรากฏนี้ เรียกลายใบเทศเป็นแบบต้นไม้ซึ่ง
ช่างอาจจินตนาการว่าเป็นต้นไม้ในป่าหิมพานต์ ก็
อาจเป็นไปได้ จึงเขียนรูปลักษณะดอกใบและสีเส้นให้
เหนือธรรมชาติ ซึ่งได้กล่าวแล้วว่าต้นไม้ของใบเทศ
ที่นี้คล้ายใบปอสา ดูภาพที่ ๒๔๑ และลายใบเทศ
เขียนสีที่ผนังสกัด หุ้มกลองด้านหลังพระประธาน
ในวิหารเก่าวัดใหม่ประชุมพล อ.นครหลวง จ.
พระนครศรีอยุธยา ตามประวัติว่าสร้างขึ้นในสมัย
พระเจ้าปราสาททอง เช่นเดียวกับปราสาทนคร
หลวง ซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กัน ลวดลายที่ปรากฏเป็นลาย
ใบเทศที่เป็นต้นไม้มีรูปทรงคล้ายรวงข้าว ดูภาพที่
๒๕๒ และในภาพที่ ๒๕๓ มีลักษณะของต้นและ
พุ่มใบคล้ายไฟพะเนียง ลายในลักษณะซ่อใบ คล้าย

รวงข้าวและไฟพะเนียง ลายลักษณะนี้ยังมีปรากฏ
ที่ตู้พระธรรมสมัยอยุธยา เขียนลายทองรดน้ำ
กล่าวกันว่าเป็นตู้ที่สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระ
นารายณ์มหาราช ซึ่งเป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระ
เจ้าปราสาททอง เรียกได้ว่าอยู่ในยุคสมัย
เดียวกัน ลวดลายใบเทศเขียนสีที่วัดใหม่ประชุมพล
นี้ มีรูปลักษณะสีเส้น คล้ายกันกับใบเทศเขียนสีที่
ผนังพระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม จ.เพชรบุรี
และคล้ายใกล้เคียงลายก้านขดในซุ้มมณฑปทิศ
มณฑปปลายที่วัดไชยวัฒนาราม ซึ่งก็สร้างขึ้นในสมัย
พระเจ้าปราสาททองด้วย จึงพอจะกำหนดได้ว่าใน
สมัยพระเจ้าปราสาททองแห่งกรุงศรีอยุธยา ได้มี
การสร้างสรรค์ลวดลายชนิดที่เรียกว่าลายใบเทศ
ขึ้นประดับตกแต่งอาคารสถานที่ตลอดจนเครื่องใช้
ไม้อ้อยต่างๆ ขึ้นอย่างชัดเจนโดยสมบูรณ์แล้ว

๒๕๒

๒๕๓

๒๕๔

ลายใบเทศซึ่งมีลักษณะของต้นไม้หรือคล้าย
ใกล้เคียงต้นไม้มากเขียนสีก้นระหว่างรูปครุฑพนม
นาคพนม เทพพนม ฤษีนักขัต พิตยาธรรพนม นั่ง
เรียงเป็นชั้นๆ เป็นแถวยาวหันหน้าเฉียงไปทางพระ
ประธานในพระอุโบสถของวัดใหญ่สุวรรณาราม จ.
เพชรบุรีนี้ เขียนเป็นลำต้นกิ่งแขนงข้อใบดอก ฯลฯ
ในรูปลักษณะไม้พุ่มขนาดเล็ก คั่นรูปเทพพนม ฯลฯ
ตรงที่ว่างหลังเส้นพื้นปลาที่กั้นระหว่างพื้นหลังของ
ภาพทำให้เกิดระยะของสี จังหวะของลายเกิดเป็น
ความงดงามขึ้นลายใบเทศที่ปรากฏ ในภาพที่
๒๕๔ นี้ ทางช่างเรียกว่าต้นใบเทศ คือลวดลายที่
เขียนให้มีรูปลักษณะของต้นไม้ สีสลายของลำต้นกิ่ง
ก้าน ใกล้เคียงต้นไม้ในธรรมชาติส่วนดอกและใบ
ประดิษฐ์ให้เป็นลายใบเทศ ซึ่งมีความสวยงาม
เหนือต้นไม้ที่มีอยู่จริงในธรรมชาติ ซึ่งอาจจะ

หมายถึงต้นไม้ที่มีอยู่จริงในธรรมชาติ หรืออาจจะ
หมายถึงต้นไม้อันเป็นทิพย์ ในสรวงสวรรค์ในป่า
หิมพานต์ก็ได้ แต่ใบไม้ในภาพมีรูปลักษณะของใบ
เป็นลายใบเทศชัดเจนซึ่งมีรูปเค้ามาจากใบปอสา
ดังกล่าวแล้ว เราเรียกลายลักษณะนี้ว่า ลายต้นใบ
เทศ เพราะมีสีลายของต้นเป็นต้นไม้ ไม่ใช่เถาไม้
ลายต้นใบเทศนี้ที่ผู้เขียนพบในปัจจุบัน มีลายปูน
ปั้นที่ผนังใต้จั่ววิหารขนาดเล็กวัดพุทไธศวรรย์ ซึ่ง
น่าจะสร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ลาย
เขียนสีผนังด้านหลังพระประธานวัดใหม่ประชุมพล
อ.นครหลวง จ.พระนครศรีอยุธยา ซึ่งประวัติกล่าว
ว่าสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าปราสาททอง และลาย
ต้นใบเทศ เขียนสีที่ผนังพระอุโบสถ วัดใหญ่
สุวรรณาราม จ.เพชรบุรี ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงเวลา
ใกล้เคียงกัน

๒. ลายใบเทศเครือเถา หรือจะเรียกว่า ลายเครือเถาใบเทศก็ได้ ซึ่งทางช่างมักนิยมเรียก ลายเครือเถาใบเทศ เหตุที่เรียกว่าเครือเถาก็ เพราะว่า ลวดลายชนิดนี้มีการเน้นหรือให้ความสำคัญกับการจัดวางระเบียบเถาเป็น พิเศษจึงเรียก ลายเครือเถา หมายถึง ลายประเภท

พวกเถาไขว้ หรืออวดเถาแสดงลีลาที่งดงาม เน้น ความเด่นที่เถาลาย เน้นการผูกเถาลาย เว้นจังหวะ ระยะของเถาช่องว่างระหว่างเถาให้เกิดความงาม ด้วยจังหวะลีลาของเถาให้ดูงามเด่น แล้วจึงบรรจุ ลายลงไปในระหว่างเถาหรือช่องว่างนั้น รวมถึง ประดับลายตามลำต้นหรือเถา ในระยะหรือ ตำแหน่งที่เหมาะสมด้วย ดังลวดลายในภาพที่ ๒๕๕ ซึ่งเป็นลายปูนปั้นเสาซุ้มหน้าตำพระที่นั่ง พุทโธสวรรย์ ภาพที่ ๒๕๖ ลายรดน้ำตู้พระธรรมใน พท.พระนคร ภาพที่ ๒๕๗ ลายฐานเจดีย์พระจุฬามณีที่วัดอรุณา

๒๕๕

๒๕๖

๒๕๗

๒๕๘

ในภาพที่ ๒๕๘ เป็นลายเครือเถาใบเทศลายปิดทองรดน้ำตู้พระธรรมสมัยรัชกาลที่ ๓ จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ลักษณะลวดลายที่ปรากฏในภาพทางช่างเรียกว่า ลายใบเทศ เขียนเป็นลวดลายบนพื้นชาด หรือกรรมวิธีทำพื้นสีแดงด้วยชาด เป็นวัตรธรรมชาติประเภทหิน โดยการทำให้เป็นผงละเอียดแล้วผสมยางรักและยางไม้ ให้เกิดเป็นสีแดงสดใสหาลงบนผิววัสดุต่างๆ เช่น ไม้ ปูน โลหะ ตามต้องการแล้วเขียนลายตาม

กรรมวิธีเขียนลายรดน้ำ ปิดทองคำเปลวจนสำเร็จออกมาเป็นลายทองพื้นแดง มีการจัดวางเถาอย่างมีระบบมีการเขียนจัดจังหวะลายให้งดงามตามแนวทางของเถา โดยใช้เถาเป็นตัวดำเนินแนวทางหรือดำเนินเรื่องราวของลายเน้นเถาเป็นสำคัญ จึงเรียกว่า ลายเครือเถา แต่รายละเอียดของลวดลายเป็นลายประเภทใบเทศ จึงเรียกว่าลายเครือเถาใบเทศ

๒๕๙

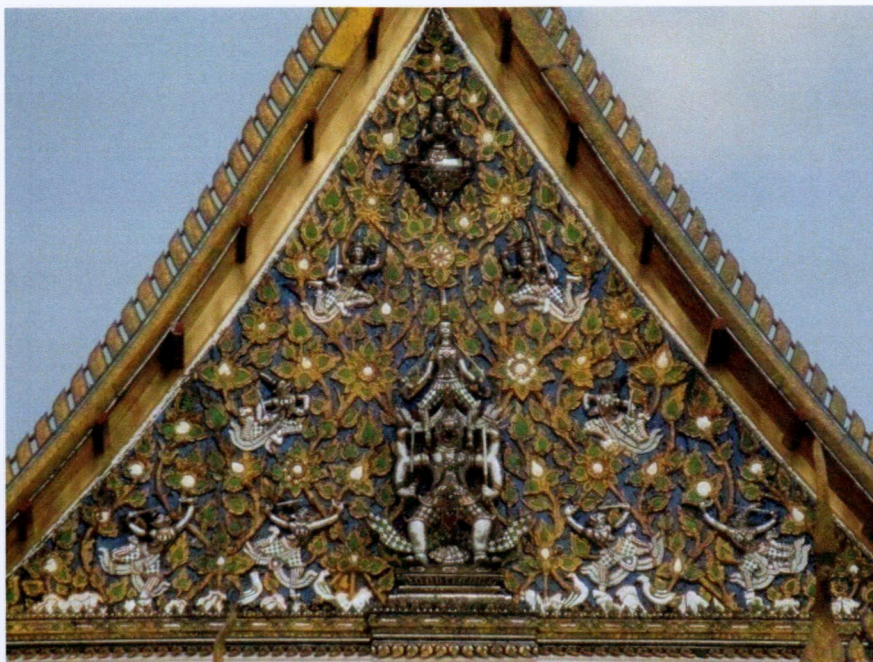
๒๖๐

๒๖๑

ลายเครือเถาใบเทศ ที่ประดิษฐ์ขึ้นจากวัสดุต่างกัน รวมถึงมีการจัดวางลักษณะเถาลาย ลวดลายที่ต่างๆ กัน เช่น ลายเครือเถาใบเทศ ในภาพที่ ๒๕๙ เป็นงานแกะสลักไม้ฉลุลายให้พื้นทะลุโปร่งให้ความรู้สึกพลิ้วเบาสบาย คล้ายเถาไม้ ใบไม้จริงอากาศผ่านไปได้ทั้ง ที่เป็นแผ่นไม้หรือแผ่นกระดานแต่ให้ความรู้สึกโปร่งเบาและพลิ้วไหว ภาพที่ ๒๖๐ เป็นงานเขียนสีลายผ่านของตัวภาพเทพพนมบนผนังพระอุโบสถ วัดใหญ่สุวรรณาราม จ.เพชรบุรี เขียนสีโดยใช้กากันดัดเส้นสีแดงบนพื้นสีขาว แล้วถมพื้นด้วยสีแดง เกิดเป็นลายสีขาวแล้วเขียน

ระบายสีเขียวสอดแทรกลงตามตัวลายให้เกิดสีสนั่นเน้นความพลิ้วไหวด้วยเส้นลายและความบางของสีทำให้เกิดความรู้สึกบางเบาตามความรู้สึกของผ้านุ่ง ลายในภาพที่ ๒๖๑ เป็นงานปั้นปูนปิดทองประดับกระจก หลังพระแท่นรัตนบัลลังก์ของพระตรีโลกเชษฐ์ พระประธานในพระอุโบสถ วัดสุทัศนเทพวราราม กทม. แม้จะเป็นลายปั้นปูนบนพื้นทึบแต่การใช้กระจกสีขาวส่องพื้นทำให้ช่องไฟลายคล้ายทะลุเป็นช่องอากาศ ทำให้ลายดูโปร่งเบาสบายและลวดลายในภาพนี้ก็เป็นลายเครือเถาใบเทศ เช่นเดียวกัน

๒๖๒

๒๖๓

ลายเครือเถาใบเทศเป็นลายที่ช่างไทยนิยมใช้แพร่หลายอย่างกว้างขวางมากจนเกือบจะเรียกได้ว่าใช้ประดับตกแต่งทั่วไปทุกหนทุกแห่ง เนื่องจากลายเครือเถาเป็นลายที่สามารถผูกเถา ผูกลายหรือวางเถาประดับลายต่อเนื่องไปได้ในพื้นที่มีความกว้างขวางอย่างไม่จำกัด ทำให้ไม่ยากในการที่จะคิดประดิษฐ์เรื่องราวลีลาของลวดลาย อีกทั้งลายใบเทศก็มีรูปแบบที่สามารถจะจัดวางลงบนพื้นที่ที่มีขนาดกว้างแคบ รูปทรงอย่างไรก็ได้จึงทำให้ช่างนิยมใช้ลายลักษณะนี้กันมาก เช่น ลายในภาพที่ ๒๖๒ เป็นลายเครือเถาใบเทศประดับหน้าบันวิหารมณฑปเจดีย์ทองที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ โดยวางเถาลายใบเทศกระจายไปทั่วพื้นจั่วหรือหน้าบันแล้วจำหลักรูปพระรามทรงหนุมาน เป็นภาพประธานของจั่วแวดล้อมด้วยทวยเทพขุนกระบี่วานรน้อยใหญ่ ทั้งสรรพสัตว์ต่างๆ อยู่ทั่วทั้งหน้าบัน โดยให้ลายใบเทศเป็นลายพื้นจั่วเน้นตัวภาพให้ดูเด่นกว่าลายด้วยการประดับกระจกสีขาว

แต่ในภาพที่ ๒๖๓ เป็นลายเครือเถาใบเทศประดับหน้าบันพระอุโบสถวัดมหาธาตุฯ เช่นเดียวกัน แต่ลายใบเทศที่ประดับหน้าบันพระอุโบสถนี้ เน้นลายมากกว่าตัวภาพ ซึ่งเป็นประธานของหน้าบัน ภาพประธานหน้าบันพระอุโบสถเป็นภาพพระนารายณ์ทรงครุฑ ประดับกระจกล้วนเช่นเดียวกับวิหารมณฑป เจดีย์ทอง แต่ภาพพระนารายณ์ทรงครุฑมีขนาดเล็ก รวมทั้งทวยเทพบริวารก็มีขนาดเล็กเช่นเดียวกัน เมื่อเทียบกับพื้นที่ของหน้าบันซึ่งมีขนาดใหญ่มาก อีกทั้งการจัดวางจังหวะระยะเถาใบของลายก็เจาะจงที่เน้นลายให้ดูเด่นมากกว่ามณฑป ลายใบเทศที่หน้าบันพระอุโบสถเน้นใบและดอกให้ดูงามมากกว่าหน้าบันวิหารมณฑป

นอกจากนี้ยังมีลายเครือเถาใบเทศในลักษณะอื่นๆ อีกมากมาย เช่น ลายเครือเถาใบเทศที่ผูกเถาหรือวางเถาแบบเน้นรูปแบบของเถาให้เป็นกรอบบังคับลายไปในตัว โดยแบ่งพื้นที่ของลายเป็นส่วนนอกส่วนในอย่างมีระยะจังหวะ ทำให้เกิดความงามน่าชมยิ่งขึ้น ได้แก่ ลายเครือเถาใบเทศที่ประดับพระเขนยหรือหมอนหนุนพระเศียรพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดพระเชตุพนฯ ในภาพที่ ๒๖๔ หรือลายเครือเถาใบเทศที่ทำส่วนปลายของลายให้ไหลสละบัดโบกคล้ายลายเปลว เพื่อให้เกิดความงดงามชดช้อย เรียกลายใบเทศเปลว เช่น ลายแกะสลักไม้หน้าบันเก่าในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ในภาพที่ ๒๖๕ เหล่านี้เป็นต้น

๒๖๔

๒๖๕

๒๖๖

๒๖๗

๒๖๘

๓. ลายก้านขดใบเทศ จะเรียกลายใบเทศ ก้านขดก็ได้แต่ทางช่างไทย เรานอกจากจะคำนึงถึงความงามของช่างไทยแล้ว ยังคำนึงถึงความงามทางภาษาไทยด้วย การเรียกชื่อลายก้านขดใบเทศ เพราะกว่าใบเทศก้านขด จึงเรียกลายก้านขดใบเทศ ต่างจากลายพุดตานที่เรียกพุดตานก้านขด เพราะกว่าก้านขดพุดตาน ดังนี้ เพราะฉะนั้นการเรียกชื่อลายไทยช่างคำนึงถึงความงามทางภาษาด้วย ทำให้บางคนไม่เข้าใจจนเกิดความสับสน ลายก้านขดใบเทศ คือลายเครือเถาใบเทศนั่นเอง แต่เถาของลายลักษณะนี้มีวนขดคล้ายเลขหนึ่งของไทยหรือคล้ายกันหอย ต่างจากเครือเถาตามที่กล่าวผ่านมาซึ่งไม่ม้วนขด ฉะนั้นช่างจึงเรียกเถาที่ขดว่า ก้านขด ฟังเพราะกว่าเถาขด ส่วนลายก้านแย่งก็ฟัง

เพราะกว่าเถาแย่ง และเครือเถาก็ฟังเพราะกว่าเครือก้าน ดังนี้เป็นต้น ในภาพที่ ๒๖๖ และ ๒๖๗ เป็นลายก้านขดใบเทศปูนปั้นประดับหน้าบันวิหารขนาดเล็กอยู่ทางทิศใต้ของพระอุโบสถวัดพุทธสุวรรณย์ จ.พระนครศรีอยุธยา ส่วนลายในภาพที่ ๒๖๘ เป็นลายแกะหินสบู่หน้าบันซุ้มยอดเสากำแพงแก้วรอบพระมณฑปพระพุทธบาท จ.สระบุรี มีลักษณะเป็นพุ่มใบเทศ อยู่ตรงส่วนกลางของหน้าบันมีเถาเลื้อยเกิดขึ้นตรงส่วนล่างของหน้าบัน หลังแนวกระจิงม้วนขดขึ้นไปใกล้พุ่มใบเทศกลางหน้าบัน แล้วม้วนขดลงเข้าสู่ใจกลางขดตรงปลายเถาแกะสลักเป็นรูปลายใบเทศ อย่างนี้เรียกลายก้านขดใบเทศ ส่วนที่เลื้อยขึ้นตรงส่วนแหลมด้านบนของจั่ว เรียกลายเครือเถา

๒๖๘

๒๗๐

๒๗๑

นอกจากนี้ยังมีลายผ้าโพกปิดท้ายทอย พญานาคเจ็ดเศียร ราวบันไดขึ้นสู่มณฑปพระพุทธบาท จ.สระบุรี แถบทางด้านพระอุโบสถ ซึ่งเป็นงานหล่อโลหะสำริด ตรงส่วนกลางของผ้าโพกทำเป็นลายทรงพุ่มหน้าขบหรือหน้าสิงห์ ประกอบด้วยลายใบเทศอยู่ในทรงพุ่มใบเทศ ที่ปากของหน้าขบหรือสิงห์ขบคาบเกลายก้านชดออกสองข้างทั้งซ้ายขวา แต่ละก้านแตกเกลายก้านชดออกด้านล่างและม้วนขึ้นด้านบน ใบลายประดับเถาที่ม้วนลงด้านล่างทั้งซ้ายขวาประดิษฐ์เป็นลายใบเทศ ส่วนปลายลายที่ม้วน หรือชดขึ้นด้านบนทั้งซ้ายขวาประดิษฐ์เป็นช่อพุ่มใบเทศ มีใบลายที่ประดับแซมแทรกอยู่ตามเกลายก้านเป็นลายใบเทศทั้งสิ้น ดูภาพที่ ๒๖๘ ถัดลงมาด้านล่างของ พังพานพญานาคเจ็ดเศียรมีลายรัดดอกนาค ตรงส่วนหลังของพญานาคได้ลายรัดดอกลงไปทำเป็นรูปกรอบกระจังทรงกรวยแหลมยาว ภายในกรอบทรงกรวยตรงกลางทำเป็นลายพุ่มใบเทศ ส่วนหลังของใบเทศออกลายก้านชดม้วนขึ้นด้านบนทั้งซ้ายขวา ลายเถาเป็นพุ่มใบเทศส่วนลายที่ยึดออกไปให้เต็มที่กว้างทำเป็นลายใบเทศเปลวทั้งซ้ายขวา มีลายพุ่มขนาดใหญ่อยู่ตรงกลาง ส่วนล่างประดิษฐ์เป็นช่อพุ่มใบเทศขนาดใหญ่ เต็มพื้นที่รูปทรงกรวย ดูภาพที่ ๒๗๑

ยังมีลายก้านชดใบเทศแกะสลักไม้ปิดทองประดับกระจก หน้าบันพระอุโบสถวัดพระพุทธบาท จ.สระบุรี มีลักษณะผสมระหว่างลายก้านชดกับลายเครือเถา คือมีประธานของลายอยู่ตรงกลางของจั่วอาจเป็นรูปเทพพนมหรืออย่างอื่นซึ่งหายไป ปัจจุบันมีรูปเทพพนมของใหม่ติดประดับแทนอยู่ มีสีเหลืองนวล สองข้างรูปเทพพนมแกะสลักเป็นลายเครือเถา ๓ ชั้นหรือเรียงเถารอบเทพพนมเป็น ๓ ชั้น แล้วแกะสลักลายก้านชด

๒๗๒

๒๗๓

๒๗๔

๒๗๕

คลังพันเครือเถาทั้งเถาใน เถากลาง และเถานอก ขึ้นไปถึงส่วนบนของหน้าบัน ปลายเถาของก้านขด ทุกเถาแกะเป็นลายใบเทศ แต่ตามลำต้นหรือเถา ของก้านขดและเครือเถาแกะสลักเป็นลายเปลว หรือปัจจุบันนิยมเรียกลาย กนก รูปภาพที่ ๒๗๒ ถัดลงมาเป็นลายก้านขดและใบเทศอยู่ในกรอบ สีเหลี่ยมมีกรอบบังใบย่อไม้สิบสองในลักษณะ กรอบลูกฟักน่าจะเป็นลูกฟักจั่วหรือหน้าบันสมัย อยุธยาแกะสลักไม้ปิดทองล่องกระจกศิลปกรรม สมัยอยุธยาจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา จ.พระนครศรีอยุธยา แกะสลักลาย ก้านขดใบเทศบรรจุในกรอบลูกฟัก ปลายเถาแกะ แกะสลักเป็นลายใบเทศ ประชันของลายกลางลูก ฟักก็แกะเป็นพุ่มใบเทศ ใบประดับเถา ใบแทรก ล้วนเป็นลายใบเทศทั้งหมด รูปภาพที่ ๒๗๓ ที่ เพดานถ้ำภายในวัดถ้ำสิงขร อ.คีรีรัฐนิคม จ. สุ ราษฎร์ธานี มีลายปูนปั้นเป็นลายก้านขดใบเทศ ประดับอยู่บางส่วน เพราะส่วนใหญ่ชำรุดหลุดร่วง มีทั้งงานช่างปั้นและงานช่างเขียนสีผสมปะปนอยู่ ด้วยกัน เฉพาะลายก้านขดใบเทศเป็นลายปูนปั้น วางเถาเป็นเถาของก้านขดมีใบเป็นลายใบเทศผสม ลายเปลว ปรากฏร่องรอยการซ่อมเป็นระยะ ลักษณะเถาและใบบางและเล็กเว้นช่องไฟห่าง ทำให้ลายดูโปร่ง ล่องพื้นด้วยสีแดง รูปภาพที่ ๒๗๔

ภาพล่างสุดเป็นลายก้านขดใบเทศแกะสลัก ปิดทองล่องชาดหน้าบันอุโบสถ วัดพรหมนิวาส จ. พระนครศรีอยุธยา ทำเป็นจั่วลูกฟักหรือพรหม พักตร์ แต่ละลูกฟักตรงกลางแกะสลักเป็นลายพุ่ม ใบเทศบางท่านเรียกลายพุ่มข้าวบิณฑ์อยู่ตรงกลาง และแกะสลักเป็นลายก้านขดออกสองข้างม้วนขด ลงล่างและแตกตาออกเถาม้วนขดขึ้นด้านบนทั้ง ซ้ายขวา ใบลายเป็นลายใบเทศ ปลายเถาแกะ

เป็นลายใบเทศทั้งหมด มีลักษณะเงาเล็กบางคล้ายลายในภาพที่ ๒๗๔ ดูภาพที่ ๒๗๕

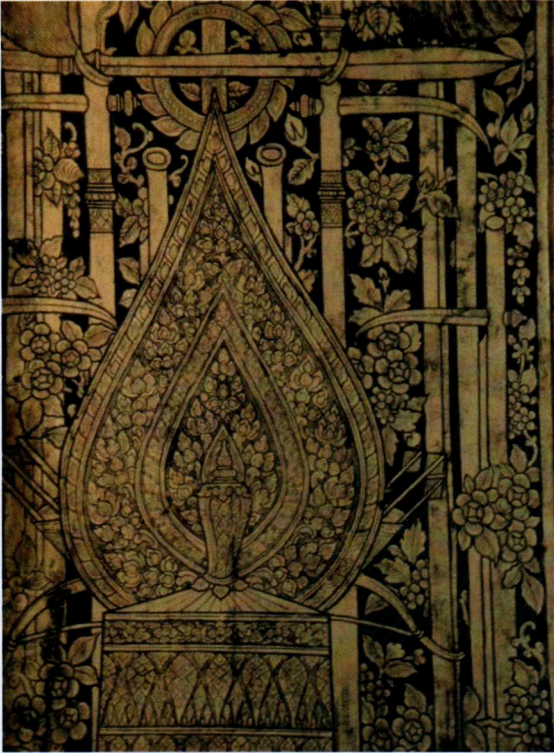
๒๗๖

๔. ลายทรงพุ่มใบเทศ หมายถึงลายใบเทศที่สร้างหรือประดิษฐ์ขึ้น โดยให้กลุ่มลายช่อลายอยู่ในรูปทรงใบเทศหรือพุ่มของใบเทศอีกทีหนึ่ง จะเรียกว่าลายใบเทศซ้อนใบเทศอยู่ในรูปทรงของลายใบเทศก็เห็นจะได้ ดูภาพที่ ๒๗๖ จะเห็นว่าลายในภาพนี้ทั้งหมดเป็นลายใบเทศ แต่จะมีพุ่มลายตรงกลางซึ่งแต่ละกลีบดอกแต่ละใบเป็นลายใบเทศล้วน แล้วยังมีรูปทรงของพุ่มลายอยู่ในทรงของใบเทศอีกด้วย จึงเรียกลายใบเทศชนิดที่มีทรงของพุ่มลายแบบนี้ว่า ลายทรงพุ่มใบเทศ ลายในภาพที่ ๒๗๖ นี้เป็นงานช่างแกะสลักไม้ สมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เป็นลายหน้าบันอาคารเก่าที่ถอดมาติดตั้งไว้ภายในพิพิธภัณฑ

๒๗๗

ลายทรงพุ่มใบเทศอีกแห่งหนึ่ง ได้แก่ ลายทรงพุ่มใบเทศไม้แกะสลัก ปิดทองล่องกระจก ประดับไขนเรือพระที่นั่งศรีประภัสร์ชัย ซึ่งแกะสลักเป็นกึ่งลายช่อใบเทศเปลวขนาดใหญ่อยู่ตรงส่วนหน้าของปากเหรา หัวเรือช่อลายขึ้นด้านบนใช้เป็นไขนเรือ ตรงส่วนกลางด้านบนหรือด้านหน้าของปากเหราจะมีลายใบเทศเปลวแกะสลักอยู่ในรูปทรงของพุ่มใบเทศเช่นเดียวกับลายพุ่มใบเทศในภาพที่ ๒๗๖ แต่ลายใบเทศในภาพที่ ๒๗๗ นี้มีลีลาโบกสะบัดปลายแบบลายเปลว จึงเรียกว่า ลายใบเทศเปลว ทางช่างถือว่าพิเศษกว่าลายใบเทศธรรมดาอย่างในภาพที่ ๒๗๖ แต่ที่เห็นเป็นสีขาวในภาพนั้นเข้าใจว่าลายที่แกะสลัก เกิดการชำรุดบิ่นหักและช่างมีเวลาซ่อมบูรณะจำกัด ในเวลาเร่งด่วนหรือหาช่างแกะสลักในขณะนั้นไม่ได้เลยอย่างใดอย่างหนึ่งจึงใช้ปูนซ่อม ดูภาพที่ ๒๗๗

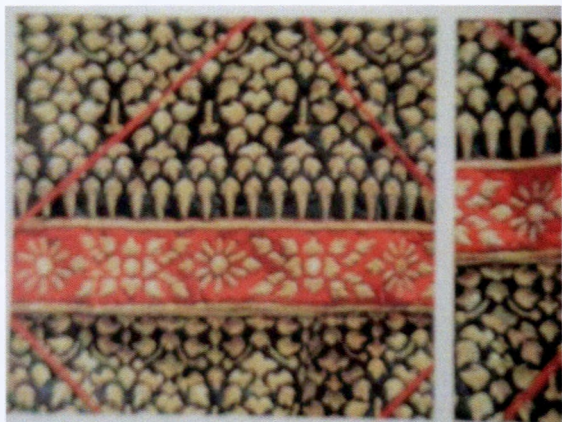
๒๗๘

๒๗๙

ที่ลายหลังบานประตูหน้าต่างพระอุโบสถ
วัดนางนอง กรุงเทพฯ มีงานช่างลายทองหรือลาย
รดน้ำสมัยรัชกาลที่ ๓ เขียนเป็นรูปเครื่องสูงสลั
กับเครื่องราชศาสตราวุธต่าง ๆ กับรูปเทพเทวดา
และสัตว์หิมพานต์ เฉพาะส่วนที่เป็นเครื่องสูงและ
เครื่องราชศาสตราวุธใช้ลายใบเทศ พื้นหลังใช้ลาย
พุดตาน เครื่องสูงส่วนที่เป็นบังสุริยและฉัตรชุมสาย
จัดพุ่มลายอยู่ในทรงพุ่มใบเทศ หมายความว่า
ทรวดทรงของบังสุริยก็คือรูปทรงของใบเทศ
ลวดลายที่ประดับตกแต่งใบบังสุริยก็ใช้ลายใบเทศ
จึงเป็นงานเขียนลายทองเป็นลายใบเทศอยู่ใน
รูปทรงของพุ่มใบเทศ แม้พุ่มลายที่เขียนตรงระบายน
ฉัตรชุมสายที่อยู่ตรงด้านล่างของภาพที่เห็นเป็น
ลายทรงปลายแหลมทั่วไปเรียกว่า ลายกรวยเชิงก็
ตาม แต่ความจริงแล้วก็คือลายใบเทศหรือทรงใบ
เทศยัดปลายให้ยาวแหลมแบบกรวยแล้วเรียกว่า
ลายกรวยเชิง ดูภาพที่ ๒๗๘

ในภาพที่ ๒๗๙ ก็เป็นงานเขียนลายทอง
รดน้ำหลังบานที่วัดนางนองเช่นเดียวกัน ลายตรง
กลางภาพเป็นบังแทรกซึ่ง เป็นเครื่องสูงชนิดหนึ่ง
ใช้เชิญในกระบวนแห่หรือตั้งประดับในอาคาร
สลักับกับฉัตรเครื่องสูงห้าชั้น เจ็ดชั้น และฉัตร
ชุมสาย ในภาพเป็นบังแทรกสองคันหรือหนึ่งคู่ มี
รูปทรงเป็นทรงของใบเทศต่อยอดอยู่ในพุ่มทรงใบ
เทศ แบ่งเป็นกลีบใบเทศด้านละ ๔ ใบ แบ่งกลีบ
ยอดด้านละ ๒ ใบ ส่วนล่างของพุ่มใบบังแทรก
แบ่งเป็นใบเทศ ๓ กลีบต่อกับคันหรือด้ามสำหรับ
ถือหรือตั้ง ลวดลายในใบบังแทรกนี้ เป็นลายพุ่มใบ
เทศขนาดเล็กประดับอยู่ตามกลีบใบที่ปากหรือ
หยัก ตรงกลางของใบบังแทรกเป็นลายพุ่มใบเทศ
ขนาดใหญ่ ก็เขียนเป็นลายพุ่มใบเทศเล็กอยู่ในทรง
พุ่มใบเทศใหญ่ มีลายพุดตานเป็นฉากหลัง ดูภาพที่
๒๗๙

๒๘๐

๒๘๑

๒๘๒

ลายทรงพุ่มใบเทศอีกประเภทหนึ่ง ได้แก่ ลายทรงพุ่มใบเทศที่เรียกกันว่า ลายกรวยเชิง มีรูปทรงของซ่อหรือกลุ่มลายอยู่ในรูปทรงพุ่ม แต่ทรงของพุ่มลายยาวมีปลายแหลมมากกว่าทรงพุ่มใบเทศธรรมดา โดยมีทรงของลายอยู่ในลักษณะทรงกรวย และมักประดับตรงส่วนชายของพื้นลายหลักที่เรียกว่าท้องลายหรือพื้นลายที่มีความกว้าง เช่น ท้องผนัง ท้องซ่อ หรือท้องผ้า มักใช้กลุ่มพุ่มลายใบเทศประดับรอบของผืนผ้าบ้าง สุดปลายชายผ้าทั้งสองด้านบ้าง เชิงผนังบ้าง และที่ใช้ลายประเภทนี้โดยเฉพาะเลยก็คือระบายฉัตรต่างๆ ทั้งฉัตรผ้าและฉัตรโลหะ จึงเรียกลายชนิดนี้ว่าลายกรวยเชิง เพราะลายชนิดนี้นิยมติดประดับอยู่ตรงชายหรือเชิงและมีทรงพุ่มแหลมคล้ายกรวยจึงเรียกลายกรวยเชิง รูปภาพที่ ๒๘๐ เป็นลายใบเทศอยู่ในทรงพุ่มกรวยเชิงระบายฉัตรชุมสายปักดินทองขวางเรียก ลายปักหักทองขวางภาพที่ ๒๘๑ เป็นลายใบเทศอยู่ในทรงพุ่มกรวยเชิง ระบายฉัตรทองแผ่ลวดที่เรียกทองแผ่ลวด เพราะมีการวางลวดแผ่ไปทั่วทั้งพุ่มลายและผืนผ้า แล้วใช้ด้ายที่เล็กกว่าด้ายที่วางไปตามรูปลายเย็บตรึงให้ติดกับผืนผ้าจึงเรียกรการทำงานช่างประเภทนี้ว่า เย็บทองแผ่ลวด ภาพที่ ๒๘๒ เป็นลายใบเทศอยู่ตรงไส้กลางของลาย แล้วผูกหรือประดับลายเปลวล้อมอยู่ในรูปทรงพุ่มใบเทศ ส่วนปลายพุ่มและลายพุ่มแทรกเล็กๆ ที่แทรกจึ่งหะอยู่เป็นลายใบเทศทั้งหมด เป็นงานช่างโลหะที่ตัดปรุโลหะให้ขาดทะลุเห็นช่องว่างของอากาศทางช่างเรียกงานแบบนี้ว่าปรุโลหะ ในภาพนี้เป็นฉัตรปรุโลหะทาทอง ห้าชั้นปักรายรอบชั้นฐานทักษิณพระมหาธาตุ จ.นครศรีธรรมราช เหล่านี้เป็นต้น ซึ่งลายกรวยเชิงนี้อาจจัดแยกออกเป็นลายใบเทศทรงกรวยได้ด้วย

๒๘๓

๒๘๔

๒๘๕

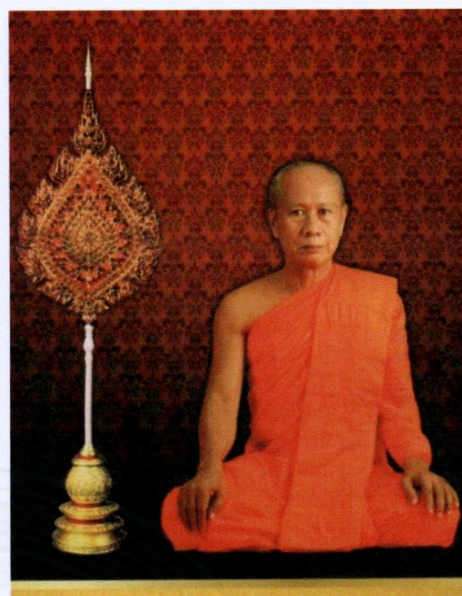
๒๘๖

ลายทรงพุ่มใบเทศอีกอย่างหนึ่งคือ ลายที่ประกอบกันขึ้นเป็นรูปทรงของใบพัดยศประกอบสมณศักดิ์พระสงฆ์ ระดับพระราชาคณะจนถึงสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งในหมู่ชาววัดสมัยก่อนเรียกกันว่า พัดราหูเล็ก ราหูใหญ่บ้าง นั้นหมายถึงเรียกโดยยึดรูปลักษณะของลายที่อยู่ตรงกลางใบพัดที่ปักต้นเป็นรูปหน้าขบหรือหน้าสิงห์ประกอบลายใบเทศ แต่บรรดาพระภิกษุและฆราวาสที่อยู่ในวัดแลเห็นหรือเข้าใจว่าเป็นรูปราหู ส่วนชาวบ้านแลเห็นคล้ายใบสาเก ก็มักเรียกกันว่าพัดใบสาเก เพราะทั้งชาววัด และชาวบ้านไม่รู้จักใบเทศ ความจริงพัดยศ

สำหรับพระสงฆ์ราชาคณะมีรูปลักษณะเป็นทรงของใบเทศหรือลายใบเทศ ทั้งรูปทรงและการบากหรือหยัก ขอบของใบพัดยศเป็นอย่างใบเทศ บากมากบากน้อยถี่ห่างตามชั้นของสมณศักดิ์ (ดูรายละเอียดในหนังสือพัดยศเครื่องประกอบสมณศักดิ์ต่าง ๆ) ภาพที่ ๒๘๕ พัดยศพระสงฆ์ราชาคณะชั้นราช (จาก พช.นครศรีธรรมราช จ.นครศรีธรรมราช) ภาพที่ ๒๘๖ พัดยศพระสงฆ์ราชาคณะชั้นราชที่วัดพระนอนจักรสีห์ จ.สิงห์บุรี พัดยศทั้ง ๒ ภาพนี้มีรูปทรงเป็นพุ่มใบเทศ

๒๘๗

๒๘๘

แต่ถ้าเราจะดูภาพที่ ๒๘๓ ซึ่งเป็นพัทธศประจำตำแหน่งกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชินโรส อดีตเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ ซึ่งเป็นพระราชโอรสในรัชกาลที่ ๑ ซึ่งเรียกกันว่าเป็นพัดแฉกพิเศษประดับพลอยสี มีกิลีหรือแฉกของใบเทศด้านซ้ายขวาด้านละ ๕ แฉก มีข้อใบเทศบนสุด ๑ ข้อ ต่อด้วยยอดพัดและข้อใบเทศ ด้านล่างสุด ๑ ข้อ ต่อด้วยคอตำม กลางอกพัดบุผ้าตาดทองปักดิ้นทองเป็นลายเครือเถาใบเทศประดับพลอยล้อมด้วยริ้วลาย ๓ ริ้ว ริ้วในและริ้วกลางปักดิ้นทองเป็นลายเครือเถาใบเทศประดับพลอย ริ้วนอกสุดปักดิ้นเป็นลายเกลียวใบเทศประดับพลอย ขอบนอกจะเป็นริ้วลายเกลียวใบเทศเป็นใบเทศแฉก มีด้านละ ๕ แฉกใหญ่ ทุกแฉกบากกลางปักดิ้นประดับพลอย ภาพที่ ๒๘๔ พัทธศประจำตำแหน่งสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชา มีด้านละ ๙ แฉก พื้นผ้าตาดเงินสลักลูกคั่นตาดทองปักดิ้นเลื่อมเงินทองแล่ง ขอบที่เป็นแฉกปักเป็นข้อลายใบเทศมีลูกกระหนabanอกในเป็นลายเกลียวใบเทศ แม่ลาย

เป็นลายเปลวกำนหด ใจกลางปักเป็นรูปพระราชลัญจกร รัชกาลที่ ๙ ภาพที่ ๒๘๗ ด้านซ้ายเป็นพัดแฉกกาประดับพลอย ประจำตำแหน่งพระสงฆ์เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย แกะสลักด้วยงาช้างประดับพลอยทั้งเล่ม มีแฉกพัดซ้ายขวาด้านละ ๖ แฉก บนสุดเป็นข้อพุ่มใบเทศใหญ่ ล่างสุดเป็นข้อพุ่มใบเทศ ๓ ข้อ หรือ ๓ แฉก ต่อด้วยด้ามงาด้านขวาเป็นพัทธศพระสงฆ์ชั้นสมเด็จพระราชาคณะ พัทธศในภาพที่ ๒๘๓, ๒๘๔ และ ๒๘๗ นี้ มีทรงพุ่มของใบพัดยาวไปทางทรงของพุ่มข้าวบิณฑ์ หากจะเรียกให้ถูกต้องจริง ๆ ควรจะเรียกว่าพัดทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ใบเทศ ส่วนพัดพระสงฆ์ชั้นราชในภาพ ๒๘๕, ๒๘๖ ควรเรียกว่าพัดทรงใบเทศ แต่พัดในภาพที่ ๒๘๘ เป็นพัดพระสงฆ์ราชาคณะชั้นเทพมีรูปทรงก้ำกึ่งระหว่างทรงใบเทศ กับทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ปักดิ้นประดับลูกปิดและมีทรวดทรงใกล้กับพัดแฉกกาประดับพลอย ในภาพที่ ๒๘๗ อาจอนุมานเรียกว่า พัดทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ใบเทศได้ด้วย

๒๘๙

๒๙๐

๒๙๑

๒๙๒

๕. ลายใบเทศก้านแย่ง

ลายใบเทศก้านแย่ง หรือลายก้านแย่ง ประเภทอื่น ๆ ช่างศิลปกรรม (ปัจจุบันเรียกศิลปิน) จะวางระยะช่องฟุ่มลายใบเทศสลับเส้าเป็นระยะเท่าๆ กันอย่างมีระเบียบ แล้ววางก้านลายเชื่อมต่อระหว่างดอก ช่อง หรือฟุ่มลายของลายใบเทศทุกดอกต่อเชื่อมกันโดยตลอด ใบเทศ ๑ ดอก หรือ ๑ ฟุ่มลาย จะต่อก้านลายออกทั้ง ๔ ด้าน หรือ ๔ ทิศ คือ การย้อยแย่งทั้ง ๔ ทิศ เรียกอาการของลายอย่างนี้ว่า แย่งก้าน แต่เมื่อเรียกเป็นชื่อลายให้เกิดความไพเราะทางภาษาช่างก็จะเรียก ลายก้านแย่ง ถ้าหากเห็นลายเป็นลายอะไรก็เรียกชื่อตามชื่อลาย เช่น ลายใบเทศก้านแย่ง อย่างในภาพที่ ๒๘๙ แต่ถ้าลายใบเทศหรือลายฟุ่มใบเทศที่มีลายผูกเป็นกรอบล้อมฟุ่มไว้โดยรอบต่อเนื่องกันไปตลอดจนเต็มพื้นที่ลายที่ผูกล้อมฟุ่มลายอยู่โดยรอบนี้เรียกว่า โคมลาย เช่น ลายในภาพที่ ๒๙๐ แต่โคมลายในภาพนี้วางลายค่อนข้างกระจายห่าง ต้องการอวดพื้นที่สีทองของงานช่างหรือทางช่างกระจกลายยาหรือปิดทองประดับกระจกลายยามักนิยมให้เห็นพื้นที่สีทองค่อนข้างมากแต่ถ้าเป็นงานประเภทลายทองต่างๆ เช่น ลายทองรดน้ำ ลายทองฉลุกระดาด ฯลฯ ก็จะผูกลายฟุ่มลอยอยู่กลางโคม หรือผูกลายโคมล้อมฟุ่มเป็นลักษณะลายเครือเถา มีข้อพวงของลายแน่นเป็นทิว เว้นช่องไฟระหว่างฟุ่มและโคมอย่างชัดเจน ทำให้เห็นลายที่เป็นโคมและฟุ่มได้ง่าย เช่น งานปิดทองลายฉลุที่เพดานมณฑปวัดมหาธาตุท่าพระจันทร์ ในภาพที่ ๒๙๑

ภาพลายเส้นที่ ๑๕

๒๙๓

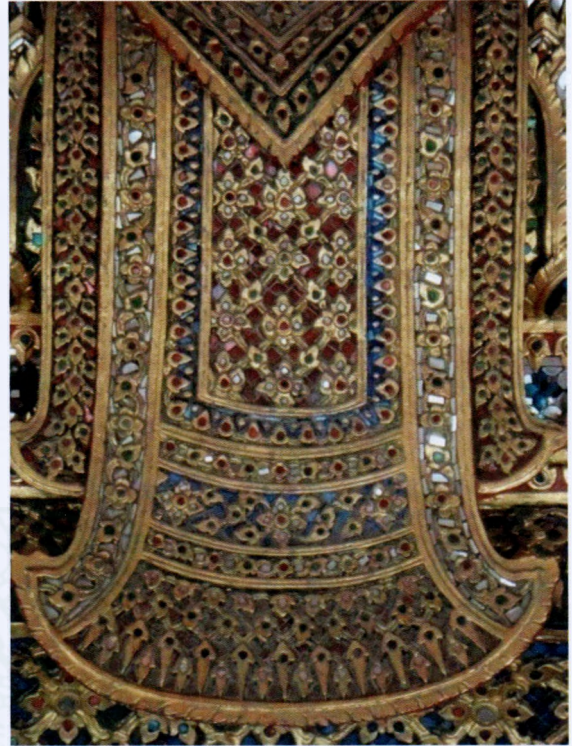
๒๙๔

๖. ลายไหมใบเทศ

ลายไหมเป็นลายไทยที่ประกอบด้วยลายสองลักษณะประกอบกัน คือมีลายพุ่มเป็นลายที่มีรูปทรงพุ่มคล้ายดอกบัวเป็นหลักอยู่ตรงกลาง แล้วผูกลายเป็นไหมล้อมลายพุ่มอยู่โดยรอบ ในภาพลายเส้นที่ ๑๕ ลายพุ่มจะมีรูปเทพพนมอยู่ตรงกลางของพุ่มทรงดอกบัวหรือทรงใบเทศ ดังได้กล่าวถึงที่มาของลายใบเทศข้างต้นแล้ว แล้วผูกลายล้อมพุ่มโดยรอบ เรียกลายไหม เพราะมีลักษณะคล้ายไหมแก้วไหมประทีปที่ล้อมพุ่ม ซึ่งพุ่มเปรียบประดุจเปลวประทีป ลายไหมล้อมพุ่มนี้ช่างมักจะประดิษฐ์ให้สวยงามวิจิตร วิเศษมากน้อยอย่างไรแล้วแต่ว่าลายนั้นใช้ประดับอยู่ ณ สถานที่ใด ตามฐานานุศักดิ์และเหตุผล ซึ่งผู้เขียนได้เขียนอธิบายไว้ในหนังสือนิตยสารศิลปากร ปีที่ ๕๖ ฉบับที่ ๒ มี.ค. - เม.ย. ๒๕๕๖ เรื่องลายพุ่มลายไหมแล้วนั้น ลายไหมนี้ ช่างจะผูกลายให้พิเศษตามลายพุ่ม เช่นถ้าหากลายพุ่มเป็นเทพพนม ลายไหมก็มักจะผูกเป็นลายเครือเถารูปนาคร้าง ตามเถาทำเป็นลายสิ่งขบถนาคอย่างวิจิตรตรงจุดที่เถาลายไหมเข้ามาประชิดกันก็จะทำเป็นลายห้าม เช่น เป็นลายดอกสี่กลีบบ้าง ดอกจันทน์บ้าง ฯลฯ ตามความเหมาะสม หากเป็นสถานที่ที่ไม่สำคัญพิเศษมากนักก็มักจะทำเป็นลายไหมใบเทศธรรมดา แต่ประดิษฐ์ลายให้งดงามมากน้อยตามฐานะของอาคารหรือสิ่งที่จะต้องตกแต่งนั้นๆ เช่น ลายรดน้ำบานประตู ในภาพที่ ๒๙๓ หรือลายป้านปูนประดับผ้าทิพย์พระพุทธรูปรายรอบพระพุทธรูปรัตนนายกในวิหาร วัดพนัญเชิงวรวิหาร จ.พระนครศรีอยุธยา ในภาพที่ ๒๙๔

๒๙๕

๒๙๖

๗. ลายโคมใบเทศก้านแย่ง

ลายโคมใบเทศก้านแย่งก็เป็นลายใบเทศชนิดที่มีรูปลักษณะเป็นลายพุ่มลายโคมอย่างเดียวกับที่ได้อธิบายผ่านมา แต่ผนวกเอาลายก้านแย่งเข้ารวมไว้ด้วย คือมีทั้งลายพุ่มลายโคมและลายก้านแย่งหรือทำก้านแย่งออกทั้ง ๔ ทิศ ของลายพุ่มออกไปเชื่อมต่อกับลายโคม ดังลายในภาพที่ ๒๙๖ ซึ่งเป็นลายผ้าทิพย์ประดับพระแท่นรัตนบัลลังก์พระพุทธรูปายในพระระเบียงรอบพระอุโบสถ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพฯ จะเห็นว่าลายที่ประดับอยู่ตรงท้องผ้า (กลางผืนผ้า) มีลายพุ่มใบเทศอยู่ตรงกลาง แล้วทำเป็นโคมลายหรือลายโคมล้อมพุ่มใบเทศ ตรงจุดที่ต้องต่อโคมออกไปที่อื่นให้ทั่วผืนผ้าก็จะทำเป็นลายดอกสี่กลีบห้ามเถาโคมไว้ ต่อจากนั้นก็จะมีเถาโคมออกไปเชื่อมกับลายดอกสี่กลีบดอกอื่นๆ ต่อเนื่องกันไปเถาโคมที่อยู่ระหว่างดอกสี่กลีบหรือประจายามตรง

กลางจะมีลายใบเทศ ๑ ใบ ใส่ไส้กระจกสีเขียว ตรงนี้จะมีเส้นคู่เล็กๆ ออกมาจากลายพุ่มใบเทศดอกหนึ่งมุ่งตรงไปยังลายพุ่มใบเทศอีกดอกหนึ่ง ตัดกับเถาโคมลายตรงใบเทศใบเดียวที่มีไส้ลายประดับกระจกสีเขียวปิดทับรอยเส้นตัดเส้นเล็กสองเส้นคู่ที่ออกจากพุ่มลายทุกพุ่มนี้ช่างเรียกว่าก้านแย่ง บางทีก็ทำเป็นกิ่งไม้เถาไม้ก็มี แต่มักไม่ใคร่ผูกเป็นช่อพวงลายเหมือนอย่างโคมลาย ดูภาพที่ ๒๙๖ เปรียบเทียบกับลายในภาพนี้ ๒๙๕ ซึ่งเป็นลายโคมใบเทศไม่มีก้านแย่ง ลายพุ่มลายโคมนี้คนทั่วไปมักเรียก ลายพุ่มข้าวบิณฑ์บ้าง พุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่งบ้าง ความจริงแล้วพุ่มข้าวบิณฑ์จะมีทรวดทรงของพุ่มลายยาวแหลมมากกว่าลายใบเทศแต่สั้นกว่าลายกรวยเชิง เหตุที่ชอบเรียกลายพุ่มใบเทศว่าลายพุ่มข้าวบิณฑ์น่าจะเป็นเพราะเห็นว่าดูไพเราะแลดูเข้มขลังน่าฟังกว่าประการหนึ่ง เพราะความไม่เข้าใจอีกประการหนึ่ง

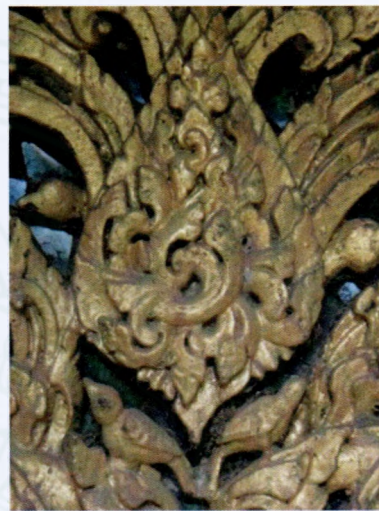
๒๙๗

๒๙๘

๒๙๘

๓๐๐

นอกจากนี้ยังมีลายประเภทลายพุ่มลาย
โคมอีกอย่างหนึ่งที่มีกประดิษฐ์ขึ้นจากลายเปลวที่
มักเรียกกันว่า ลายกนก แล้วผูกกลายเป็นพุ่มทรงใบ
เทศหรือดอกบัว จะเรียกว่าลายพุ่มใบเทศก็ไม่ได้
เพราะเป็นพุ่มเปลวหรือพุ่มกนก จะเรียกพุ่มบัวก็ไม่
ปรากฏเป็นดอกบัว เลยเรียกเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์
เสียดูโก้หรือเข้มขลังดีทั้ง ๆ ที่ลายนั้นไม่ได้อยู่ใน
รูปทรงของกรวยข้าวบิณฑ์ ดูลายในภาพที่ ๒๙๗
และ ๒๙๘ ซึ่งเป็นลายกระเปาะปิดทองประดับ
กระฉกผนังพระมหามณฑป วัดพระศรีรัตนศาสดา
ราม (วัดพระแก้ว) มักเรียกกันว่าลายพุ่มข้าวบิณฑ์
เทพพนม ถ้าเป็นรูปลายหน้าขบก็มักเรียกว่า ลาย
พุ่มข้าวบิณฑ์หน้าสิงห์ ฯลฯ ทั้ง ๆ ที่ลายดังกล่าว
อยู่ในรูปทรงของพุ่มดอกบัวหรือพุ่มใบเทศ มีลาย

ปูนปั้นประดับหน้าบันซุ้มประตูกลางของวิหาร
หลวง วัดราชบูรณะ โบราณสถานใน จ.
พระนครศรีอยุธยา ยังคงเหลืออยู่ไม่มาก ลวดลาย
เป็นลายเครือเถาใบเทศปรากฏช่อลายหรือพุ่มลาย
เป็นทรงพุ่มแหลมยาวเกินทรงของดอกบัวหลวง
และทรงของใบเทศ โดยเฉพาะพุ่มบนตรงกลาง
บนสุดของหน้าบันควรจะเรียกว่าลายพุ่มข้าวบิณฑ์
ใบเทศ ดูภาพที่ ๒๙๙ และลายแกะสลักไม้ปิดทอง
ประดับกระฉกบานประตูวิหารที่วัดเขายี่สาร จ.
สมุทรสงคราม มีลายแกะสลักไม้ที่มีทรวดทรง
เช่นเดียวกับลายที่วัดราชบูรณะ แต่เป็นลายเครือ
เถาเปลวอยู่ในรูปทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ถ้าจะเรียกว่า
ลายพุ่มข้าวบิณฑ์เครือเถาหรือพุ่มข้าวบิณฑ์เครือ
เถาเปลวก็น่าจะได้ ดูภาพ ๓๐๐

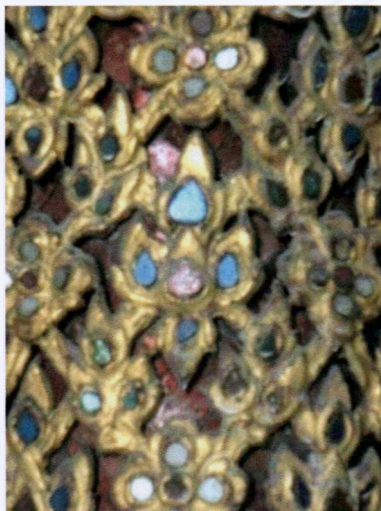
ทรงพระพุทธรูปเทววิลาศ พระประธานในพระอุโบสถ
วัดเทพธิดาราม กรุงเทพฯ

๘. ลายราชวัตรใบเทศ

ลายราชวัตรใบเทศ เป็นลายใบเทศอีก
ลักษณะหนึ่ง คือมีลักษณะโดยทั่วไปคล้ายลายโคม
ใบเทศ ต่างกันตรงที่ไม่มีพุ่มลายอยู่ตรงกลาง และ
ผูกลายโคมล้อมพุ่มแต่ผูกลายเป็นทิวตารางอย่าง
ตาราชวัตร ตรงกลางที่เป็นช่องว่างของตาราชวัตร
หรือตาราง ไม่ทำเป็นลายพุ่มแต่ทำเป็นลายดอกสี่
กลีบที่นิยมเรียกกันว่า ลายประจำยาม ถ้าลายที่
ปรากฏเป็นลายใบเทศก็จะเรียก ลายราชวัตรใบ
เทศ ดูภาพที่ ๓๐๓ และ ๓๐๔

๓๐๑

๓๐๒

๓๐๓

๓๐๔

ลายโคมใบเทศก้านแย่งนี้ถ้าจะเรียกให้ครบถ้วน
ควรจะเรียกว่าลายพุ่มใบเทศโคมก้านแย่ง แต่ฟังดู
ออกจะยืดยาวรุ่มร่ามอยู่พอสมควร ช่างจึงมักเรียก
สั้นๆ ว่าลายโคมใบเทศทั่วไปเรียกว่าลายพุ่มข้าว
บิณฑ์ใบเทศเสียด้วยซ้ำ ลายโคมใบเทศก้านแย่ง
และลายใบเทศก้านแย่ง ในกรณีที่ไม่มีโคมลาย
ลายในภาพที่ ๓๐๑ และ ๓๐๒ เป็นลายโคมใบเทศ
ก้านแย่งทำเป็นลายปรุบุตุนโลหะ ซ้อนนอกผ้า
อันตราสกหรือผ้าสบงของพระพุทธรูปทรงเครื่อง
ต้นปางห้ามสมุทรสององค์ ซ้ายขวา เวชยันตบุษบก

๓๐๕

ลายราชวัตรนี้มีทั้งที่เป็นตารางราชวัตรธรรมดา กับ ตารางราชวัตรซ้อน อย่างที่เป็นราชวัตรธรรมดาจะ คล้ายกับลายพุ่มกับโคมลายอย่างลายในภาพที่ ๒๙๓ ถึง ๒๙๕ แต่ถ้าเป็นลายราชวัตรซ้อนก็จะมี ตารางแบ่งช่องหรือแทรกลงตรงช่องว่างระหว่าง ตารางใหญ่ ดูคล้ายลายโคมพุ่มก้านแย่งมาก และไม่เรียกราชวัตรก้านแย่ง แต่เรียกราชวัตรซ้อน ดู ลายในภาพที่ ๓๐๕ ซึ่งเป็นลายประดับผ้าทิพย์รัตน บัลลังก์ พระพุทธตรีโลกเชษฐ์ พระประธานในพระ อุโบสถ วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพฯ

๙. ลายใบเทศดอกลอย

ลายใบเทศดอกลอยเป็นลายใบเทศอีก ชนิดหนึ่งที่นิยมใช้กันมากในสถานที่ต่างๆ โดยเฉพาะงานด้านอาคารสถาปัตยกรรมไทย ลายใบ เทศดอกลอย เป็นลายใบเทศที่อยู่ในรูปทรงพุ่มใบ เทศ อย่างลายใบเทศก้านแย่งหรือลายโคมพุ่มใบ เทศ แต่ไม่มีทั้งโคมล้อมและก้านแย่งเป็นพุ่มลาย ลอยอยู่อย่างอิสระแต่มีระเบียบในการจัดจังหวะ ระยะ หรือเส้ลาย คือ เรียงในกลุ่ม ๔ ดอก อยู่ใน ทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนอย่างลายโคมพุ่ม อาจมี ดอกหรือพุ่มเล็กสลับจังหวะหรือไม่ก็ได้ เช่น ลาย ใบเทศดอกลอย ในภาพที่ ๓๐๖ เป็นลายเขียนสี

๓๐๖

๓๐๗

ผนังด้านในของเจดีย์ประธานในวัดใหม่ประชุมพล อ.นครหลวง จ. พระนครศรีอยุธยา และลายใบเทศ ดอกลอยในภาพที่ ๓๐๗ ซึ่งเป็นลายประดับเสาใน พระประธานพระอุโบสถวัดหน้าพระเมรุ จ. พระนครศรีอยุธยา ทำในสมัยรัชกาลปัจจุบันมีลาย ดอกสี่กลีบคั่นระยะพุ่มใบเทศโดยตลอด ลายใบ เทศดอกลอยนี้นิยมทำในลักษณะงานช่างปิดทอง ลายฉลุ ประดับตกแต่งตามผ้า ไซรา หน้าจั่ว อาคารสถาปัตยกรรมไทย งานประติมากรรมต่างและ ต้นเสา ฯลฯ ดูภาพที่ ๓๐๗

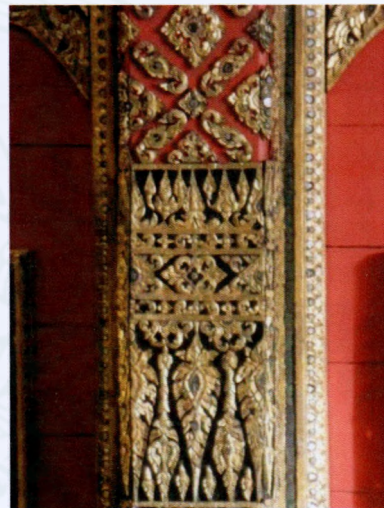
๓๐๘

๑๐. ลายใบเทศทรงกรวย

ลายใบเทศทรงกรวย คือลายใบเทศประเภทช่อบ้างเครือเถาบ้าง แต่ถูกบังคับรูปทรงให้อยู่ในรูปทรงกรวย หรือส่วนปลายของพุ่มลายเป็นกรวยแหลม หรือทรงกรวยมักใช้ประดับตกแต่งในตำแหน่งของชายหรือเชิงหรือโดยรอบของขอบลาย จึงเรียกว่าลายกรวยเชิง ความจริงจะเรียกว่าลายกรอบชาย กรอบเชิงก็ไม่ผิด แต่เรียกลายกรวยเชิงดูดีกว่าด้วยเหตุที่มีรูปทรงของพุ่มลายเป็นกรวยแหลมยาวมากกว่าลายพุ่มประเภทอื่นๆ จึงนิยมเรียกว่าลายกรวยเชิงมากกว่าอย่างอื่น ดูภาพที่ ๓๐๘ เป็นลายกรวยเชิงเสาในประธานแบบย่อไม้สิบสอง วัดใหญ่สุวรรณาราม จ.เพชรบุรี เป็นลายช่อใบเทศทรงกรวยเชิงที่จัดว่าวิจิตรงดงามมากที่สุดแห่งหนึ่ง เป็นศิลปกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายประมาณ สมัยพระเจ้าปราสาททองถึงสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

๓๐๙

๓๑๐

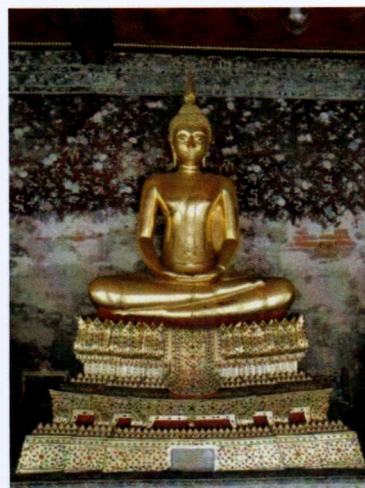
ในภาพที่ ๓๐๙ เป็นลายเขียนสีประดับช่ออุโบสถวัดชมภูเวก จ.นนทบุรี สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ และลายแกะสลักไม้ปิดทองล่องชาด ล่องสีและติดกระจก ซึ่งโบราณเรียก “ปิดทองลายสลัก” ประดับช่อพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) ปัจจุบันเป็นพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร เป็นงานช่างสมัยรัชกาลที่ ๑ แกะสลักเป็นลายใบเทศในรูปแบบต่างๆ ตรงส่วนปลายสุดของช่อทั้งสองด้านที่หันเข้าฝาผนัง แกะสลักเป็นลายใบเทศอยู่ในทรงกรวยเชิง ทรงกรวยยังมีลักษณะหรือรูปเค้าของลายสมัยปลายกรุงศรีอยุธยาแฝงอยู่ ดูภาพที่ ๓๑๐

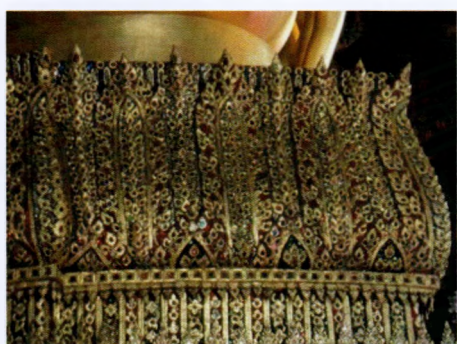
๓๑๑ พระพุทธเทวปฏิมากร พระประธานในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ
ประดิษฐานเหนือพระพุทธรูปอย่างแท่นแว่นฟ้า ประดับลายใบเทศล้วน

๓๑๒

๓๑๔

๓๑๓

๓๑๕

การสร้างลายใบเทศตามตำแหน่งที่ใช้ประดับตกแต่ง

๑. ลายใบเทศที่ใช้ตกแต่งพระพุทธรูปและราชอาสน์

ลายใบเทศประเภทนี้ถูกบังคับให้เข้ารูปทรงต่าง ๆ ตามต้องการ เช่น ลายใบเทศที่ใช้ประดับตกแต่งพระแท่นรัตนบัลลังก์ของพระพุทธรูปที่นิยมทำเป็นฐานบัว ฐานสิงห์ต่าง ๆ โดยมีส่วนบนสุดของแท่นฐานเป็นรูปกลีบบัวยาว ๆ ในลักษณะของกลีบบัวอุบล หรืออุบลชาติบ้างปทุมชาติ (บัวหลวง) บ้าง ตามความเหมาะสมของรูปทรงลักษณะฐาน เช่น ลายใบเทศประดับกลีบบัวอุบลชาติมีกลีบยาวซึ่งเป็นบัวปากฐานรัตนบัลลังก์ของพระศรีศากยมุนี วัดสุทัศน์ฯ ในภาพที่ ๓๑๒-๓๑๓ จะเห็นได้ว่าในกลีบบัวแต่ละกลีบแบ่งออกเป็นสองส่วน คือส่วนใส่ในทำเป็นลายใบเทศแบบรกร้อยส่วนลายกรอบนอกของกลีบบัว

ทำเป็นลายช่อใบเทศแบบลายน่องสิงห์เป็นงานปั้นปูนปิดทองประดับกระจก ที่มีขนาดใหญ่และละเอียดมาก

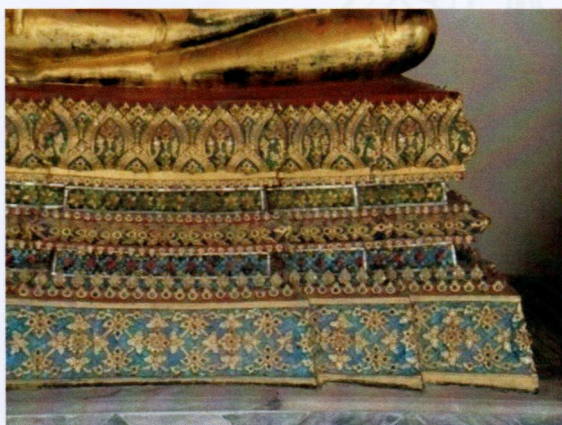
ในภาพที่ ๓๑๓ และ ๓๑๔ เป็นงานประดับกระจกลายยารัตนบัลลังก์พระพุทธรูปปูนปั้นรายรอบระเบียงทางภาคใต้เรียกพระห้อง หมายถึงพระประจำห้อง คือระหว่างช่วงเสาของพระระเบียงล้อมรอบพระวิหารที่ประดิษฐานพระศรีศากยมุนีงานช่างสมัยรัชกาลที่ ๓ ปั้นบัวปากฐานเป็นบัวอุบลแล้วทำเป็นหลุมลึกลงไปจากผิวนอก เมื่อปิดทองพื้นปูนผิวนอกแล้วตลอดทั้งฐาน หมายถึงพระแท่นรัตนบัลลังก์ ต่อจากนั้นช่างจะตัดกระจกสีตามรูปลายที่ทำเป็นหลุมไว้ติดประดับลงให้พอดีกับลายและพื้นผิวนอกคล้ายทำด้วยทองคำลงยาจึงเรียกว่า ช่างปิดทองประดับกระจกลายยาโบราณเรียกสั้น ๆ ว่า งานช่างกระจกลายยา นิยมทำเป็นลายใบเทศมากกว่าลายอย่างอื่น

๓๑๖

๓๑๘

๓๑๗

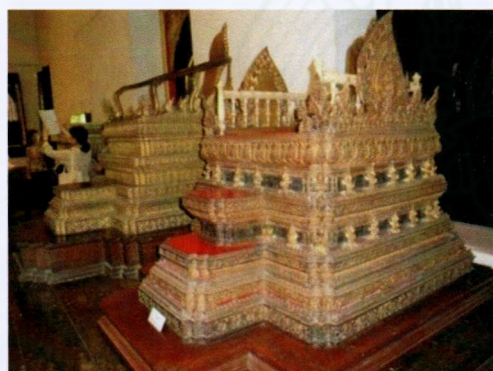
ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร เป็นพุทธสถานสำคัญประจำรัชกาลที่ ๑ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระอารามแห่งนี้ขึ้นใหม่แทนวัดโพธารามที่มีมาแต่เดิมและทรงโปรดให้ช่างหลวงในสมัยนั้นกระทำการสร้างสรรค์งานช่างขึ้นอย่างมโหฬารที่พระระเบียงที่ล้อมรอบพระอุโบสถขนาดใหญ่อยู่ทั้งสองชั้นนั้นได้รวบรวมพระพุทธรูปโบราณจากเมืองเหนือทั้งสมบูรณ และชำรุดลงมาซ่อมบูรณะจนสมบูรณหมดทุกองค์แล้วจัดตั้งประดิษฐานเป็นพระพุทธรูป

รายประจำห้องพระระเบียงโดยรอบทั้งสองชั้น ก่อพระแท่นรัตนบัลลังก์ประดับลายปูนลงรักปิดทอง ล่องกระจกสีเป็นลายใบเทศทั้งหมดอย่างวิจิตรงดงามยิ่ง ภาพที่ ๓๑๖ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปโลหะสมัยสุโขทัยประจำระเบียงรอบนอกพระแท่นรัตนบัลลังก์ทำเป็นฐานบัวปทุมซ้อนกลีบแถมบานรองรับพระพุทธรูปภายในกลีบบัวทำเป็นพุ่มลายใบเทศแบบก้านต่อดอกรองรับด้วยลายกระจังหันปลายลงท้องไม้เป็นลายกระจกตัดเป็นดอกหกกลีบสีทองพื้นเขียวคั่นด้วยบัวลูกแก้วอกไก่ลายใบเทศก้านต่อดอกท้องไม้ลายตัดกระจกเป็นลายดอกสีกลีบสีแดงพื้นสีน้ำเงินหรือสีขาบ รองรับด้วยชั้นหน้ากระดานล่างหรือหน้ากระดานเชิงฐานด้านบนตั้งกระจัง ๒ แถวลายประดับหน้ากระดานล่างเป็นลายใบเทศ ดอกสีกลีบก้านแย่ง ภาพที่ ๓๑๗

ภาพที่ ๓๑๘ เป็นพระแท่นพุทธอาสน์พระพุทธรูปไสยาสน์ที่วัดพระเชตุพนฯ ก็เช่นเดียวกันเป็นลายปั้นปูนลงรักปิดทองล่องกระจกขึ้นเป็นกลีบบัวหลวงหรือบัวปทุมซ้อนกลีบแบบบัวสัดบกข กรอบนอกของกลีบทำเป็นลายน่องสิงห์โบราณ เรียกลายหอยจับหลักภายในกลีบบัวทำเป็นลายดอกหกกลีบแถมล้อมด้วยลายใบเทศแบบพุ่มใบเทศก้านแย่งกลีบบัวแทรกด้านบนภายในกลีบบัวทำเป็นลายช่อใบเทศ

๓๑๙

๓๒๐

พระราชอาสน์ก็เช่นเดียวกัน ส่วนใหญ่ใช้ลายใบเทศ เพราะรูปลักษณะเฉพาะของลายชนิดนี้สามารถบังคับให้เข้ารูปทรงได้ง่ายและหลากหลาย รูปทรงหรือพื้นที่จะจัดวางลวดลาย ซึ่งโดยมากมักจะเป็นรูปทรงของแท่นฐาน หรือแท่นของพระราชอาสน์เป็นแท่นฐานอย่างไทยมีลวดบัวฐานบัวฐานสิงห์ท้องไม้ หน้ากระดานต่าง ๆ ล้วนต้องใช้ลายใบเทศประดับทั้งนั้น ทำไม จึงต้องใช้ลายใบเทศเพราะลายใบเทศมีรูปทรงคล้ายดอกบัว หรือมีที่มาจากดอกบัวดังกล่าวแล้ว งานฐานของไทยมีรายละเอียดเป็นรูปบัวบ้าง ลวดบัวบ้าง บัวกลา บัวฝาละมีบ้าง จึงเหมาะที่จะประดับด้วยลายใบเทศ ทำให้ดูเหมาะสมกลมกลืนกับลวดบัว และลาย

๓๒๑

กระจังซึ่งมีรูปทรงอย่างดอกบัวเช่นเดียวกัน เมื่อใช้ลายกลุ่มเดียวกันมีลักษณะใกล้เคียงกัน ประดับตกแต่งเข้าพวกเข้ากลุ่มก็เกิดความน่าดูน่าชมเหมาะสมเกิดเป็นความวิจิตรงดงามขึ้น รูปภาพที่ ๓๑๙ ซึ่งเป็นพระราชบัลลังก์และพระที่นั่งบุษบกมาลา ฯ หรือพระที่นั่งพุทธาน ปิตทอง ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ก็เป็นงานแกะสลักไม้เป็นลายใบเทศปิดทองประดับกระจกทั้งองค์มีชั้นบัวปากฐานเป็นลวดบัวแกะเป็นกลีบบัวภายในกลีบบัวแกะสลักเป็นลายใบเทศต่ำลงมาเป็นชั้นท้องไม้ประดับกระจกที่ติดตั้งรูปเทพพนมรายรอบรองรับด้วยชั้นหน้ากระดานแกะสลักเป็นลายเครือเถาใบเทศตลอดโดยรอบต่ำลงไปเป็นลวดบัวหางแกะสลักลายบัวแบบใบเทศถัดลงไปเป็นชั้นท้องไม้ประดับกระจกประดับรูปครุฑพนมอยู่นอกผิวกระจก รองรับด้วยหน้ากระดานชั้นบัววางฐานสิงห์ถึงหน้ากระดานล่างแกะสลักเป็นลายเครือเถาใบเทศโดยตลอด รูปภาพที่ ๓๒๐

ยังมีพระราชอาสน์อีกอย่างหนึ่งทำเป็นรูปสัปคับหรือแย่งทั้งแบบโถงและมีกุบ (หลังคา) ใช้เป็นพระที่นั่งพระคชาธารสำหรับประทับบนหลังช้างทั้งพระที่นั่งสัปคับและหลังคาบุ ใช้ลายใบเทศทั้งสิ้น รูปภาพที่ ๓๒๑

๓๒๒

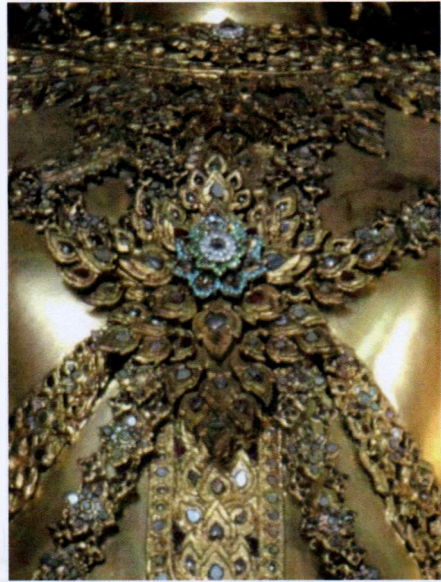
๓๒๓

๓๒๔

๓๒๕

ได้กลมกลืนกับลายกระจังเพราะมีรูปลักษณะใกล้เคียงกันมาก ในภาพที่ ๓๒๒ เป็นส่วนพระเศียรพระพุทธรูปทรงเครื่องต้นอย่างใหญ่ ทรงพระมหามงกุฏ พร้อมชุดเฉพาะที่องค์พระมหามงกุฏตรงชั้นเกี่ยวมาลัยทองจะประดิษฐ์เป็นลายใบเทศ รกร้อยโดยรอบทุกชั้นตรงกลางแนวพระเกี้ยวของมงกุฏด้านซ้าย ขวา หน้า หลัง ทั้ง ๔ ทิศ จะประดับลายตาบทศจัดเป็นดอกลายแบบแปดกลีบ บ้างสี่กลีบบ้างล้วนเป็นลายใบเทศ ดอกไม้ไหวได้ชั้นเกี่ยวหรือพระเกี้ยวชั้นที่สองก็ทำเป็นดอกของใบเทศ กรรเจียก อุบะ กุณฑล กรอบพระกรรมหรือกรรมเจียก ก็เป็นลายเครือใบเทศขอใบเทศ ปัจจุบันนิยมเรียก กนกใบเทศ ภาพที่ ๓๒๓ พระพุทธรูปองค์ด้านซ้ายเป็นพระพุทธรูปห่มผ้าลายองค์ทางด้านขวาเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องต้น ภาพที่ ๓๒๔ เป็นลายประดับห้อยหน้าถ้าเป็นเทวรูปหรือรูปกษัตริย์ ก็จะเรียกห้อยหน้าหรือเจียรบรรดาลายห้อยหน้า ผ้าสบงพระพุทธรูปในภาพนี้เป็นลายเครือเถาขอเทศ ปัจจุบันนิยมเรียกว่า ลายกนกเทศ ภาพที่ ๓๒๕ สักวาฬซ้ายขวาตาบหน้าหรือทับทรวงเครื่องถนิมพิมพาภรณ์ประดับองค์พระประธาน วัตนางนอง

๒. ลายใบเทศที่ประดิษฐ์เป็นเครื่องประดับเครื่องนุ่งห่ม

เครื่องนุ่งห่มเรียก พัสตราภรณ์ เครื่องประดับศีรษะเรียก เครื่องราชศิราภรณ์ หรือศิราภรณ์เครื่องประดับนอกเสื้อหรือตามร่างกายเรียกเครื่องถนิมพิมพาภรณ์ ของพระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์ พระราชา เทวดา เทวรูปจนกระทั่งพระพุทธรูปทรงเครื่องบรมจักรพรรดิ ทรงเครื่องต้นอย่างใหญ่ และทรงเครื่องน้อยล้วนใช้ลายใบเทศตกแต่งเป็นส่วนใหญ่เพื่อจะ

๓. ลายใบเทศที่ใช้ประดับตามหน้าจั่ว หน้าบันอาคาร

ลายใบเทศที่ใช้ประดับตามหน้าจั่วหรือหน้าบันของอาคารไทยแบบต่างๆ นิยมใช้ลายประเภทเครือเถาใบเทศ เนื่องจากจั่วหรือหน้าบันเป็นส่วนที่มีพื้นราบกว้างอยู่สูง และแลเห็นได้ง่ายหรือเห็นก่อน หน้าหมายถึงอยู่ด้านหน้าหรือข้างหน้าบันมาจากบรรพ์ หมายถึง มาก่อน หน้าบันก็หมายถึงเห็นก่อนเพราะฉะนั้นช่างไทยจึงพิถีพิถันในการประดิษฐ์ลายจั่วอย่างงดงามจัดช่อลายมีดอกใบพุ่มลายอย่างงดงาม วางเถาข่ายให้เลี้ยวลดคดคั่งคล่องเกี่ยวกันอย่างมีรูปทรงระยะจังหวะที่งดงามน่าดูน่าชมเป็นอย่างยิ่ง เช่นลายใบเทศแกะสลักปิดทองล่องกระจกแบบลายใบเทศล้วนไม่มีตัวภาพประดับหรือตัวห้ามลายอย่างหน้าบันพระวิหาร วัดราชนันทาราม กรุงเทพฯ ภาพที่ ๓๒๖ หรือบนหน้าจั่วหรือหน้าบันของอาคารขนาดใหญ่ เช่นพระอุโบสถ วัดพระเชตุพนฯ ถ้าจัดวางลายอย่างหน้าบันวัดราชนันทารามก็จะดูงามไม่เท่าวัดราชนันทดา เพราะเป็นพื้นที่กว้างหากจะขยายลายให้ใหญ่ตามพื้นที่ก็จะเป็นลายที่มีขนาดของดอกใบเถาใหญ่โตเกินไปก็ดูไม่งาม จึงทำกรอบลายแบ่งพื้นที่ของหน้าจั่วประธานหรือจั่วใหญ่ด้วยกรอบลายทรงจั่วรูปสามเหลี่ยมล้อมตามทรงจั่วออกเป็นสองส่วน โดยให้ลายส่วนในรูปสามเหลี่ยมเล็กที่อยู่ตรงกลางจั่วเป็นลายเครือเถาใบเทศแบบคล่องเถาคัลลายลายก้านแย่งและลายที่อยู่นอกกรอบรูปสามเหลี่ยมเล็กคือ ท้องจั่วใหญ่ประดับลายเครือเถาใบเทศ แบบลายเถาไขว้ทำให้เกิดเรื่องราวมากขึ้น ส่วนลายใบเทศในภาพที่ ๓๒๘ เป็นลายใบเทศประดับหน้าบันพระอุโบสถ วัดสุทัศนเทพวรารามซึ่งเป็นจั่วที่มีขนาดใหญ่เช่นเดียวกับพระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ และมีการ

๓๒๖

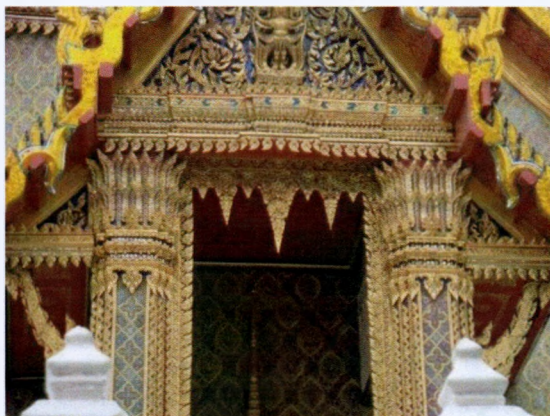

๓๒๗

๓๒๘

แบ่งพื้นที่ของจั่วด้วยกรอบลายรูปสามเหลี่ยม เช่นเดียวกัน พร้อมทั้งเพิ่มภาพแกะสลักรูปพระอาทิตย์และพระจันทร์ทรงรถประดับเป็นตัวหามลายหรือภาพประธานของจั่วทั้งสองด้านให้เกิดเป็นเรื่องราวมากยิ่งขึ้น พร้อมทั้งแกะลวดลายใบเทศแบบยกขอบลายเป็นอย่างพิเศษเพิ่มขึ้นอีก

๓๒๙

๓๓๐

๓๓๑

๔. ลายใบเทศในรูปทรงสามเหลี่ยม เรียกว่าลายรวงผึ้ง และสาหร่ายประดับเสา

ลายใบเทศที่ประดิษฐ์อยู่ในรูปสามเหลี่ยม หันปลายแหลมลงทางด้านล่างมีลักษณะติดประดับ ห้อยปลายลงคล้ายรังผึ้งหลวงหรือรังผึ้งอื่น ๆ ที่มักทำรังตามกิ่งไม้แล้วห้อยรังลงด้านล่างเมื่อช่างคิดประดิษฐ์ลายรูปลักษณะอย่างนี้เข้าติดประดับได้ชื่อที่รองรับจั่ว โดยให้ลายรวงผึ้งอยู่ถัดจากลายกระจังฐานพระเชิงหน้าบัน หรือจั่วตรงท้องช่อคล้ายรังผึ้งที่ทำรังเกาะกิ่งไม้ในแนวระนาบห้อยรังลงด้านล่าง ช่างหรือคนทั่วไปอาจมองดูคล้ายรังผึ้งจึงเรียกว่าลายรวงผึ้ง ซึ่งถ้าประดิษฐ์ตกแต่งด้วยลายใบเทศจะดูงดงามกว่าลายประเภทอื่น ๆ อย่างเช่น ลายรวงผึ้งประดับได้หน้าบันพระอุโบสถ วัดราชบพิธฯ กรุงเทพฯ ในภาพที่ ๓๒๙ หรือลายรวงผึ้งประดับได้หน้าบันตรงท้องช่อของพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกข์ปราสาท ตั้งอยู่ด้านตะวันออกเฉียงเหนือของพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง ในภาพที่ ๓๓๐ แม้ลายที่ใช้ประดับบัวปลายเสาของอาคารไทยต่างๆ ก็นิยมประดับตกแต่งด้วยลายใบเทศมากกว่าลายอย่างอื่น เช่น ปราสาทพระเทพบิดร ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ภาพที่ ๓๓๑ สุดแนวลายรวงผึ้งซ้ายขวาที่ติดกับบัวปลายเสา ช่างจะประดิษฐ์เป็นลายใบเทศเรียงช่อเป็นทิวแถวอย่างมีระเบียบเรียงลงตามความยาวของต้นเสาร่วมในลงด้านล่าง เรียกว่า ลายสาหร่ายใช้คู่กับลายรวงผึ้งเรียกสาหร่ายรวงผึ้ง ภาพที่ ๓๓๒

๓๓๒

๓๓๓

ลายใบเทศที่ประดิษฐ์อยู่ในรูปทรงของลายรวงผึ้งนี้หากดู เฝิน ๆ อาจเข้าใจว่าคล้ายกับลายกรวยเชิง แต่ถ้าดูอย่างพินิจพิจารณาแล้วก็สามารถทราบและเข้าใจได้ว่ามีรูปลักษณะเป็นคนละอย่างเพราะลายกรวยเชิงจะมีรูปทรงเป็นพุ่มทรงกรวยแหลมและหันปลายแหลมออกด้านนอก เป็นส่วนใหญ่โดยมีทั้งหันลงข้างล่างหันออกด้านข้างหันขึ้นด้านบน หันออกโดยรอบก็มีแต่ลายรวงผึ้งมีรูปทรงคล้ายทรงจั่วหันปลายลงด้านล่างด้านเดียวไม่มีหันปลายไปด้านอื่นๆ เพราะทำหน้าที่เป็นลาย

ประดับซุ้ม ซึ่งจะต้องทิ้งปลายแหลมลงด้านล่างจึงจะเห็นงาม เหมือนรวงผึ้ง ซึ่งจะหันปลายรังไปด้านข้างหรือด้านบนไม่ได้โดยธรรมชาติของแรงโน้มถ่วงของโลก อีกทั้งกลุ่มลายหรือช่อลายใบเทศชนิดนี้ก็ต้องหันส่วนปลายลงด้านล่างได้เพียงด้านเดียว เช่นเดียวกับรวงรังของผึ้ง ช่างจึงนิยมเรียก ลายรวงผึ้ง ดังลายในภาพที่ ๓๓๓ ซึ่งเป็นลายรวงผึ้งพร้อมลายสาทร่ายเสา พระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกข์ปราสาท ในพระบรมหาราชวัง

๓๓๔

๓๓๕

เหตุที่ช่างนิยมใช้ลายใบเทศมาประดิษฐ์เป็นรูปทรงของลายอย่างที่เราเรียกว่าลายรวงผึ้ง ก็เพราะสามารถผูกลายจัดกระบวนลายกลุ่มลายให้เข้ารูปได้ง่ายประการหนึ่งและลายใบเทศมีลักษณะคล้ายทรงของดอกบัวตูมหรือลายกระจิงซึ่งก็มีที่มา

จากดอกบัวตูมเหมือนกัน เมื่อจัดเรียงเข้ากลุ่มเข้ากระบวนลายแล้วก่อปรกับตัวลายที่มีขนาดเล็กและสั้นแล้วเมื่อดูในระยะห่างออกมาก็จะดูคล้ายตัวผึ้งที่เกาะต่อกันหุ้มรังของมันอยู่โดยรอบมีกิ่งไม้เป็นที่ยึดเหนี่ยวรังให้ห้อยแขวนอยู่ได้เรียกว่า คอนลายรวงผึ้งก็จะประกอบไปด้วยลายใบเทศตัวเล็ก ๆ ประดิษฐ์เป็นดอกใบชอกกลุ่มลายใบเทศจัดให้เข้ารูปทรงคล้ายจั่วแต่ห้อยด้านปลายแหลมของยอดจั่วลงด้านล่างห้อยติดกับช่อด้านนอกสุดถัดแนวกระจิงฐานพระที่รองรับจั่วหรือหน้าบันนิยมทำรังผึ้งหรือรวงผึ้งตัวกลางให้มีขนาดใหญ่และยาวที่สุดเพื่อให้เกิดมีความงดงามโดดเด่น ส่วนตัวซ้ายขวาจะลดขนาดลงเพื่อไม่ให้แข่งกับตัวกลางหรือตัวเอก ถ้าหากจั่วมีขนาดใหญ่หรือช่อมีความยาวมากก็จะทำตัวกลุ่มลายรวงผึ้งขนาดเล็กแทรกคั่นระยะระหว่างตัวเอกกับตัวรองเป็นการเพิ่มรายละเอียดและเกิดระยะจังหวะของรวงผึ้งให้สวยงามน่าดูยิ่งขึ้น เมื่อสุดระยะของแนวช่อก็จะถึงเสาที่รองรับช่อและจั่วอยู่ทั้งสองข้าง ช่างก็จะประดิษฐ์ลายใบเทศเรียงแถวจากบนลงล่างอย่างมีระเบียบสมัยอดีตน้ำในแม่น้ำลำคลองใสสะอาดมองเห็นเถาสาหร่ายโดยเฉพาะสาหร่ายหางกระรอก จะมีรากยึดเถาลำต้นอยู่กับผิวดินกันคลองหนองบึงแล้วชูยอดเถาขึ้นสู่ผิวน้ำเพื่อรับแสงแดดตลอดแนวเถาจะมีใบสาหร่ายประดับเถาขึ้นมาเป็นแถวอย่างลายใบเทศเถาที่ใช้ประดับเสา ช่างจึงเรียกลายใบเทศลักษณะนี้ว่า ลายสาหร่าย ตรงสุดปลายด้านล่างช่างจะทำเป็นลายช่อใบเทศอย่างที่เราเรียกกันว่า กนกใบเทศบ้างทำเป็นรูปศิระพญานาคบ้าง ทำเป็นรูปเทพพนมบ้าง ดูภาพที่ ๓๓๔-๓๓๕ ซึ่งเป็นลายสาหร่ายรวงผึ้งประดับหน้าบันมุขเด็จ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทในบรมหาราชวัง สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๑

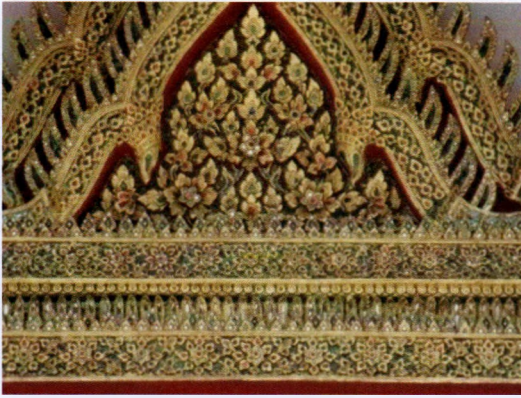

๓๓๖

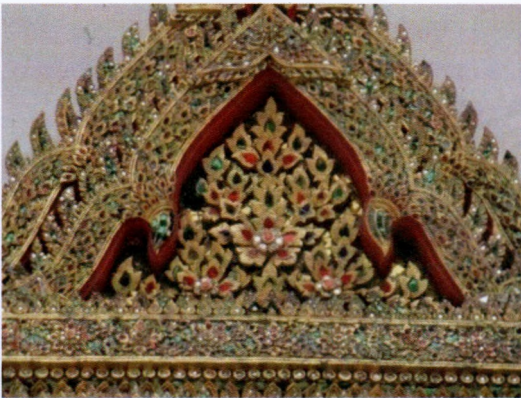
๕. ลายใบเทศที่ประดิษฐ์ขึ้นประดับตกแต่งซุ้ม ประตูหน้าต่าง

ลวดลายใบเทศที่คิดประดิษฐ์สร้างขึ้นเพื่อใช้ตกแต่งซุ้มประตู หน้าต่าง อาคาร สิ่งก่อสร้างของไทย ปัจจุบันเรียกว่า สถาปัตยกรรมไทยนั้นมีหลากหลายรูปแบบหลายลักษณะ เช่น ซุ้มประตู หน้าต่างทรงบันแถลงทรงปราสาท ทรงมณฑป ซุ้มจระนำ พระปราสาท เจดีย์ ฯลฯ ถ้าเราจะดูจากด้านบนลงมาด้านล่าง ก็จะเริ่มตั้งแต่ซุ้มของซุ้ม มักทำเป็นรูปสี่เหลี่ยมคางหมูแต่ใช้ลายใบเทศประดับทั้งตัวซุ้มใบระกาตัวล่างจนถึงนาคปากนาค-

เป็นลวดลายใบเทศเป็นลายใบเทศประดับทั้งสิ้น ท้องจั่ว หรือหน้าบันแถลงมักผูกหรือประดิษฐ์เป็นลายเครือเถาใบเทศ ลายหน้ากระดานแถวบนรองรับจั่วบัวแฉก และแนวหน้ากระดานชั้นรองเหนือบัวปลายเสาก็ตกแต่งด้วยลายเครือเถาใบเทศ ลายท้องเสา ลายตาบเสา (ประจายามรดอก) ลายประดับหน้ากระดานบัวฐานสิงห์ เชิงเสาด้านล่างประดับด้วยลายใบเทศทั้งสิ้น เช่น ซุ้มประตู หน้าต่างพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ในพระราชวังบวรสถานมงคลซึ่งปัจจุบันเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ภาพที่ ๓๓๖

๓๓๗

๓๓๘

๓๓๙

ลายใบเทศที่ใช้ประดับตกแต่งเป็นลายหน้าจั่วหน้าบันซุ้มหรือจะเรียกलयทองจั่วก็ได้มักนิยมใช้ลายเครือเถามากกว่าอย่างอื่น ลายเครือเถาที่ประดับหน้าบันของซุ้มประตูหน้าต่างนี้มีทั้งที่จัดกลุ่มช่อหรือดอกให้มีขนาดใหญ่ หรือยกดอกขึ้น ซึ่งอาจเรียกว่าลายเครือเถายกดอกก็ได้ เพื่อให้เป็นจุดเด่น จุดสนใจหรือเป็นประธานของกลุ่มลาย มักจะผูกลายใบเทศบริวารเป็นพื้นหลังบางที่จัดวางเครือเถาลายอย่างมีระเบียบมากๆ ดูคล้ายกันแย้ง

๓๔๐

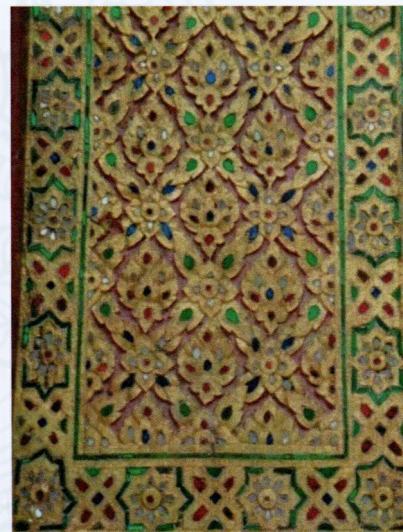
ก็มี รูปภาพที่ ๓๓๗ และ ๓๓๘ ที่ฐานรองรับซุ้มหน้าต่างและประตู บางแห่งทำเป็นฐานบัวม้วนฐานสิงห์บ้าง ที่ทำเป็นฐานสิงห์ ก็จะมีสัดส่วนชั้นเชิงของชั้นฐานจากด้านบนลงล่าง ประกอบด้วยชั้นหรือแนวหน้ากระดานบนเป็นลายเครือเถาใบเทศประดับดอกใบเทศเรียงรายไปโดยตลอดบังคับด้วยลวด ใต้ลวดประดับลายเนื่องไขปลาแทนเกสรบัวอยู่เหนือปลายกลีบลายบัวหางยอรองรับด้วยเส้นลวดติดกระจิงหันปลายลง ท้องไม้ประดับกระจกสีตัดเป็นลายต่างๆ ถัดลงไปตั้งกระจิงชั้นลวดหันปลายขึ้นด้วยบัวหลังสิงห์หรือบัวคว่ำ ถัดลงไปเป็นลายฐานสิงห์หรือหน้าสิงห์ผูกเป็นลายเครือเถาใบเทศประดับดอกอย่างลายหน้ากระดานบน ตรงกลางเป็นช่องปากสิงห์ล่องชาดตั้งกระจิงรับสองแถวเหนือลวด หน้ากระดานล่าง รูปภาพที่ ๓๓๙ ท้องเสาเป็นลายเครือเถาใบเทศมีลักษณะเป็นลายเถาไขว้ประดับดอก เช่นเดียวกัน ลวดลายในภาพที่ ๓๓๗- ๓๔๐ เป็นลายใบเทศปั้นปูนปิดทองล่องชาดติดกระจกซุ้มหน้าต่าง พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ซึ่งเป็นงานช่างที่งดงามมากที่สุดแห่งหนึ่งของไทยในเรื่องของการใช้ลายใบเทศประดับตกแต่งซุ้มประตูหน้าต่างอาคารไทย

ลายใบเทศที่ใช้ประดับบานประตูหน้าต่าง มักเรียกลายทองบาน คือประดับอยู่ตรงพื้นราบ ของบานประตูหน้าต่างหากประดับอยู่ด้านที่หัน ออกด้านนอกของอาคาร เรียกลายประดับหน้า บาน หากประดับอยู่ด้านที่หันเข้าด้านในของ อาคาร เรียกลายประดับหลังบาน ลายหน้าบาน

๓๔๑

ประตูหน้าต่าง ที่นิยมประดิษฐ์งานช่างศิลปกรรม ตกแต่งกันหลากหลายรูปแบบที่นิยมกันเป็น ส่วนมาก ได้แก่ งานช่างแกะสลักและงานช่างลาย รดน้ำ หรือลายทองนอกจากนั้นมีงานประดับมุก ฯลฯ รอง ๆ ลงไปและงานช่างแกะสลักและงาน ลายทองรดน้ำส่วนใหญ่มักแกะสลักและเขียนเป็น ลายใบเทศแบบต่างๆ เช่น แกะสลักเป็นลายโคมใบ เทศ เช่น ลายหน้าบานประตูอุโบสถวัดกลางธรรม สาศร จ.อุตรดิตถ์ ภาพที่ ๓๔๑, ๓๔๓ หรือบาน ประตูวิหารด้านทิศตะวันตก ที่วัดพระพุทธบาท จ. สระบุรี ภาพที่ ๓๔๔ หรือบานประตูลายรดน้ำ วิหารทิศที่วัดพระเชตุพนฯ กรุงเทพฯ ภาพที่ ๓๔๒

๓๔๓

๓๔๒

๓๔๔

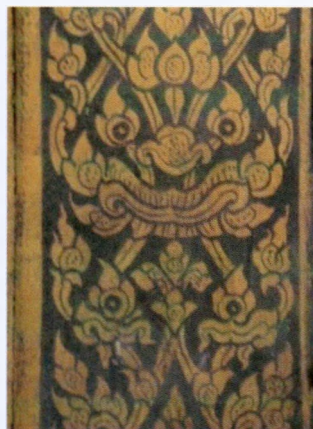
๓๔๕

๓๔๖

๓๔๗

๓๔๘

นอกจากนี้ยังมีลายใบเทศที่ช่างไทยได้ทำการประดิษฐ์สร้างสรรค์ขึ้นในรูปแบบต่าง ๆ หลายลักษณะไม่ซ้ำกันเพื่อใช้ประดับตกแต่งอาคารสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่นลายบานตู้ผนังด้านนอกของตู้เก็บพระธรรม คัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งมีอยู่มากมายหลากหลายตามวัดวาอารามในประเทศไทยในอดีต ยังเหลือตกทอดมาถึงปัจจุบันเก็บรักษาไว้ ณ หอวชิรญาณ ภายในหอสมุดแห่งชาติ พระนคร และตามวัดต่างๆ มีการแกะสลักเป็นลายสวัสดิกะผสมลายเกาะเพชร แทรกข้อใบเทศ ดูภาพที่ ๓๔๕ หรือ แกะเป็นลายโคมใบเทศ ในภาพที่ ๓๔๖ กระຈังปฏิญาณรายรอบผนังพระที่นั่งราชอาสน์ ราชยานต่าง ๆ ส่วนใหญ่จะแกะสลักเป็นลายเปลวอย่างในปัจจุบัน เรียกว่าลายกนก แต่กระຈังรายรอบผนังพระที่นั่งพุทธานุประดิษฐานในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร แกะสลักเป็นลายใบเทศทั้งหมด ดูภาพที่ ๓๔๗ บางที่ช่างก็คิดผูกลายใบเทศเป็นลายเครือเถา เช่น ลายเสาดูพระธรรมในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ในภาพ ๓๔๘ เขียนเป็นลายเครือเถาใบเทศอย่างที่เราเรียกว่าเครือเถาใบเทศประกอบสิ่งห่ขบนกาคบ คือมีพุ่มลายเป็นหน้าสิงห์ รอบเถาเข้าในพุ่มส่วนตรงที่เถาจะแตกออกหรือแยกเถาใช้ลายนกกาคบเป็นตัวห้ามลาย

๓๔๙

๓๕๐

๓๕๑

ในงานช่างเขียนโดยเฉพาะภาพเขียนสีที่ในปัจจุบันนิยมเรียกว่า “จิตรกรรม” ในภาพเขียนสีของไทยมีการใช้ลายใบเทศเขียนตกแต่งตามตำแหน่งต่าง ๆ ของภาพเขียนอยู่โดยทั่วไป เช่น ผ้าม่าน ผ้าทิพย์ แท่นฐาน ปราสาท หน้าบันปราสาท พลับพลา ปรัศว์ซ้าย ปรัศว์ขวา อาคารต่าง ๆ ฝ้านุ่ง ฯลฯ ภาพที่ ๓๔๙ และ ๓๕๑ เป็นลายผ้าทิพย์มุขหน้าปราสาทที่ตั้ง พระผอบบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ หลังจากถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระแล้ว ลายทองผ้าเขียนเป็นลายโคมพุ่มใบเทศแบบหน้าขบหรือสิ่งหีบลายกรอบแนวตั้งเป็นลายลูกฝักก้ามปู ลายกรอบแนวนอนเป็นลายเกลียวใบเทศลายเชิงผ้าเป็นลายกรวยเชิงใบเทศทุกชั้นลายกรอบนอกเป็นลายน่องสิ่งหีบใบเทศ ลายทองผ้าหรือลายตกแต่งเพดานหลังคาอาคารไทยขนาดใหญ่ มักตกแต่งด้วยงานช่างปิดทองลายฉลุ ลวดลายที่ใช้ในงานช่างประเภทนี้ นิยมใช้ลายใบเทศมากกว่า ลวดลายอย่างอื่น เนื่องจากสามารถจัดรูปทรงได้ง่ายวิจิตรงดงามเป็นระเบียบมองดูมีระยะจังหวะลาย ช่องไฟลายที่สวยงามกลมกลืน เช่นงานปิดทองลายฉลุ ผ้าเพดานหลังคามณฑปเจดีย์ทองที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ท่าพระจันทร์ กรุงเทพฯ ภาพที่ ๓๕๐

๓๕๒

๓๕๓

๓๕๔

ลายใบเทศนอกจากจะใช้ประดับตกแต่ง
ส่วนต่าง ๆ ของอาคาร หรือสิ่งก่อสร้างแล้วยังใช้

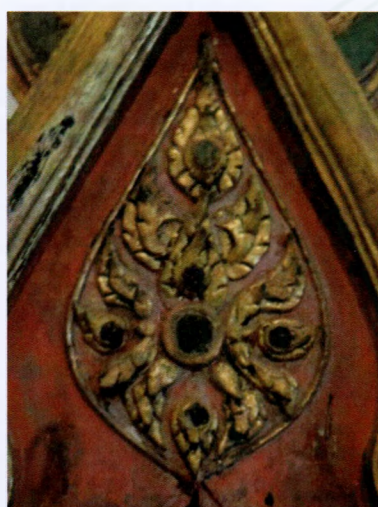
เป็นลายประดับตกแต่ง ปูนยี่วัตถุที่สำคัญ เช่น พระพุทธรูปในลักษณะของผ้าทรง เช่น สบง จีวร ฯลฯ และเครื่องทรงอย่างกษัตริย์หรือสุญเจดีย์สำคัญ เช่น พระจุฬามณีเจดีย์ที่ในวิหารน้อย วัดอรุณราชวรารามฯ กรุงเทพฯ ซึ่งมีรูปลักษณะพร้อมลวดลายที่ประดับอยู่ น่าจะเป็นงานช่างศิลปกรรมสมัยรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นเจดีย์ก่ออิฐถือปูนปั้นลายปูนปั้นประดับปิดทองติดกระจกทั้งองค์ องค์เจดีย์เป็นเจดีย์แบบย่อไม้สิบสอง ตลอดองค์ส่วนยอดเหนือบัลลังก์ขึ้นไป ปั้นเป็นบัวเถา (ปัจจุบันเรียกบัวกลุ่มหรือบัวกลุ่มก็มี) บัวเถายอดเจดีย์องค์นี้มีลักษณะลวดลายคล้ายคลึงกับยอดเจดีย์โลหะที่ในมณฑปวัดมหาธาตุฯ ท่าพระจันทร์มาก ซึ่งเจดีย์วัดมหาธาตุฯ ทำด้วยโลหะลวดลายเป็นลายเปลวอย่างที่ยานิยมเรียกว่า ลายกนกแต่เจดีย์ที่วัดอรุณฯ องค์นี้ก่ออิฐ ถือปูนปิดทอง ลวดลายใบเทศที่ใช้ประดับองค์เจดีย์ ผูกคล้ายอย่างลายเครื่องทองที่ใช้ประดับตกแต่งองค์พระพุทธรูป เทวรูปหรือเครื่องทรงของกษัตริย์ในอดีต ในขณะที่เจดีย์องค์นี้เสร็จใหม่ ๆ จะดูคล้ายเจดีย์ทั้งองค์ทำด้วยทองคำประดับพลอยวิจิตรแพรวพราวมาก ดูภาพที่ ๓๕๒ พระเจดีย์องค์นี้ประดับด้วยลายใบเทศที่จัดกระบวนลายต่างๆ เช่น จัดเป็นกลุ่มเป็นช่อ คล้ายลายประจายามแบ่งเป็นกลุ่มดอกย่อยอยู่ในกลุ่มใหญ่มองคล้ายช่อลายตามทับทรวงแล้วผูกลายเครือเถาเข้าประกอบคล้ายลายกำมปูสลับกันอย่างลายประจายามกำมปูตกแต่งชั้นหน้ากระดานล่างของเจดีย์ ดูภาพที่ ๓๕๓ และขยายให้ใหญ่มากขึ้น ในภาพที่ ๓๕๔ ชั้นหน้ากระดานสูงขึ้นไปทำเป็นลายเกลียว ลายเครือเถา ลายบัว และเครื่องทรงองค์เจดีย์ตรงองค์ระฆังของเจดีย์ เรียกเจดีย์แบบนี้ว่า เจดีย์ทรงเครื่อง

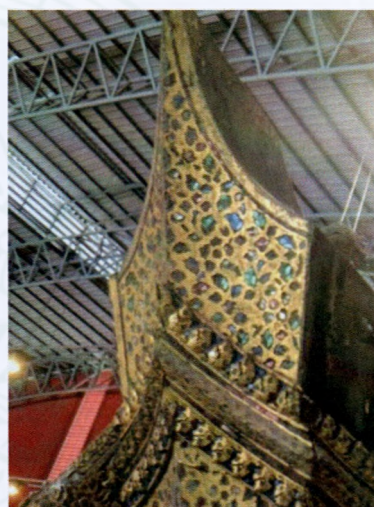
๓๕๕

๓๕๗

๓๕๖

๓๕๘

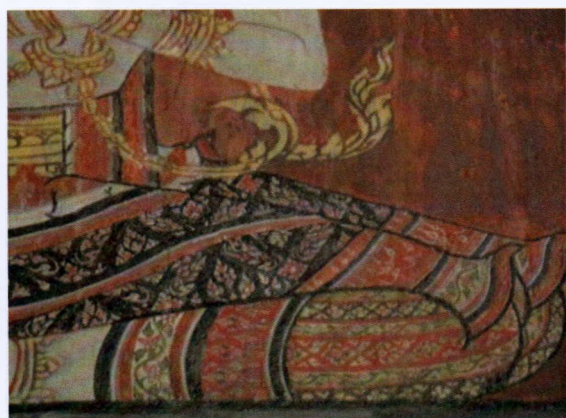
ช่างไทยยังใช้ลายใบเทศประดับตกแต่งตามซุ้มแผงพระพิมพ์ต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายต่อเนื่องมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์หรือกรุงเทพฯ ในปัจจุบัน ในภาพที่ ๓๕๕ และ ๓๕๖ เป็นพุ่มลายใบเทศประดับหน้าบันซุ้มแผงพระสมัยอยุธยาตอนปลายจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนารายณ์ราชนิเวศน์ จ.ลพบุรี ซุ้มแผงพระเป็นงานแกะสลักไม้ปิดทองล่องชาดเจาะพื้นผนังสำหรับติดพระพิมพ์ ซึ่งนิยมทำกันมากในสมัยอยุธยา

งานประดับมุกฝาพระบาทพระพุทธรูปไสยาสน์ ตัดมุกเป็นภาพและลายมงคลจักรวาล ๑๐๘ ประการตรงส่วนที่ใกล้โคนนิ้วพระพุทธรูปบาทตัดเป็นภาพในสรวงสวรรค์ชั้นโสฬส คือ ๑๖ ชั้น พรหม ลวดลายที่ใช้ประดับในรูปพระพรหมส่วนใหญ่เป็นลายใบเทศเหนือเศียรพระพรหมตัดมุกเป็นซ่อลายใบเทศมีลักษณะกิ่งม่านกิ่งซุ้ม ภาพที่ ๓๕๗ โขนเรือพระที่นั่งในอดีตก็นิยมใช้ลายใบเทศประดับตกแต่งอย่างวิจิตรงดงามและหลากหลายลักษณะและกรรมวิธีตลอดจนการใช้วัสดุ เช่น โขนเรือพระที่นั่งศรีประดับกระจกลายยา ในภาพที่ ๓๕๘

ลายผ้าก็เป็นงานช่างศิลปกรรมไทยอีกแขนงหนึ่งที่นิยมใช้ลายใบเทศประดับตกแต่งลงบนผืนผ้าไม่น้อยกว่าลายประเภทอื่นแต่เป็นที่น่าเสียดายกว่า ศิลปวัตถุประเภทนี้มีสภาพไม่คงทนมากนักเมื่อเทียบกับศิลปวัตถุประเภทอื่นเนื่องจากคุณสมบัติของวัสดุ คือ ผ้ามักหักทอจากเส้นด้าย ซึ่งได้จาก สมอหรือใยฝ้าย ใยป่านหรือใยไหมซึ่งเป็นของ อ่อน ขำรดผุขาดได้ง่ายมีอายุไม่ยืนยาวมากจึงยังคงเหลือน้อยเต็มที แต่ก็ยังแสดงให้เห็นความวิจิตรประณีตงดงามไม่น้อยกว่างานประณีตศิลปกรรมหรืองานช่างศิลปกรรมประเภทอื่น เช่น ลายใบเทศประดับผ้าทิพย์พระประธานในพระอุโบสถ วัดนางนอง เขตจอมทอง กรุงเทพฯ ในภาพที่ ๓๕๙ ซึ่งเป็นงานปูนปั้น แต่สร้างขึ้นตาม

๓๕๙

๓๖๐

รูปลักษณะของผ้า หรือลายผ้าภูษาทรง (ผ้านุ่ง) เหล่าทวยเทพฤๅษีนักชิตพิทยาธร คนธรรพ์ นาคครุฑในภาพเขียนสี (จิตรกรรม) ผาผนังพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ที่แสดงอาการมาเข้าเฝ้านมัสการพระพุทเจ้า คือ องค์พระพุทโธสถิตที่ประดิษฐานอยู่ในพระที่นั่งองค์นี้เขียนเป็นลายพุ่มใบเทศล้อมด้วยลายโคมใบเทศ สนับเพลลายืนเป็นลายใบเทศล่องพื้นสีเข้มขาบ เชิงสนับเพลาชั้นบนเป็นลายกรวยเชิงใบเทศชั้นล่างเขียนเป็นลายเครือเถาใบเทศ ดูภาพที่ ๓๖๐ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๕ นิยมปักดินหักทองขวางบ้าง ปักไหมปักด้ายบ้างลงบนผ้ากราบ ผ้ารัดอก ย่ามและพัดรองถวายพระภิกษุสงฆ์ดำรงตำแหน่งดำรงสมณศักดิ์ เกราะและที่ทรงสนิสนมคั่นเคยนับถือส่วนพระองค์ ลายที่ปักสิ่งของเหล่านี้ส่วนใหญ่ใช้ลายใบเทศ เกือบทั้งหมดเพราะสะดวกในการจัดวางระเบียบลาย มีความวิจิตรงดงามเหมาะสมกับลักษณะของผืนผ้ามากกว่าลายประเภทอื่น เช่น งานปักดินทองหักทองขวางย่ามพระสงฆ์ ในภาพที่ ๓๖๑ ที่วัดนิเวศธรรมประวัติ บางปะอิน ออยุธยา

๓๖๑

๓๖๒

๓๖๓

ที่หลังบานหน้าต่าง วัดสุทัศนเทพวรารามฯ กรุงเทพฯ มีภาพเขียนสี เกี่ยวกับทวยเทพต่าง ๆ ในลักษณะเทพวารบานเป็นคู่ ๆ ประจำในแต่ละบานหน้าต่างด้านใน เขียนอย่างประณีตวิจิตรมาก ทั้งภาพทรงและเครื่องประดับ โดยเฉพาะภาพที่เทวรูปทรงอยู่นั้นเขียนเป็นลายโคมพุ่มใบเทศด้วยสีลาของเส้นลายและสีเส้นที่เขียนระบายลงไปในนั้นมีการสลับสีพื้นบ้างสลับสีลายบ้างปิดทองเขียนดัดลายเส้นทับลงบนผิวของทองเกิดเป็นเส้นลายลวดลายอย่างวิจิตรงดงามยิ่งดู ภาพที่ ๓๖๒ ที่เป็นผ้าจริง ๆ ก็มีทั้งพิมพ์ เขียนสี ปักเย็บให้เป็นลวดลายก็มี ทั้งที่นิยมทำเป็นลายเปลว เช่น ลายโคมพุ่มข้าวบิณฑ์เปลว (นิยมเรียก ลายกนก) โดยผูกลายอยู่ในรูปโคมก้านแย่งบ้าง โคมล้อมลายบ้าง โดยมีพุ่มลายทำกรอบลายย่อไม้สิบสองอยู่ตรงกลางบ้าง ฯลฯ แต่ที่ทำเป็นลักษณะลายใบเทศก็มีมากไม่ย่อหย่อนกว่ากัน มีทั้งผ้าพิมพ์ลาย ผ้าเขียนลาย ผ้าปักลาย ฯลฯ โดยให้มีพุ่มลายเป็นลายใบเทศ โคมลายเป็นลายใบเทศที่เป็นลายโคมใบเทศมีพุ่มลายเป็นก้านแย่งก็มีที่เป็นโคมพุ่มใบเทศธรรมดาก็มี ดูภาพที่ ๓๖๓ ผ้าลายทองแผ่ลวดเกือบทุกชนิดมักมีลวดลายเป็นลายใบเทศ ดูภาพที่ ๓๖๔

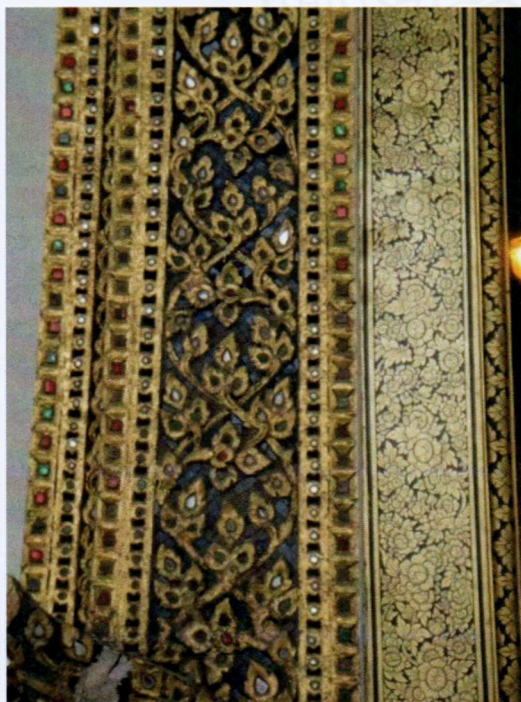
๓๖๔

๓๖๕

๓๖๖

๓๖๗

ลายใบเทศที่ใช้ร่วมกันกับลายพุดตาน

ลายใบเทศที่ใช้ประดับตกแต่งอยู่ในสถานที่เดียวกันหรืออยู่ใกล้กันกับลายพุดตาน เช่น ลายซุ้มประตูหน้าต่าง ตัวซุ้มจะมีเสา บัวปลายเสา หน้ากระดานบน หน้าบันแถลง ลายประดับยอดซุ้มตลอดจนเครื่องช่อฟ้าใบระกา ฐานซุ้ม เป็นลายใบเทศ แต่กรอบเช็ดหน้าและบานประตูเป็นลายพุดตาน เช่น ซุ้มประตูหน้าต่างพระอุโบสถ วัดสุทัศนเทพวรารามฯ กรุงเทพฯ รูปภาพที่ ๓๖๕ และ ๓๖๗ หรือลายซุ้มเป็นซุ้มบันแถลง มีเสาซุ้ม บัวเสา หน้ากระดาน ฐานจั่ว ท้องจั่ว ใบระกา ช่อฟ้า เป็นลายใบเทศ กรอบบานหรือกรอบเช็ดหน้าปิดทอง ทึบแต่บานประตูแกะสลักเป็นลวดลายพุดตานในลักษณะเป็นต้นพุดตาน เช่น บานประตู พระวิหารพระศรีศากยมุนี ที่วัดสุทัศนเทพวรารามฯ กรุงเทพฯ ในภาพที่ ๓๖๖ และอีกหลาย ๆ วัด อีกทั้งยังมีแบบที่ทำซุ้มประตูด้วยลายพุดตาน แต่เขียน

๓๖๘

๓๗๐

๓๖๙

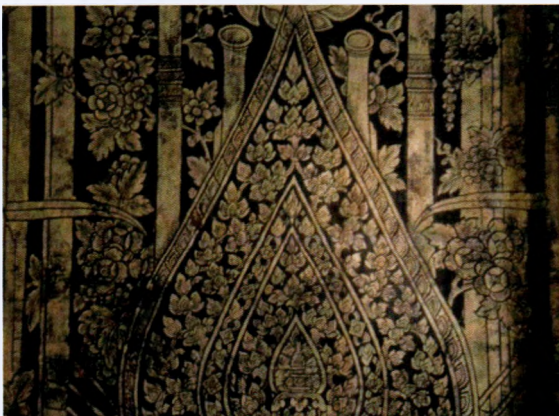
ลายบานด้วยลายใบเทศ เช่น ชุ่มและบานประตู
วิหารที่วัดราชนัสดาราม กรุงเทพฯ ในภาพที่ ๓๖๘
เป็นชุ่มและบานหน้าต่างวิหาร ภาพที่ ๓๗๐ เป็น
ชุ่มและบานประตูวิหารหลังเดียวกันจะเห็นว่าชุ่ม
หน้าต่างและชุ่มประตูวิหาร วัดราชนัสดารามบัน
ปูนเป็นลายพุดตานแบบลายเครือเถาพุดตานใน
รูปทรงค่อนข้างจะอิสระ เป็นลายเครือเถาเครือ
วัลย์ล้อมกรอบประตูและหน้าต่าง จัดรูปทรงเข้ารู
แต่ไม่บังคับมากนักที่ลายทองบานหรือหน้าบาน
ประตูเขียนลายปิดทองรดน้ำเป็นลายโคมใบเทศ
ประดับตกแต่งบานประตูหน้าต่างวิหารทั้งสองหลัง
ที่พระอุโบสถทำทรวดทรงของชุ่มประตูหน้าต่าง
เป็นอย่างชุ่มบันแถลงคล้าย ๆ พระอารามหลวง
และอารามทั่วไปแต่ที่ไม่เหมือนอารามหรือวัดอื่นๆ
คือถ้าทำทรวดทรงของชุ่มประตูหน้าต่างเป็นทรง
บันแถลงแล้วมักจะประดับตกแต่งชุ่มด้วยลายใบ
เทศ แต่ที่วัดราชนัสดารามทำชุ่มบันแถลงประตู
หน้าต่างพระอุโบสถด้วยลายพุดตานทั้งหมด
แม้กระทั่งบัวเสาฐานสิงห์และใบระกาหน้าบัน
แถลง แต่ลายบานประตูหน้าต่างเขียนลายปิดทอง
รดน้ำเป็นลายโคมพุ่มใบเทศกรอบเช็ดหน้าของ
บานประตูหน้าต่างเขียนเป็นลายลูกฟักกำมปู ด้วย
ลายใบเทศเปลว ดูภาพที่ ๓๗๐

๓๗๑

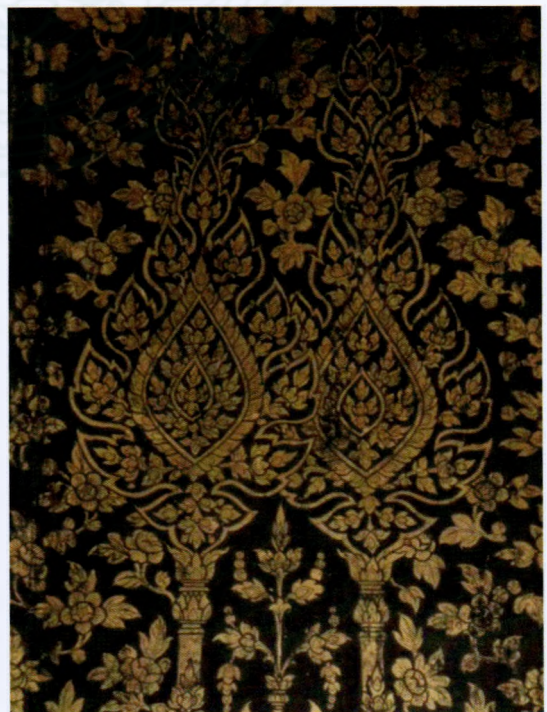
๓๗๒

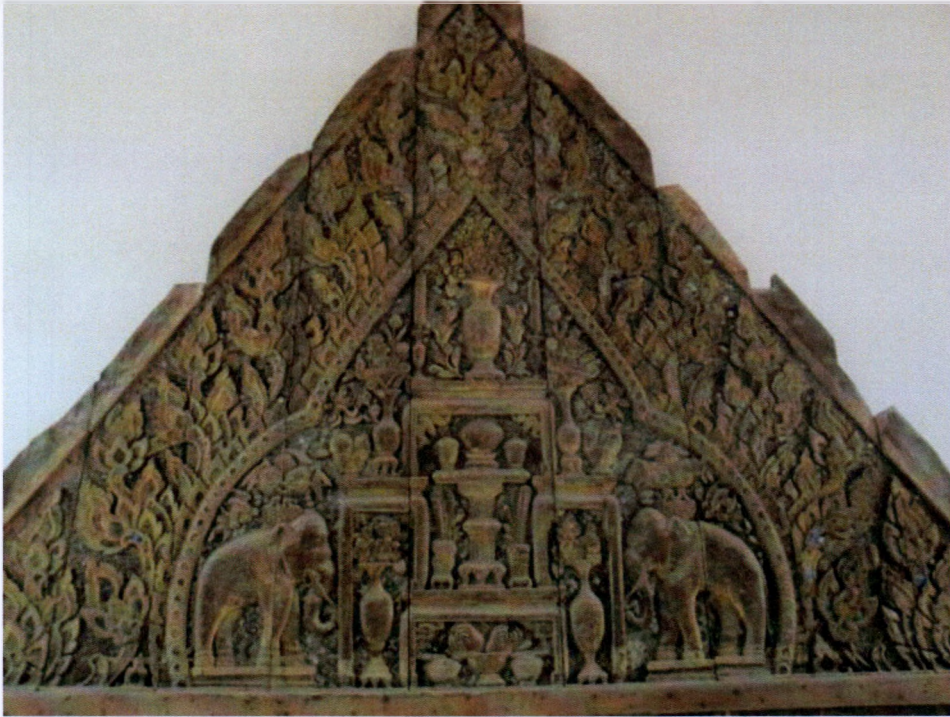
๓๗๓

การใช้ลายใบเทศร่วมกับลายพุดตาน

การใช้ลายใบเทศร่วมกับลายพุดตานหรือใช้อยู่ด้วยกันได้แก่ลายปิดทองรดน้ำหลังบานประตูพระอุโบสถ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ กรุงเทพฯ เขียนเป็นภาพพัตยศประกอบสมณศักดิ์พระสงฆ์ชั้นต่าง ๆ ทั้งที่เป็นชั้นราชาคณะและฐานนุกรมเป็นลายรดน้ำพื้นแดงหรือพื้นชาด โดยมีลวดลายที่อยู่ในรูปพัตยศทรงใบเทศ พุ่มข้าวบิณฑ์หรือพุ่มข้าวบิณฑ์ใบเทศล้วนเป็นลายใบเทศในลักษณะต่าง ๆ ทั้งสิ้นแต่มีลายพื้นหลังหรือฉากหลังเป็นลายพุดตานทั้งบาน ดูภาพที่ ๓๗๑-๓๗๒ และลายปิดทองรดน้ำหลังบานประตูหน้าต่างพระอุโบสถ วัดนางนอง เขตจอมทอง กรุงเทพฯ เขียนเป็นลายรดน้ำพื้นดำหรือพื้นรัก เป็นรูปเครื่องสูงและเครื่องราชศาสตราวุธของกษัตริย์ โดยมีรูปฉัตร อภิรมขุมสาย บังสุริย์ บังแทรกเป็นลายใบเทศทั้งหมด โดยมีลายพื้นหรือฉากหลังเป็นลายพุดตานทั้งบานเช่นกัน ดูภาพที่ ๓๗๓-๓๗๔

๓๗๔

๓๗๕

๓๗๖

ที่เป็นงานช่างแกะสลักไม้ก็มีปรากฏให้เห็นเช่น งานแกะสลักไม้ หน้าบัน หรือจั่วเก่าที่อยู่ใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร มีอยู่หลายจั่ว บางจั่วเป็นลายใบเทศล้วน บางจั่วเป็นลายใบเทศ อยู่ในจั่วเดียวกันกับลายพุดตาน โดยแบ่งพื้นที่ของ จั่วด้วยเส้นกรอปลายเส้นกรอปลาย หรือเส้นแบ่ง ปลายที่กล่าวถึงนี้ แกะสลักไม้ให้เป็นเส้นกรอหรือ เส้นรอบด้วยการแกะสลักไม้เป็นเส้นลวด คล้าย กรอมีลวดลายแกะสลักเป็นลายเนื่องไขปลานบน เส้นลวดถัดลงไปตามแนวลวดแกะเป็นลายน่อง สิ่ง โบราณเรียก ลายหอยจับหลักนอกแนวเส้น แบ่งนี้ แกะสลักเป็นลายเครือเถาใบเทศ รูปภาพที่ ๓๗๕ ส่วนในเส้นกรอลงมาแกะสลักเป็นรูปม้าหมุน (ปัจจุบัน เรียกโตะหมุนบูชา) ตั้งเครื่องบูชาอย่างจีน ม้าหมุนตัวสูงสุด ตั้งเทียนและแจกันใส่ดอกไม้ ดอกไม้ที่ปักเสียบแจกันอยู่เป็นลักษณะของลาย พุดตาน ตามพื้นที่ว่างของท้องจั่วที่อยู่ในเส้นกรอ ปลายนี้ก็แกะเป็นลายช่อดอกไม้บ้างดอกบัวบ้าง ดอกพุดตานก็มี รูปภาพที่ ๓๗๕ และ ๓๗๖

๓๗๗

ลายพุดตานกับลายใบเทศที่มีลักษณะคล้ายกัน

ลายพุดตานที่มีรูปลักษณะใกล้เคียงคล้าย
ลายใบเทศมี ๒ แบบ คือ

๑. ลายพุดตานที่มีรูปลักษณะเป็นลายพุดตานตามปกติแต่จัดกลุ่มพุ่มลายอยู่ในรูปทรงของลายใบเทศ คือ มีดอกใบเถาก้านต่าง ๆ เป็นลายพุดตานแต่จัดเข้าพุ่มอยู่ในรูปทรงของพุ่มใบเทศ บางทีจัดเข้าอยู่ในโคมอย่างลายใบเทศ หากดูผาดเผินจะเห็นเหมือนลายใบเทศ เช่น ลายพุดตานเขียนสีผนังพระอุโบสถ วัดเทพธิดาราม ในภาพที่ ๓๗๗

๓๗๘

๒. ลายพุดตานที่ปากหรือหยักใบอย่างลายใบเทศ แต่แรเส้นใบทำกระดุกใบอย่างใบพุดตานภายในใบอย่างเดียวกับกระดุกใบไม้ที่มีลักษณะเป็นเส้นแข็งๆ อยู่ในใบไม้เพื่อให้ใบไม้ทรงตัวอยู่ได้ไม่อ่อนพับหรือโดนลมพัดขาดได้โดยง่ายลายที่มีรูปนอกคล้ายใบเทศ แต่มีเส้นแรในใบข้างจัดให้เป็นลายพุดตาน ดูภาพที่ ๓๗๘ ลายพุดตานชั้นถมปิดที่จัดแสดงอยู่ที่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ จ.นครราชสีมา และลายบนชั้นถมทอง สถานที่แห่งเดียวกันก็มีลายคล้ายลายใบเทศแต่การแรลายซึ่งทางภาคใต้ เรียก เพลาลาย ให้มีเส้นอย่างกระดุกของใบไม้จึงจัดอยู่ในประเภทลายพุดตานดูภาพที่ ๓๗๙

๓๗๙

๓๘๐

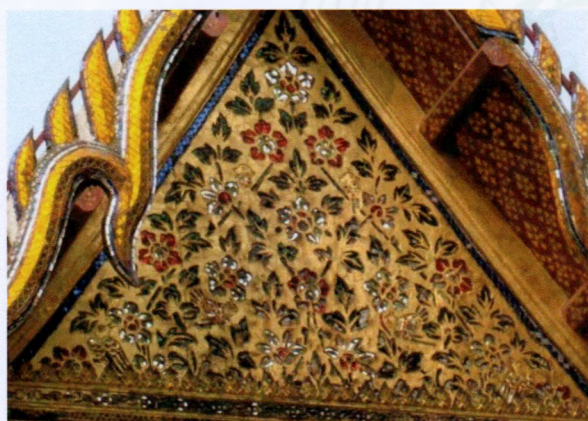
๓๘๑

๓๘๒

ลายพุดตานบางแบบช่างต้องการจะสร้าง
 ประดับลงบนตำแหน่งที่ส่วนใหญ่จะใช้ลายใบเทศ
 ประดับ แต่เมื่อมีความประสงค์จะใช้ลายพุดตาน
 ประดับจะด้วยเหตุผลใด ๆ ก็ตาม ช่างก็มัก
 ประดิษฐ์พุ่มลายช่อหรือดอกของลาย ตลอดจนถึง
 ก้านและใบให้มีรูป ลักษณะกระเดียด หรือใกล้เคียงไป
 ทางลายใบเทศ เพื่อให้เหมาะสมกลมกลืนหรือเข้า
 กันได้กับรูปทรงที่เหมาะสมสำหรับลายใบเทศ เช่น
 ชุ่มประตูปแบบชุ่มบันแถลง หรือหน้าบันแถลงของ
 มณฑป ปราสาท หรือบุษบก ล้วนนิยมใช้ลายใบ
 เทศทั้งสิ้น เมื่อใช้ลายพุดตานเข้าแทนที่ก็จะต้อง
 ประดิษฐ์รูปนอกหรือทรงให้ละม้ายคล้ายคลึงหาก
 ไม่สังเกตอาจเข้าใจว่าเป็นลายใบเทศไปก็ได้ ดูภาพ
 ที่ ๓๘๐ หรือลายประเภทลายพุ่มลายโคมลายก้าน
 แฉ่งต่าง ๆ ส่วนใหญ่ก็ใช้ลายใบเทศเช่นเดียวกัน
 แต่เมื่อต้องการจะใช้ลายพุดตานเข้าประดับตกแต่ง
 บ้างช่างก็ต้องประดิษฐ์ลวดลายพุดตานให้ตาม
 แนวลายใบเทศด้วย เช่นเดียวกันอย่างลายโคมพุ่ม
 พุดตาน ในภาพที่ ๓๘๑ จะเห็นว่าทรงพุ่มที่อยู่ตรง
 กลางโคมเป็นดอกพุดตาน ๔ ดอกมีใบประกอบ
 และก้านเชื่อมถึงกันทุกดอก ลักษณะของดอก
 แสดงให้เห็นชัดว่าเป็นดอกพุดตานแต่จัดพุ่มอยู่ใน
 รูปทรงใบเทศ ลายโคมเป็นลายเครือเถาพุดตานอยู่
 ในรูปทรงของลายโคมแต่แลเห็นดอกเป็นดอก
 พุดตานชัดเจนจึงทำให้แลเห็นและเข้าใจง่ายว่าเป็น
 ลายดอกพุดตาน หรือลายพุดตาน ในภาพที่ ๓๘๒
 ซึ่งเป็นลายกรอบหรือกรอบลายของผนังปราสาท
 พระเทพบิดรมักเรียกกันว่า ลายกรวยเชิง ความ
 จริงลายกรวยเชิงมักจะอยู่ชายสุดหรือด้านล่าง
 ลายในภาพนี้ก็เป็นลายพุดตานแต่เมื่อต้องประดับ
 อยู่ตรงตำแหน่งกรอบลายจึงทำลายลูกขนานเป็น
 ลายขอสร้อยและลายกรอบทำอย่างลายกรวยเชิง
 ตามแบบลายใบเทศแต่ความจริงเป็นลายพุดตานมี

การแรเส้นในใบอย่างลายพุดตาน แต่ลายพุดตานที่หน้าบันหอไตรหรือหอพระไตรปิฎกที่วัดสุทัศน์เทพวรารามราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นงานช่างปิดทองประดับกระจกลายยา ช่างจะแกะหรือขุดพื้นไม้หน้าบันหอไตร ให้เกิดหลุมราบ คือไม่ลึกมากโดยขุดพื้นไม้ให้มีความลึกประมาณความหนาของแผ่นกระจกบวกกับสมุกรักที่ใช้เป็นตัวยึดแผ่นกระจกให้ติดแน่นกับหลุมลายให้ผิวระนาบด้านหน้าของกระจกเสมอกับผิวไม้ที่ปิดทอง ช่างจะแกะหรือขุดเนื้อไม้ให้เป็นกลุ่มลายดอกช่อใบกิ่งก้านหรือเถาลาย ส่วนที่เป็นใบแกะหรือขุดให้มีเส้นตารางของใบกระดูก หรือเส้นแรมทั้งในใบและดอกของลายอย่างลายพุดตานเพียงแต่

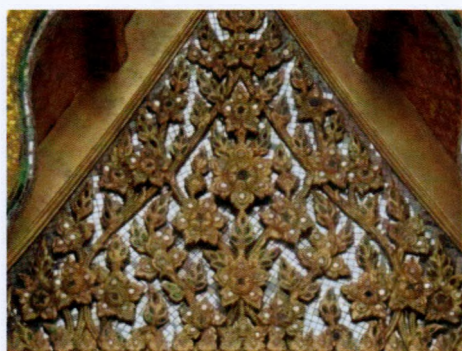
๓๘๓

มีเส้นรูปนอกของใบบากคล้ายลายใบเทศเท่านั้น ลักษณะอย่างนี้จัดเป็นลายพุดตาน ดูภาพที่ ๓๘๓ งานแกะสลักไม้หน้าบันหอไตรที่วัดไชยชนะสงคราม (วัดตึก) อยู่ใกล้กับวัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร แกะสลักเป็นลายพุดตานเครือเถาหรือจะเรียกว่าลายเครือเถาพุดตานก็ได้ มีประธานของจั่วเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณมีลวดลายเครือเถาพุดตานประดับเต็มพื้นที่ของหน้าบันเป็นฉากหลังลักษณะของใบบากหรือหยักลักษณะเดียวกับลายหน้าบันหอไตรวัดสุทัศน์ แต่ลายพุดตานที่หน้าบันหอไตรวัดไชยชนะสงครามเป็นงานช่างปิดทองลายสลัก คืองานแกะสลักปิดทองประดับกระจกนั่นเองจึงมีใบพุดตานลอยจากพื้นหน้าบันหรือจั่วปิดทองขอบใบและเส้นแรมภายในใบนอกจากนั้นประดับกระจกทั้งดอกและใบพื้นจั่วหรือหน้าบันประดับกระจกล้วนทำให้แลเห็นเส้นใบและขอบใบที่ปิดทองเด่นชัดแลดูสดใสคล้ายมีชีวิต ส่วนที่เป็นดอก ช่อดอกกลีบดอกมีลักษณะเหมือนกันกับดอกของลายใบเทศเมื่อทำลักษณะของใบใกล้กับลายใบเทศอีกจึงทำให้ลายพุดตานแบบนี้ดูคล้ายใกล้เคียงกับลายใบเทศมากจนบางคนอาจเข้าใจว่าเป็นลายใบเทศไปเลยก็ได้ ดูภาพที่ ๓๘๔

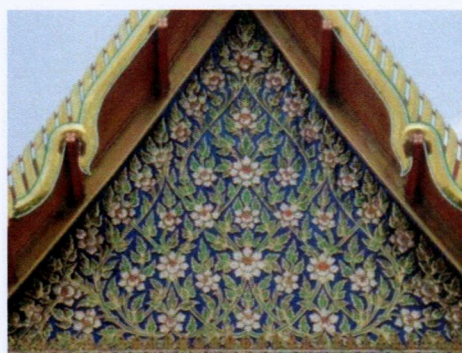

๓๘๔

เหตุที่ทำให้ลายพุดตานและลายใบเทศดูใกล้เคียงกันบ้าง ละม้ายคล้ายเหมือนกันบ้าง ประการแรกได้แก่ดอก ดอกพุดตานมีสองแบบ แบบแรกมีลักษณะเป็นดอกไม้ใกล้เคียงธรรมชาติอย่างดอกไม้ในภาพที่ ๔๔-๔๗ แบบที่สองเป็นดอกไม้ประดิษฐ์ อย่างในภาพที่ ๔๙, ๕๐, ๓๘๓, ๓๘๔ ดอกพุดตานในแบบที่ ๒ นี้ใกล้เคียงกับดอกของลายใบเทศมากหรือบางแห่งก็ใช้ดอกอย่างเดียวกับลายใบเทศเลยทีเดียว ประการที่สองได้แก่ใบของลวดลายพุดตานก็มีสองแบบเช่นเดียวกัน

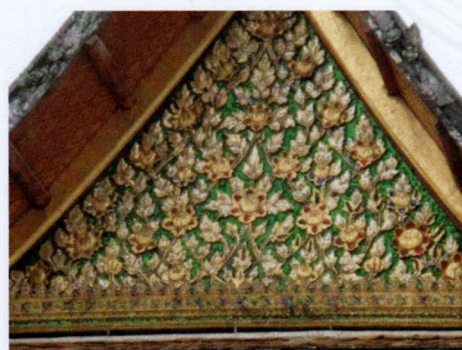
๓๘๕

๓๘๖

๓๘๗

๓๘๘

แบบแรกมีลักษณะเป็นใบไม้ใกล้เคียงกับใบไม้ในธรรมชาติ เช่น ใบไม้ ในภาพที่ ๔๓-๔๗ ทำให้แลเห็นเป็นต้นดอกไม้อย่างลายพุดตานชัดเจนและเห็นความแตกต่างจากลายใบเทศมาก แต่ใบพุดตานแบบที่สอง เป็นใบไม้ในลักษณะประดิษฐ์ ดู

ภาพที่ ๓๘๕- ๓๘๗ โดยเฉพาะใบพุดตานในภาพที่ ๓๘๕ ซึ่งเป็นงานช่างศิลปกรรมแกะสลักไม้ปิดทอง ล่องกระจกหน้าบ้านพระที่นั่ง สนามจันทร์ ในพระบรมมหาราชวัง (วังหลวง) แกะสลักให้มีขอบของใบเชื่อมต่อกับกระดูกหรือตารางของใบชุดหลุมที่พื้นใบคล้ายงานช่างปิดทองติดกระจกลายยาสีเขียวดูใกล้เคียงใบเทศ หรือใบพุดตานในภาพที่ ๓๘๖ เป็นลายพุดตานประดับหน้าบ้านวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนฯ กรุงเทพฯ แกะสลักปิดทองล่องกระจกแบบเดียวกับลาย ในภาพที่ ๓๘๕ เพียงแต่ล่องพื้นด้วยกระจกสีน้ำเงินเท่านั้น ลักษณะใบพุดตานทำนองเดียวกันเพียงแต่แบนราบมากกว่าเท่านั้น การจัดทรงพุ่มของใบ ก็มีลักษณะประดิษฐ์อย่างลายใบเทศการปิดทองขอบใบทำให้ดูใกล้เคียงใบเทศมากยิ่งขึ้น จึงทำให้ลายพุดตานในลักษณะประดิษฐ์แบบนี้ดูใกล้เคียงและกลมกลืนกับลายใบเทศจนหลายคนแยกไม่ออกจึงมักได้ยินผู้คนจำนวนมากพูดกันว่าลายหน้าบ้านอาคารต่าง ๆ ในวัดพระเชตุพนฯ หรือเรียกกันเป็นสามัญว่าวัดโพธิ์ ท่าเตียน เป็นลายพุดตานทั้งหมด และยังกล่าวไปถึงวัดวาอารามต่าง ๆ ที่สร้างหรือปฏิสังขรณ์ในรัชกาลที่ ๓ มักประดับตกแต่งด้วยลายพุดตานทั้งนั้นความจริงแล้วปรากฏว่าใช้ลายใบเทศกับลายพุดตานประดับตกแต่งอาคารสำคัญในวัดวาอารามต่าง ๆ คู่กันมาแต่ในอดีตจนถึงรัชกาลที่ ๓ และสืบมาจนถึง ปัจจุบันนอกจากนี้ยังมีลายพุดตานเครือเถาหน้าบ้านหอไตรที่วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพฯ มีลักษณะของดอกใบกิ่งก้านเถาต้น ฯลฯ ใกล้เคียงใบเทศมากที่สุดหากไม่พิจารณาให้ชัดเจนแล้วจะเห็นเป็นลายใบเทศเลยทีเดียว ดูภาพที่ ๓๘๘

๓๔๙

๓๕๐

๓๕๑

๓๕๒

ลายพุดตานที่ยังแสดงรูปลักษณะต่างที่เป็นเอกลักษณ์หรือรูปลักษณะของลายพุดตานทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นดอกตูมดอกบานกิ่งก้านเถาใบตลอดจนเส้นสายต่าง ๆ แต่ผูกลายเข้ารูปเป็นทรงพุ่มอย่างลายใบเทศมีลายโคมล้อมพุ่มกลางที่พุ่มมีก้านแย่งอีกด้วยหากมองเห็นในระยะห่างหรืออยู่ในระยะไกลหรือที่สูง ก็จะดูละม้ายใกล้เคียงลายใบเทศได้ ดูภาพที่ ๓๔๙ ซึ่งเป็นลายเขียนสีฝาผนังพระอุโบสถ วัดเทพธิดาราม กรุงเทพฯ หรือถ้าหากเขียนเป็นลายพุ่มที่มีลายขนาดเล็กในทรวดทรงของใบพุดตานบางใบด้านละหนึ่งบางก็จะมีลักษณะคล้ายใบเทศ ซึ่งถ้าเขียนใบลายขนาดเล็กละเอียดก็จะดูเป็นลายใบเทศได้เช่นเดียวกัน ดูภาพที่ ๓๕๐ เป็นลายพุดตานทรงพุ่มมีรูปเทพพนมมีโคมล้อมพุ่มเขียนสีอยู่ในกลุ่มสีครามผสมน้ำตาลพื้นขาวประดับทองเสาในประธานวิหารพระป่าเลไลยก์ วัดป่าโมก จ. อ่างทอง ถ้าเราเข้าไปพิจารณาใกล้ก็จะเห็นว่า เป็นลายพุดตาน แต่สีลายรูปลักษณะของใบใกล้เคียง

ทางลายใบเทศมาก ต่างจากวัดเทพธิดาราม หรือลายกระเบื้องเคลือบสีประดับผนังด้านนอกของปราสาทพระเทพบิดรใน วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ที่มีแม่ลายเป็นลายลูกฟักก้ามปูลายลูกขนานเป็นลายดอกสี่กลีบผสมลายเกลียวเป็นลายพุดตานแต่มีการบากใบด้านละครึ่งหรือหนึ่งบาง อย่างลายใบเทศและมีใบขนาดเล็กอย่างลายใบเทศเมื่อมองในระยะห่างจะเห็นเป็นลายใบเทศแต่ถ้าพิจารณาใกล้ชัดจะเห็นว่าในกลีบดอกมีเส้นแรมอย่างใบพุดตานและมีเกสรดอกด้วยใบทุกใบมีเส้นแรมอย่างใบพุดตาน ดูภาพที่ ๓๕๑ ซึ่งต่างกับลายในภาพที่ ๓๕๒ ซึ่งเป็นลายลูกฟักก้ามปูหน้ากระดานฐานสิงห์พระมหามณฑป วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เหมือนกันให้สังเกตดอกลายและใบลายทำเป็นทรงพุ่มใบเทศแล้วมีไส้ดอกและใบเป็นทรงพุ่มตามกันเรื่อยไล่ลายหรือแววลายไม่แรเส้นมีทรงของใบและดอกเป็นทรงดอกบัว จึงจัดเป็นลายใบเทศแท้

๓๙๓

๓๙๔

๓๙๕

๓๙๖

ลายใบเทศที่มีรูปลักษณะใกล้เคียงคล้าย
ลายพุดตานมี ๓ แบบคือ

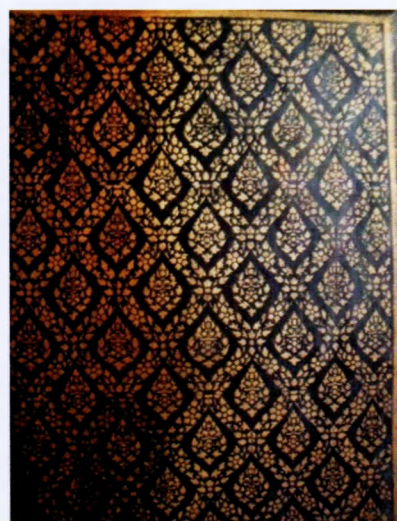
๑. ลายใบเทศที่มีทรวงทรงของเส้นรูป
นอกเป็นทรงของลายใบเทศ คือมีรูปทรงคล้าย
รูปทรงของดอกบัวตูม (บัวหลวง) แต่ภายในทรวงไม่
ทำเป็นไส้ลายหรือแฉกลายที่มีลักษณะของเส้นใน
ลือเส้นนอกเหมือนลายใบเทศตามปกติ เพราะเป็น
งานช่างประดับมุกลายมุกนั้น แกะสลัก ปั้น เขียน
ไม่ได้ ต้องใช้เลื่อยโกกรัดตัดดอกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย
แล้วนำเข้าประดับเรียงต่อกันจนเป็นเรื่องราวของ
ลวดลายใบเทศแต่ละใบที่ตัดมุกไม่สามารถตัดเส้น
ลือในใบลายเหมือนลายปั้น ลายเขียนได้ ต้องใช้ใบ
เลื่อยฉลุโกกร แร หรือใช้เหล็กแหลมคมเขาะ กรีด
แรเส้นในใบเทศ เพื่อให้รักฝังลงไปเห็นเป็นลายเส้น
ฉะนั้นลายใบเทศในงานประดับมุกจึงต้องแรเส้นจึง
เห็นการแรเส้นเหมือนงานเขียนลายพุดตานแต่
ความจริงเป็นลายใบเทศ เพราะทรวงพุ่มของลาย
หรือทรวงของใบลายเป็นทรวงของใบเทศไม่ใช่ทรวง
ของลายพุดตาน รูปภาพที่ ๓๙๓ และ ๓๙๔ หรือ
ลายใบเทศปิดทองรดน้ำบานหน้าต่างพระอุโบสถ
วัดเทพธิดาราม กรุงเทพฯ เขียนเป็นลายเครือเถา
ใบเทศวางเถาคล้ายลายก้านแย่งเขียนลายไส้
ใบหรือแฉกลายอย่างลายใบเทศแต่เขียนรูปนอก
ของพุ่มใบหรือเส้นรูปใบบัดปลาย เพื่อให้ลายพลิ้ว
ไหวจนดูคล้ายลายพุดตาน รูปภาพที่ ๓๙๕ และลาย
หน้าบันพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาส (วัด
พระแก้ววังหน้า) แกะสลักเป็นลายใบเทศทุกอย่าง
ปิดทองใบลายสอดไส้ลายหรือแฉกลายด้วยกระจก
สีเขียวล่องพื้นด้วยกระจกสีขาว ใส้ดอกสีขาวกลีบ
ดอกสีแดงขอบทองดูอย่างผาดเฟ้น อาจเห็นคล้าย
ดอกพุดตานได้เช่นเดียวกัน รูปภาพที่ ๓๙๖

๓๔๗

๓๔๘

๓๔๙

๒. ลายใบเทศที่มีรูปทรงของใบหรือพุ่ม

ใบอย่างลายใบเทศ เป็นรูปทรงพุ่มพุ่มอย่างทรงของดอกบัวตูม (บัวหลวง) หรือทรงของใบปอสดังกล่าวแล้ว มีไส้ลายหรือแฉวลายล้อมทรงของใบหรือพุ่มใบเป็นทรงดอกบัว ใบปอสด หรือทรงพุ่มเหมือนกันบ้าง ไส้ลายเป็นทรงรูปไข่บ้างหรือบางทีก็เกือบกลมก็มี ถ้าเป็นลายรดน้ำ มักจะมีจุดประเล็ก ๆ ในไส้ลายถ้าเป็นลายเขียนสีก็จะสลับสีกัน ถ้าเป็นงานแกะสลักปิดทองก็จะสอดไส้เป็นกระจก ฯลฯ ดูภาพที่ ๓๔๗ แต่ในภาพที่ ๓๔๘ มีทั้งประจุดเล็ก ๆ ในไส้ลายและเขียนเป็นเส้นแรกก็มีปะปนกัน จะเห็นได้ว่าลายใบเทศไม่บังคับตายตัวว่าไส้ลายหรือแฉวลายจะเป็นอย่างไรมากนักขอให้ทรงพุ่มของใบหรือทรวงทรงของใบเป็นทรงพุ่มปลายแหลมและมีไส้ลายก่อนที่จะใส่รายละเอียดลงไป ไส้หรือในแฉวลายของลายแต่ละใบต่างจากลายพุดตาน ซึ่งจะไม่มีไส้ใบหรือแฉวลายจะมีแต่ทรงรูปนอกแล้วแรเส้นเลยทีเดียว

๓. ลายใบเทศที่มีทรวงรูปนอกของ

ใบลายเป็นใบเทศ ไม่มีไส้ลายหรือแฉวลายเพราะมีขนาดเล็ก ไม่สามารถเขียนแกะ บัน ฯลฯ แฉวหรือไส้ลายได้อย่างหนึ่ง กับอีกอย่างหนึ่งลายใบเทศปักดินใหม่ สำหรับลายผ้าสีผ้าทองต่าง ๆ เพราะลายมีขนาดเล็กเช่นเดียวกัน ดังนั้นเราจึงมักเห็นลายใบเทศที่มีตัวลายขนาดเล็กเหล่านี้เป็นลายใบเทศที่บีบไม่ทำให้ลาย เช่น ในภาพที่ ๓๔๙ เป็นลายตู้พระไตรปิฎกที่วัดป่าโมก จ.อ่างทอง เขียนลายรดน้ำแต่ใบลายมีขนาดเล็กมากจึงไม่มีไส้ลายหรือแฉวลายมีลักษณะของลายคล้ายลายปักดินใหม่อย่างลายปักหักทองขวาง ปักดินใหม่หรือปักด้าย เป็นต้น

๔๐๐

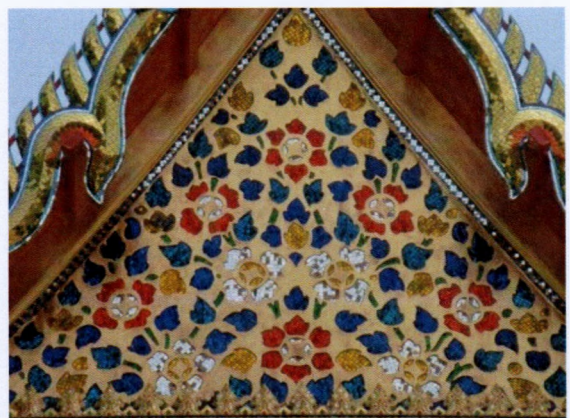
ลายใบเทศแบบไม่มีไส้ลายหรือแฉลายนี้นอกจากลายปักผ้าลายตัดมุกแล้ว ยังมีงานช่างกระจกลายยาอีกด้วยที่ไม่นิยมทำให้ลายเพราะลายมีขนาดเล็กยากแก่การที่จะแกะหรือขีดไม่ให้เกิดเป็นไส้ลายอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งการปิดทองประดับกระจกลายยาเป็นการทำลายกระจกสีบนพื้นทองหากจะทำลายกระจกสีให้มีไส้ลายเป็นกระจกสีอีกนอกจากจะไม่สวยงามแล้วยังเป็นความยุ่งยากมากและไม่เกิดประโยชน์ ฉะนั้นลายใบเทศที่เป็นงานช่างปิดทองประดับกระจกลายยาจึงไม่มีแฉหรือไส้ใบเทศสำหรับประดับกระจกซ้อนลงไปนลายกระจกอีก

ลายใบเทศปิดทองประดับกระจกลายยา
หน้าบันศาลาราย รอบพระอุโบสถ
วัดหนังวรวิหาร เขตจอมทอง

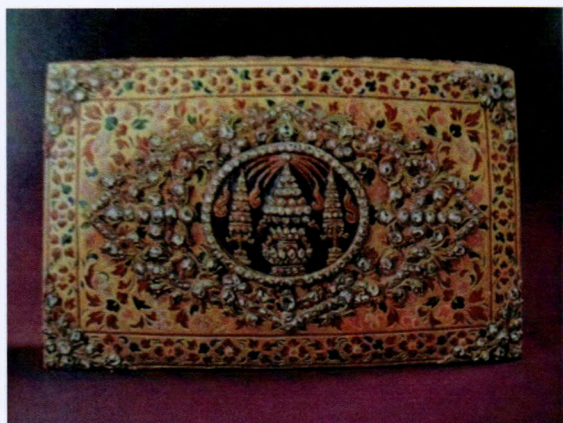
อีกทั้งงานปิดทองประดับกระจกลายยามีความหมายแทนทองลงยาซึ่งไม่เคยมีที่ช่างจะฝังพลอยลงในยาสีบนพื้นทอง ฉะนั้นงานช่างปิดทองประดับกระจกลายยาซึ่งเป็นลายใบเทศจะไม่มีไส้ลายปรากฏลงบนลายใบเทศ ซึ่งก็ไม่ได้หมายความว่าลายประเภทนี้จะเป็นลายหลุดตาน ดูภาพที่ ๔๐๐ ในภาพที่ ๔๐๑ เป็นลายต้นใบเทศ ปิดทองประดับกระจกลายยาหากดูผาดเผิน ก็อาจคล้ายหรือดูเหมือนลายหลุดตานได้ แต่ถ้าพิจารณาให้ดีก็จะเป็นลายใบเทศทั้งสองภาพนี้เป็นลายหน้าบันศาลารายรอบพระอุโบสถ วัดหนังวรวิหาร เขตจอมทอง กรุงเทพฯ ภาพที่ ๔๐๒ เป็นลายใบเทศหน้าบันวิหารน้อย วัดพระเชตุพนฯ เป็นลายใบเทศเช่นเดียวกัน

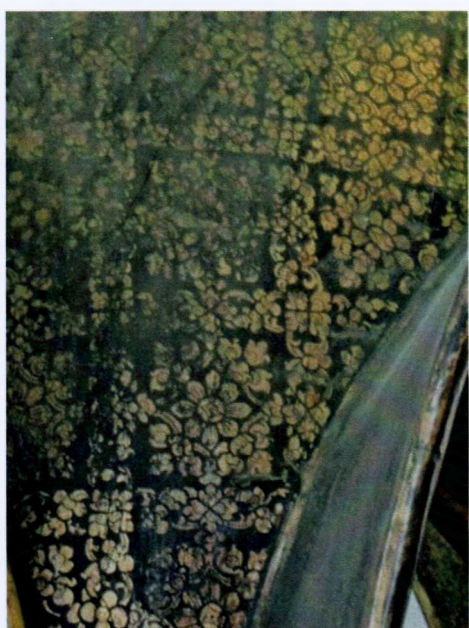
๔๐๑

๔๐๒

๔๐๓

๔๐๔

๔๐๕

ลายใบเทศกับลายพุดตาน ถ้าจะว่าโดยลักษณะที่แท้จริงแล้วต่างก็มีรูปลักษณะเฉพาะตัวที่แตกต่างกัน มีที่มาที่แตกต่างกัน แต่ใช้งานอยู่ใกล้เคียงกันหรือบางทีก็ใช้งานอยู่ในที่เดียวกัน เช่น ชุ่มประตูป็นลายใบเทศ บานประตูเป็นลายพุดตาน เช่น ที่ชุ่มประตูหน้าต่าง พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ หรือบางที่ชุ่มประตูหน้าต่างเป็นลายพุดตาน แต่บานประตูหน้าต่างเป็นลายใบเทศ เช่น บานประตูหน้าต่างพระอุโบสถวัดราชินีตาราม หรือบางแห่งก็ใช้ร่วมกันปนกันไปเลย เช่น ลายรดน้ำหลังบานประตูหน้าต่างพระอุโบสถวัดนางนอง และหลังบานประตูหน้าต่างพระอุโบสถ วัดพระเชตุพนเหล่านี้เป็นต้น แต่ลายใบเทศและลายพุดตานทั้งสองแห่งนั้นแสดงรูปลักษณะของตนเองเด่นชัด คือ ลายใบเทศแสดงรูปลักษณะ พร้อมทั้งรายละเอียดของลายใบเทศอย่างชัดเจนและลายพุดตาน ก็แสดงรูปลักษณะ พร้อมทั้งรายละเอียดของลายพุดตานชัดเจน ทั้ง ๆ ที่ใช้ปนกันในที่เดียวกัน จึงสามารถแยกแยะได้ง่ายและชัดเจน แต่ยังมีลายพุดตานกับลายใบเทศอีกลักษณะหนึ่ง ไม่ว่าจะแยกกันอยู่คนละที่คนละแห่ง หรืออยู่ใกล้หรือใช้ร่วมกันในที่เดียวกันก็ดูยากแยกแยะยาก เพราะมีรูปลักษณะคล้ายคลึงใกล้เคียงกัน ลายพุดตานบางแห่งมีเส้นรูปนอกใบคล้ายลายใบเทศ แต่แรเส้นกระดุกใบอย่างลายพุดตาน เช่น ลายพุดตานหีบทองคำลงยาสีประดับเพชรชีก มีตรารูปพระเกี้ยวจุลมงกุฏ มียอดเปล่งประกายรัศมีเหนือพานแว่นฟ้า สองข้างประกอบฉัตรเครื่องสูงสลับลายช่อ หรือเถาเปลวอยู่ในรูปวงรี ล้อมรอบด้วยช่อลายใบเทศประดับพลอยสีขาว ตัวกล่องสี่เหลี่ยมทำด้วยทองคำลงยาสีเป็นลายพุดตานเครือเถา ดูภาพที่ ๔๐๓

ในภาพที่ ๔๐๔ เป็นลายใบเทศข้อสี่เหลี่ยมเป็นพุ่มลาย หรือมีพุ่มลายอยู่ในรูปสี่เหลี่ยม มีโคมลายเป็นลายเครือเถาใบเทศอยู่ในรูปทรงตรารางสี่เหลี่ยมอย่างลายราชวัตร ลักษณะของลายใบเทศคล้ายลายพุดตานเป็นงานช่างลายรดน้ำ หลังคา กุบ ข้าง จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร จะเห็นว่าลักษณะทั่ว ๆ ไปของลายหีบหรือกล่องทองคำลง

ยาประดับพลอยในภาพที่ ๔๐๓ กับลายรดน้ำหลังคา กุบ ในภาพที่ ๔๐๔ ใกล้เคียงกันมากและก็ใกล้เคียงกับงานช่างปิดทองประดับกระจกลายลายใบเทศหน้าบันวิหารน้อยวัดพระเชตุพน อีกด้วย ดูภาพที่ ๔๐๕ ซึ่งเราอาจเปรียบเทียบลายพุดตานกับลายใบเทศได้ง่ายขึ้นจากภาพลายเส้นที่ ๑๖

ลักษณะข้อลายใบเทศที่เป็นใบเทศแท้

ลักษณะข้อลายพุดตานที่เป็นพุดตานแท้

ลักษณะข้อลายใบเทศที่คล้ายพุดตาน

ลักษณะข้อลายพุดตานที่คล้ายใบเทศ

๔๐๖

๔๐๗

๔๐๘

๔๐๙

๔๑๐

ภาพที่ ๔๐๖ ลายพุดตานที่มีดอกเป็นดอกพุดตาน
ภาพที่ ๔๐๗ เป็นลายพุดตานที่มีดอกเป็นดอกไม้
ประดิษฐ์จะใช้กับลายพุดตาน หรือลายใบเทศก็ได้
ในภาพนี้เป็นลายหน้าบันศาลาการเปรียญวัด
มหาธาตุท่าพระจันทร์ ภาพที่ ๔๐๘ ลายใบเทศที่มี
ดอกเป็นดอกไม้ประดิษฐ์ ซึ่งจะใช้กับลายใบเทศ
หรือลายพุดตานก็ได้เช่นเดียวกัน ในภาพเป็นลาย
หน้าบันพระอุโบสถวัดมหาธาตุฯ ท่าพระจันทร์
ภาพที่ ๔๐๙ ลายพุดตานที่มีดอกเป็นดอกไม้
ประดิษฐ์ จะใช้กับลายพุดตานหรือลายใบเทศก็ได้
(ลายหน้าบันวิหารพระนอนวัดโพธิ์) ภาพที่ ๔๑๐
ลายใบเทศที่มีดอกเป็นดอกไม้ประดิษฐ์จะใช้กับ
ลายใบเทศหรือลายพุดตานก็ได้ (ลายหน้าบันพระ
อุโบสถวัดโพธิ์)

๔๑๑

๔๑๒

๔๑๓

เครื่องประกอบพระราชอิสริยยศ
พระมหากษัตริย์ เครื่องประกอบพระอิสริยยศเจ้า
ฟ้า เจ้านาย ฯลฯ สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระ
พระราชอาคันตุกะส่วนใหญ่ประดับตกแต่งด้วยลายใบ
เทศ ไม่ว่าจะเป็นเครื่องราชภัณฑ์ ราชูปโภคต่าง ๆ
เช่น พานแว่นฟ้า พานพระชั้นหมาก พานพระศรี
หีบพระศรี ฯลฯ มักจะทำด้วยโลหะทองคำลงยา
ประดับเพชรบ้างประดับพลอยต่าง ๆ บ้าง เช่น
พานพระศรีทองคำลงยาประดับพลอยทับทิม
พร้อมเครื่องพานสำหรับเจ้าฟ้าฝ่ายหน้า ตัวพาน
พระศรีจะบุฉนวนทองคำเป็นรูปพานกลีบบัวบาน ใน
กลีบบัวแต่ละกลีบจะบุฉนวนเป็นลายใบเทศ แบบ
ก้านดอกตรงไหนใบเทศลงยาสีเขียวใส่ใบก็
จะลงยาสีแดง ถ้าตรงไหนใบเทศลงยาสีแดงใส่ของ
ใบเทศก็จะลงยาสีเขียวสลับกัน เพื่อให้เกิดสีสันที่
งดงามภาพที่ ๔๑๑ เครื่องในพานพระศรีนี้จะมี
จอกหมาก ผอบยาเส้นบ้าง ผอบสีผึ้งบ้าง มีดหรือ
กรรไกรคืบหมาก และช่องพลู พานพระศรีสำหรับ
นี้มีช่องพลูปรากฏในภาพที่ ๔๑๒ อยู่หนึ่งคู่วางอยู่
ในแนวนอนบนพาน ช่องพลูทั้งคู่ทำด้วยทองคำ ผิว
ภายนอกบุฉนวนเป็นลายเครือเถาใบเทศพื้นลงยา
สีแดง ก้านเถาลงยาสีเขียว ใบและดอกลงยา
สลับสีเขียวและสีแดง ใบลายเป็นลายใบเทศ
ล้วนแต่มีดอกเป็นดอกของลายพุดตานที่กลีบ
ของดอกและใบบางส่วนลงยาสีเขียวสลับแดง
มีแทรกสีขาวครีมหรือสีนวลจันทร์ บางส่วน
ดูภาพที่ ๔๑๒ และ ๔๑๓

๔๑๔

เครื่องในพานพระศรี เช่น จอกตลับผอบ ชองพลู มีด หรือกรรไกร จะประดับด้วยลายใบเทศลงยาทั้งชุด ลายใบเทศที่ใช้ประดับจะมีทั้งดอกและใบ จัดเรียงสลับกันไป ให้สังเกตที่ดอกของใบเทศ จะเป็นดอกของลายพุดตานชัดเจนมาก เพราะดอกของลายใบเทศนั้นจะมีลักษณะ เช่น ดอกของลายในภาพที่ ๓๒๖-๓๒๘ ซึ่งเป็นลายใบเทศประดับหน้าบันที่วัดราชนันทาราม วัดพระเชตุพนฯ และวัดสุทัศน์ฯ กรุงเทพฯ หรือดูง่าย ๆ ก็คือลายหน้าบันวัดหนังวรวิหาร ในภาพที่ ๓๙๘ และ ๓๙๙ ลายในภาพที่ ๔๑๒ ที่เป็นชองพลูทองคำลงยานี้ เทียบได้กับลายในภาพที่ ๑๔๑ ซึ่งเป็นงานเขียนลายทองรดน้ำ เรือ กร นาง นารถ งานช่างศิลปกรรมสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นลายดอกพุดตานและลายในภาพที่ ๒๑๘ เป็นงานช่างแกะสลักไม้เชิงล่างของเลาประตูกาลการเปรียญ วัดเชิงท่า จ. พระนครศรีอยุธยา เป็นงานช่างศิลปกรรมสมัยรัชกาลที่ ๓-๔ เช่นเดียวกันจะเห็นว่า ลักษณะของลายในภาพที่ ๑๔๑ และ ๒๑๘ มีรูปลักษณะสัณฐานใกล้เคียงกับลายในภาพที่ ๔๕๑ มาก จึงทำให้เห็นได้ว่า ช่างไทยในอดีตใช้ลายสองตระกูลนี้คู่

กันมา บางทีก็ใช้ด้วยกันบ้างปะปนกันบ้าง ที่ใช้สลับดอกสลับใบ สลับลายกันก็มี จึงทำให้ผู้ใหญ่ที่กำกับดูแลงานช่างไทยในอดีตสังเกตเห็นว่า ลายทั้งสองตระกูลนี้มีรูปลักษณะต่างกัน มีที่มาหรือกำเนิดของลายต่างกัน มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวของลายชัดเจน แต่ก็ปรากฏว่าช่างไทยในอดีตใช้ลายสองตระกูลนี้ คลุกเคล้าปะปนกันบ้างใช้แทนกันบ้าง ช่างยังปรากฏว่าลายพุดตานกลับใบเทศใช้ดอกอย่างเดียวกันบ้าง ลายพุดตานใช้ดอกของลายใบเทศบ้าง เช่น ลายพุดตานที่หน้าบันศาลาการเปรียญวัดมหาธาตุ (ท่าพระจันทร์) ในภาพที่ ๑๕๖ และลายพุดตานที่หน้าบันวิหารพระพุทธไสยาสน์วัดพระเชตุพนฯ (วัดโพธิ์ท่าเตียน) ในภาพที่ ๑๕๗ ส่วนลายใบเทศก็ใช้ดอกของลายพุดตานบ้างก็คือใบเทศประดับชองพลูทั้งคู่ที่เป็นเครื่องพานพระศรีทองคำลงยาประดับพลอยในภาพที่ ๔๑๑ และ ๔๑๒ จึงเกิดความคิดแทนค่ากันขึ้น หากมีการใช้ลายพุดตานประดับในที่ใดก็มักจะเรียกว่า ลายพุดตานอยู่แล้ว ส่วนลายใบเทศประดับในที่ใด ก็เรียกลายใบเทศเช่นเดียวกัน แต่มีบางที่บางแห่งใช้ลายใบเทศประดับตกแต่งแล้วไม่เรียกลายใบเทศ

๔๑๕

๔๑๖

เช่น พระที่นั่งพุทธานต่าง ๆ มีพระที่นั่งพุทธาน กาญจนสิงหาสน์ หรือพระที่นั่งพุทธานทอง เป็นต้น พระที่นั่งองค์นี้สร้างด้วยไม้แกะสลักเป็นลายใบเทศ ตลอดทั้งองค์หุ้มทองคำบางระดับพลอย แต่ไม่เรียกพระที่นั่งใบเทศหรือพระที่นั่งลายใบเทศ เพราะฟังดูขัดไม่เพราะ แต่เมื่อเรียกขานว่า พระที่นั่งพุทธาน กาญจนสิงหาสน์ หมายถึงพระที่นั่งลายใบเทศหุ้มทองคำมีฐานสิงห์ แล้วฟังดูไพเราะมาก อีกทั้งดูสูงศักดิ์อีกด้วยดูภาพที่ ๔๑๕ พระที่นั่งในภาพที่ ๔๑๖ เป็นพระที่นั่งพุทธานแกะสลักไม้ปิดทองประดับกระจกมีรูปลักษณะ พร้อมทั้งขนาด

สัดส่วนใกล้เคียงกับพระที่นั่งพุทธานทอง แกะสลักเป็นลายใบเทศทั้งองค์เช่นเดียวกันคงจะเป็นด้วยสาเหตุดังกล่าว แล้วจึงเรียกพระที่นั่งที่มีรูปลักษณะและลวดลายอย่างนี้ว่า พระที่นั่งพุทธาน อย่างที่ได้กล่าวในตอนต้นว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงอธิบายเชิงปรึกษากับพระยาอนุนามนราชชนเกี่ยวกับความรู้เรื่องพุทธาน ที่ทรงอธิบายว่า “คำว่าพุทธานฉันเข้าใจว่า เป็นชื่อลาย อาจเป็นลายที่ทำทั่วไปในสัปคับนั้น “ผู้เขียนเห็นด้วยกับพระดำรินี้อย่างยิ่ง และที่ทรงมีพระดำริคล้อยตามพระยาอนุนามนราชชนในลักษณะให้กำลังใจว่า ลางที่ความสำคัญของท่าน ซึ่งถือเอาแผ่นข้างสัปคับว่าสิ่งนั้นเป็นพุทธาน ก็จะถูก เพราะพัตยศของพระสงฆ์ชนิตรองพัตแดกลงมา ทำเป็นรูปดอกบัวแท้ ๆ ก็เรียกกันว่า พัตพุทธาน” ซึ่งแนวพระดำรินี้ถูกต้องอยู่แล้ว เพียงแต่ไม่ได้ทรงเฉลียวพระทัยว่าลายพุทธานกับลายใบเทศใช้ปนกันใช้แทนกัน หรือเรียกขานแทนกันได้ และแผ่นข้างสัปคับในพระที่นั่งพุทธานกาญจนสิงหาสน์ก็เป็นลายใบเทศจริง ๆ

๔๑๗

รวมถึงแผ่นข้างทั้งสองข้าง และแผ่นหลังที่อยู่หลังพระกระดานพิงของพระที่นั่งพุทธานก็เป็นลายใบเทศที่ประกอบกันเป็นทรงพุ่มขนาดใหญ่ โดยเฉพาะแผ่นข้างทั้งสองทำเป็นทรงพุ่มใบเทศอยู่ในรูปทรงของใบเทศมีปลายบัด ดูภาพที่ ๔๑๗ แต่แผ่นหลังพระกระดานพิงของพระที่นั่งทำเป็นทรงพุ่มใบเทศขนาดใหญ่ที่ปลายตรง

นอกจากแผ่นข้างและแผ่นหลังแล้ว องค์พระที่นั่งพุทธานทุกองค์ยังประดับตกแต่งด้วยลายใบเทศตลอดทั่วทั้งองค์ ตั้งแต่ลายประดับชั้นหน้ากระดานเชิงฐาน ฐานสิงห์ทั้งบัวหลังสิงห์ และลายหน้าสิงห์ หน้ากระดานชั้นภาพประดับรูปครุฑพพนม จนกระทั่งถึงบัวปากฐาน และกระจิงปฏิภาณโดยปกติจะใช้ลายเปลว (ลายกนก) แต่กระจิงของพระที่นั่งพุทธานใช้ลายใบเทศทั้งหมด ดูภาพที่ ๔๑๖

ลายใบเทศสมัยอยุธยาตอนปลาย

ลายใบเทศสมัยต่าง ๆ ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะลายใบเทศที่สร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง จนเสียกรุงศรีอยุธยา ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ (ตอนต้น) เนื่องจากมีรูปแบบที่สืบทอดกันมาโดยตลอด ด้วยลักษณะของสังคมไทยในช่วงเวลาดังกล่าวยังคงรูปแบบเอกลักษณ์ของไทยไว้ได้มาก ยังไม่ผสมปะปนกับรูปแบบของนานาชาติเหมือนช่วงเวลาถัดมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งจะใช้เป็นแนวทางศึกษาหรือใช้เป็นแบบอย่างแสดงรูปแบบเอกลักษณ์ของชาติได้ค่อนข้างยาก และอาจทำให้ชนรุ่นปัจจุบันและอนุชนรุ่นหลัง เข้าใจคลาดเคลื่อนได้ ฉะนั้นรูปแบบของงานช่างศิลปกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะพระลายพุดตาน และลายใบเทศที่ปรากฏในสมัยพระเจ้าปราสาททองนั้น อาจไม่ใช่เป็นครั้งแรกที่มีลายใบเทศเกิดขึ้น เพราะลายใบเทศที่ปรากฏในสมัยพระเจ้าปราสาททองนั้นมีลักษณะรูปแบบที่สมส่วนงดงาม คงจะได้มีการสร้างลายใบเทศขึ้นตกแต่งงานช่างต่างๆ มาก่อนหน้านั้นแล้วเป็นเวลาพอสมควร จึงทำให้ลายใบเทศสมัยนี้มีความวิจิตรงดงามอย่างมาก ทั้งยังแสดงรูปแบบเอกลักษณ์ของความเป็นไทยความ

เป็นศิลปกรรมไทยที่อาจเรียกได้ว่า บริสุทธิ์ ให้รูปแบบอย่างงานช่างศิลปกรรมไทยได้อย่างดียิ่ง ทำให้เราได้รู้เห็นและทราบได้ว่า งามอย่างไทย งามอย่างไร งานช่างศิลปกรรมไทยงามอย่างไร มีรูปแบบ รายละเอียด ลักษณะเฉพาะลักษณะเด่นอย่างไร ทั้งยังทราบพัฒนาการ รูปแบบของลวดลายไทย ในช่วงเวลาหรือยุคสมัยดังกล่าวได้อีกด้วย ลายใบเทศของไทยอาจมีมานานแล้วก็ได้ แต่ที่ปรากฏรูปแบบหลักฐานค่อนข้างชัดเจนและหาได้ไม่ยากนัก อยู่ในช่วงสมัยอยุธยาตอนปลายเป็นส่วนใหญ่

๑. ลายใบเทศสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. ๒๑๗๒ – พ.ศ. ๒๑๙๙) แห่งกรุงศรีอยุธยา เช่น ลายภาพชุดใบเทศ ลายเขียนสีผนังอาคารชุมเมรุทิศ ปราสาททิศ หรือมณฑปทิศ แล้วแต่จะเรียกที่รายล้อมองค์พระปรางค์ประธาน วัดไชยวัฒนาราม จ.พระนครศรีอยุธยา ปรากฏลายใบเทศชัดเจน เขียนด้วยสีฝุ่น ผสมกาวยางไม้ ธรรมชาติเป็นลายก้านขดใช้สีดำ สีแดง และสีเขียว ใบไม้เป็นหลักบนพื้นสีขาวของผนัง ทำให้ดูรู้สึกโปร่งเบา เนื่องจากสีขาวของผนังเข้มด้านหลังพระพุทธรูปประจำซุ้ม ซึ่งเป็นผนังทึบตัน ด้านซ้ายขวาต่อด้วยพระระเบียง มีแสงเข้าได้ด้านหน้าด้านเดียว สีขาวของผนังจึงช่วยให้ภายในดูสว่างแลเห็นลายได้ง่ายขึ้น ดูภาพที่ ๔๑๘

๔๑๙

๔๒๐

๔๒๑

ลายก้านขดใบเทศที่อยู่ในภาพที่ ๔๑๙ และ ๔๒๐ เป็นลายผนังซุ้มมณฑปทิศ มณฑปปราย

๔๒๒

รอบพระปรางค์ประธานวัดไชยวัฒนาราม ในภาพที่ ๔๑๙ ลายใบเทศก้านขดหรือลายก้านขดใบเทศเขียนสี บนผนังซุ้มมณฑปที่วัดไชยวัฒนารามนี้จะมีก้านหรือเถาของลายค่อนข้างเล็ก แต่ใบและดอกของลายค่อนข้างใหญ่ แสดงเส้นรูปของพุ่มใบและการบากใบที่แหลมคมให้ความรู้สึกอ่อนหวาน และบางเบา ถึงจะใช้สีไม่มากเช่นงานเขียนสี หรืองานจิตรกรรมสมัยปัจจุบัน แต่ก็มีความสุขสว่างและบางเบา ใช้สีแดงระบายลงบนเนื้อที่ของใบ และพุ่มใบสลับกับสีเขียวอย่างพอเหมาะพอดี เถาและก้านระบายสีเขียวตัดเส้นด้วยสีดำแบบเล็กและบางเบาเน้นตรงปลายลายทั้งสีเขียวและแดงด้วยสีดำ โดยโฉบสีให้ดูกลมกลืนเข้าหากันระหว่างสีแดงกับสีดำหรือสีเขียวกับสีดำ ตัวลายเกือบจะทุกตัวเขียนเส้นเล่นทางตรงที่เส้นรอบตัวลายมาบรรจบกันให้ยาวและอ่อนหวานเป็นพิเศษดูภาพที่ ๔๑๘ และที่วัดไชยวัฒนารามแห่งนี้ยังมีลวดลายเครื่องประดับตกแต่งตามสภาพที่ต่าง ๆ ที่ยังหลงเหลือให้เห็นอีกหลายแห่ง เช่น ลายผ้าทิพย์กับลายประดับพระพุทธรูปรัตนบัลลังก์ พระพุทธรูปทรงเครื่องตันอย่างพระเจ้าจักรพรรดิ ประทับในเรือนแก้วประจำซุ้มพระมณฑปทิศ มณฑปปรายก็ประดิษฐ์ตกแต่งด้วยลายใบเทศ อยู่โดยทั่วไปดูภาพที่ ๔๒๑ ตรงกลางภาพเป็นลายกรวยเชิงใบเทศ

มีกรอบด้านข้างเป็นลายก้านตอดอกตกแต่ง กรอบ
ผ้าทิพย์ด้านล่างเป็นลายลูกฟักก้ามปูใบเทศ
ทั้งหมด ในภาพที่ ๔๒๒ ซึ่งเป็นลายกรอบผ้าทิพย์
ของพระพุทธรูปในซุ้มมณฑปอีกองค์หนึ่ง จะเห็น
ว่าช่างได้ปั้นลายใบเทศอยู่ตรงกลางระหว่างลาย
ดอกกลมมีหลายกลีบอยู่ตรงส่วนบน และส่วนล่าง
ของลายใบเทศ มีศรชี้อยู่ตรงกลาง ซึ่งมีรูปลักษณะ
เป็นลายใบเทศอย่างชัดเจน หากวัดไชยวัฒนาราม
ไม่ต้องประสบภัยสงครามครั้งใหญ่คราวเสียกรุงศรี
อยุธยาเราน่าจะได้เห็นพระอารามแห่งนี้ วิจิตร
งดงามไปด้วยลายใบเทศในลักษณะต่างๆ ทว่าทั้งวัด

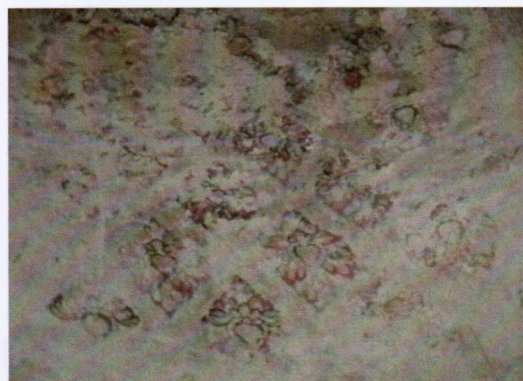
ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้มีการ
สร้างวัดขึ้นใหม่หลายวัดที่ซ่อมบูรณปฏิสังขรณ์
ก็มีหลายวัด วัดใหม่ประชุมพลอีกวัดหนึ่ง ก็มี
ประวัติว่า สร้างขึ้นในรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง
ยังเหลือโบราณสถานสำคัญคือ เจดีย์ทรงระฆังย่อ
ไม้สิบสองอยู่ท้ายอุโบสถปัจจุบัน และวิหารเก่าอยู่

ทางด้านซ้ายของเจดีย์ทรงระฆัง ที่เจดีย์ทรงระฆัง
ย่อไม้ มีซุ้มคูหาทางด้านหน้าด้านเดียวและมีบันได
ขึ้นลงตรงหน้าซุ้มคูหาของเจดีย์ทอดลงตรงบริเวณ
ท้ายอุโบสถ เมื่อขึ้นบันไดเจดีย์ผ่านซุ้มคูหาเข้าไป
ภายในห้องทรงกลมของเจดีย์ ที่ผนังห้องเจดีย์ด้าน
ในที่เป็นผนังห้องทรงกระบอกนั้นมีลวดลายเขียนสี
รูปลายใบเทศดอกกลอย แต่หันส่วนปลายหรือส่วน
ยอดของพุ่มใบเทศลงด้านล่าง ดูภาพที่ ๔๒๔ ที่
เพดานของห้องเจดีย์ทำด้วยไม้มีกรอบกระหนกลูก
ฟักของเพดานประดับลายเขียนสีฝุ่นผสมกาวไม้
ธรรมชาติ เขียนลายตัดเส้นถมพื้นด้วยสีแดงวันพื้น
ขาวของเพดานให้เกิดเป็นลายและตัดเส้นดำเฉพาะ
การแบ่งกรอบลายให้ชัดเจนขึ้น ดูภาพที่ ๔๒๓
ภาพในวิหารมีภาพเขียนสีเรื่องพุทธประวัติและรูป
เทพชุมนุมสลักกับสลุบเจดีย์ อยู่เหนือกรอบ
หน้าต่างด้านบน ผนังหุ้มกลองด้านสกัดหลังพระ
ประธานทรงเครื่องตันเขียนเป็นลายในลักษณะลาย
พะเนียง หรือบางคนอาจเรียกว่าลายรวงข้าว ฯลฯ
แต่ลายที่ปรากฏเป็นลายใบเทศ ซึ่งอาจมีการเขียน
ซ่อมตามระยะเวลาที่ผ่านมา แต่รูปทรงของใบลาย
หรือใบเทศยังเป็นของเก่าและมีรูปเค้าคล้ายลายใบ
เทศที่ผนังซุ้มมณฑป ที่วัดไชยวัฒนาราม ดูภาพที่
๔๒๕

๔๒๓

๔๒๔

๔๒๕

๔๒๖

๔๒๗

ลายเขียนสีก้านขดใบเทศผนังซุ้มมณฑปที่วัดไชย
วัฒนารามในภาพที่ ๔๒๖ กับลายต้นใบเทศเขียนสี
ที่ผนังพระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม จ.เพชรบุรี
มีลักษณะการเขียนเส้นลงสีเว้นพื้นของผนัง สีขาว
เหมือนกัน ลักษณะการเขียนตัวลายและการตัด
เส้นเหมือนกันทุกอย่าง สีที่ใช้มีสีแดง สีดำ และ
เขียวเข้มเหมือนกันทุกอย่าง การใช้สีในลักษณะนี้ยัง
มีที่วัดปราสาท จ.นนทบุรี อีกวัดหนึ่งลักษณะของ
พระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม ไม่เจาะช่อง
หน้าต่าง ตลอดอาคารทั้งๆ ที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่
เหมือนกับอุโบสถวัดปราสาท แต่อุโบสถวัด
ปราสาทเป็นอุโบสถขนาดเล็กอุโบสถที่เจาะช่อง

หน้าต่าง แต่เจาะน้อยช่อง เช่น อุโบสถวัดทองปู้ ที่
จ.ลพบุรี เจาะตรงกลางผนังด้านละ ๑ ช่อง วัดช่อง
นนทรี กรุงเทพฯ เจาะด้านละ ๒ ช่อง วัดจุฬามณี
จ.อ่างทอง วัดสิงห์ จ.ปทุมธานี เจาะหน้าต่างวิหาร
และอุโบสถด้านละ ๑ ช่อง ทั้งนี้ วัดดังกล่าวสร้าง
ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นส่วนใหญ่
มีวัดที่สร้างในสมัยสมเด็จพระเพทราชา ซึ่งเป็น
เวลาต่อจากสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เช่น
วัดบรมพุทธาราม เจาะหน้าต่างทุกห้อง วัดที่สร้าง
ในสมัยสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระเจ้าเสือ)
ได้แก่ วัดโพธิ์ประทับช้าง จ.พิจิตร เจาะหน้าต่าง
ทุกห้อง แม้วัดที่สร้างในสมัยสมเด็จพระ

เจ้าบรมโกศ อุโบสถก็เจาะหน้าต่างทุกห้อง เช่น วัดกุฎีดาว ซึ่งทรงปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งวัด ส่วนวัดที่สร้างในสมัยพระเจ้าปราสาททอง ได้แก่ วัดไชยวัฒนาราม พระอุโบสถไม่เหลือผนัง กับที่วัดหน้าพระเมรุ มีพระอุโบสถขนาดใหญ่ เชื่อกันว่า ปฏิสังขรณ์ใหญ่ในสมัยพระเจ้าปราสาททอง แต่ลักษณะของพระอุโบสถ และใบเสมาเป็นแบบเก่า ผนังเจาะช่องลม ไม่มีหน้าต่างที่เป็นลักษณะแบบยุคปลายกรุงศรีอยุธยา แต่มีตัวอาคารพระอุโบสถตั้งสูงอยู่เหนือชั้นไพที หรือฐานทักษิณ ลักษณะเช่นนี้ก็มีปรากฏที่วิหารใหญ่วัดธรรมิกราช ซึ่งเชื่อกันว่าสร้างก่อนสมัยพระเจ้าปราสาททอง ดังนั้น จึงเป็นที่น่าสังเกตว่า พระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม จ.เพชรบุรี น่าจะสร้างก่อนสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เพราะยังมีอุโบสถวัดสระบัวที่เชิงเขาวัง จ.เพชรบุรี ซึ่งเป็นอุโบสถขนาดเล็กมาก เจาะช่องหน้าต่างสองข้าง ผนังด้านละ ๑ ช่อง แบบอาคารอุโบสถที่นิยมสร้างในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ซึ่งวัดทั้งสองนี้อยู่ไม่ห่างกันมาก (ประมาณครึ่งกิโลเมตร) แต่การเขียนเส้นการใช้สีเขียนลายพาดาน ผนังอุโบสถที่วัดสระบัวต่างกับวัดใหญ่สุวรรณารามมาก อย่างเห็นได้

ชัดเจนเครื่องแต่งกายของรูปเทวดาฤๅษีนักชิตต่างๆ ก็ต่างกับกับศิลปะอยุธยายุคปลายตอนใกล้เสียกรุง คือ มีชฎาเป็นทรงเทริดแบบสมัยพระเจ้าปราสาททอง ย้อนหลังขึ้นไปเราจะเห็นได้ว่า ชฎาเทวดาหรือกษัตริย์ในสมัยพระเจ้าเสือเหมือนกันกับชฎาสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น ที่ปรากฏอยู่ที่ฝาผนังกันห้องพระตำหนักทองที่วัดไทร บางขุนเทียน กรุงเทพฯ ในภาพที่ ๔๗๒ จะเป็นชฎาแบบมีชั้นเกี่ยวอย่างเดียวกับ ศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ ภาพเขียนสีผนังตำหนักสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ที่วัดพุทธโสธรวรย์ สร้างและเขียนภาพในสมัยสมเด็จพระเพทราชาถึงพระเจ้าบรมโกศก็เป็นชฎามีชั้นเกี่ยวมาลัยทองหรือมาลัยเกี่ยวเช่นเดียวกัน การเปลี่ยนรูปแบบชฎาจากชฎาทรงเทริดมาเป็นชฎาทรงเกี่ยวนี้น่าจะเกิดขึ้นตอนเปลี่ยนราชวงศ์ปราสาททองมาเป็นราชวงศ์บ้านพลูหลวง ในสมัยต้นแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา เพราะสมัยพระเจ้าเสือ ซึ่งเป็นรัชกาลต่อจากพระเพทราชา รูปเทวดาและกษัตริย์เปลี่ยนมาใช้ชฎาทรงเกี่ยวแล้ว ดังปรากฏในภาพเขียนลายรดน้ำฝาผนังตำหนักทอง ที่วัดไทรทำให้เราเริ่มเห็นเค้าของรูปแบบงาน

ช่างศิลปกรรมที่วัดใหญ่สุวรรณาราม ชัดเจนขึ้นว่า ควรจะเป็นงานช่างในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง หากเป็นสมัยสมเด็จพระนารายณ์จะต้องเหมือนที่วัดช่องนนทรี หรือวัดสระบัว ถ้าหลังจากนั้นก็เหมือนตำหนักทองที่วัดไทร ฉะนั้น ลายใบเทศที่ปรากฏอยู่ในภาพเขียนสีที่ผนังอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม ลายใบเทศงานปิดทองลายฉลุประดับเสาพระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม ก็เป็นงานช่างศิลปกรรมสมัยพระเจ้าปราสาททอง ลายใบเทศงานช่างปิดทองลายฉลุประดับเสาศาลาการเปรียญที่วัดใหญ่สุวรรณารามแห่งเดียวกันนี้ ก็ควรจะเป็นฝีมือช่างสมัยเดียวกัน หรือก่อนหน้านั้น หากมีผู้แย้งว่า ศาลาหลังนี้สมเด็จพระเจ้าเสือถวายสมเด็จพระเจ้าตากสิน หรือพระสุพรรณมณี (ทอง) ก็ไม่ได้หมายความว่า อาคารหลังนี้จะต้องสร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าเสือ ธรรมดาการถวายอาคารไม้ให้แก่วัดวาอารามในอดีตมักจะถวายอาคารเก่าที่ไม่ใช้แล้วแต่ยังอยู่ในสภาพใช้การได้ดี หรือยังใช้การได้ สามารถซ่อมบูรณะให้ติดดั้งเดิมได้ เช่น การ

ถวายบ้านเรือนไทยของปุตาย้ายมาที่เสียชีวิตแล้ว เพื่อเป็นการอุทิศส่วนบุญกุศลแด่บรรพบุรุษมีมานานแล้ว และเป็นที่ยินยอมด้วย เพราะฉะนั้นพระเจ้าเสือก็คงจะอนุวัติตามประเพณี อันเก่าแก่นี้ก็ได้ จึงน่าจะเป็นเหตุผลได้ว่า ศาลาการเปรียญของวัดใหญ่สุวรรณารามหลังนี้มีมาก่อนรัชกาล พระเจ้าเสือ อีกทั้งลวดลายปิดทอง ลายฉลุของเสาศาลากับเสาพระอุโบสถก็ลวดลายคล้ายกัน แต่ลายเสาศาลาน่าจะสร้างก่อนลายประดับเสาพระอุโบสถ ลายทั้งสองที่ล้วนเป็นลายใบเทศที่งดงามมากอยู่ในรูปทรงของลายกรวยเชิงเช่นเดียวกับลายประดับเชิงผ้าทิพย์และพระแท่นรัตนบัลลังก์ของพระพุทธรูปขนาดใหญ่ภายในซุ้มมณฑปทิศมณฑปปลายที่วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา อีกด้วย ดูภาพที่ ๔๒๑-๔๒๒ เปรียบเทียบกับลายใบเทศในภาพที่ ๔๒๙-๔๓๐ แต่ที่ลายไม่ตรงกันทีเดียว เพราะงานช่างขึ้นกับงานช่างเขียนมีข้อจำกัดไม่เหมือนกัน

๔๒๙

๔๓๐

๔๓๑

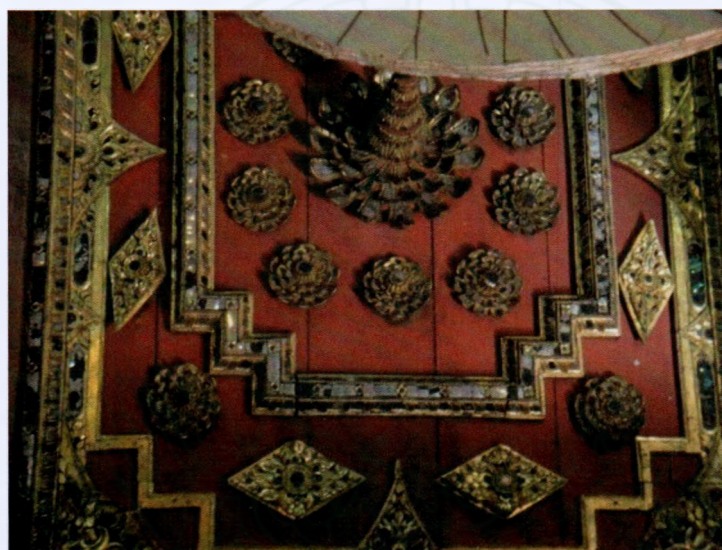
๔๓๒

แต่ถ้าเราจะพิจารณาจากลายเขียนสีผนังมณฑป
รายรอบพระปราสาทประธานที่วัดไชยวัฒนาราม ซึ่ง
เป็นลายก้านขดใบเทศ ในภาพที่ ๔๓๑
เปรียบเทียบกับ ลายเขียนสีเป็นลายก้านขดใบเทศ
ตกแต่งผนังพระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม
จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งเขียนคั่นระหว่างรูปเทวดา
นักขัตฤกษ์ต่าง ๆ สองข้างผนังพระอุโบสถในภาพที่

๔๓๒ ก็จะแลเห็นความใกล้เคียงได้ชัดเจนจน
เกือบจะไม่ต้องมีคำอธิบายใด ๆ สำหรับผู้เขียนเอง
อยากจะคิดว่า ลายเขียนสีในภาพที่ ๔๓๑ กับลาย
เขียนสีในภาพที่ ๔๓๒ นอกจากจะเป็นงานช่วง
สมัยเดียวกันแล้ว อาจจะเป็นช่างกลุ่มเดียวกัน
เขียนหรือเป็นช่างคนเดียวกันเขียนก็อาจเป็นไปได้

๔๓๓

๔๓๔

นอกจากลายเขียนสีที่ผนังมณฑปวัดไชยวัฒนารามจะใกล้เคียงกับลายเขียนสีที่ผนังพระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณารามแล้ว ยังมีงานช่างแกะสลักไม้ลายพาดานพระอุโบสถ วัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในภาพที่ ๔๓๓ มีรูปลักษณะและรายละเอียดต่าง ๆ แม้กระทั่งการจัดวางจังหวะต่างๆ ของตำแหน่งกลุ่มลายตรงกับงานแกะสลักไม้พาดานพระอุโบสถ วัดใหญ่สุวรรณาราม จ.เพชรบุรี ในภาพที่ ๔๓๔ อีกด้วย เพียงแต่มีความถี่ห่างระยะของลายไม่เท่ากัน ซึ่งก็เป็นเรื่องธรรมดา เพราะระยะกว้างของชื่อหรือ

พาดานไม่เท่ากัน ทั้งสองแห่งมีดาวประธานคล้ายกัน ดาวบริวารล้อมเดือนคล้ายกันลายรูปข้าวหลามตัด ล้อมกรอบย่อไม้สิบสองเหมือนกัน กรอบนอกย่อไม้แทนลายค้ำคาวเหมือนกัน กลางด้านทั้งสี่ของกรอบนอกทำลายคล้ายลายประจายามผ่าชีกรูปทรงจั่วหันปลายแหลมเข้าทางกรอบไม้สิบสองเหมือนกัน มีกรอบนอกประดับกระจกลีเขียวแบบลูกฟักคล้ายกัน จึงเชื่อว่าเป็นงานช่างยุคเดียวกันกับพาดานวัดหน้าพระเมรุ ซึ่งนักวิชาการส่วนใหญ่เชื่อว่า เป็นงานช่างสมัยพระเจ้าปราสาททอง

๔๓๕

๔๓๖

๔๓๗

๒. ลายใบเทศสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ลายใบเทศสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช คือ ลวดลายใบเทศที่ช่างได้ทำการสร้างขึ้นในช่วงเวลาที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงครองราชสมบัติ ในกรุงศรีอยุธยาประมาณปี พ.ศ. ๒๒๐๐-๒๒๓๑ ก่อนหน้านั้น ประมาณ ๑ ปี มีสมเด็จพระเจ้าฟ้าไชยและสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาเป็นมหากษัตริย์ระยะสั้น ๆ ประมาณ ๑ ปี ในช่วงเวลา ๓๑ ปี ที่ทรงครองราชย์เป็นยุคสมัยที่อยู่ยารุ่งเรืองมาก เกือบจะทุกด้านทั้งด้านการก่อสร้างสร้างบ้านเมืองวัดวาอารามก็จะต้องมีขึ้นเป็นจำนวนมากด้วย แต่เนื่องจากสงครามเสียกรุงศรีอยุธยา ทำให้หลักฐานต่าง ๆ แม้ถาวรวัตถุก็พลอยมลายหายสูญไปด้วย ในปัจจุบันเราจึงหาร่องรอยหลักฐานทางโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุได้ยากและน้อยมาก โดยเฉพาะลายใบเทศ เท่าที่พบในขณะนี้ ได้แก่ ลายเขียนสีผนังอุโบสถวัดช่องนนทรี เขตยานนาวา กรุงเทพมหานคร ซึ่งนักวิชาการส่วนใหญ่เชื่อว่าเป็นงานช่างสมัยสมเด็จพระนารายณ์ โดยดูจากรูปลักษณะของอุโบสถ ซึ่งในเวลานั้นตั้ง

อยู่ใกล้เมืองหลวงและมีขนาดเล็ก เจาะช่องประตูหน้าต่างน้อย อีกทั้งช่องประตูหน้าต่างมีลักษณะโค้งแหลม ส่วนบนที่เรียกทรงอาร์ค แบบยุโรป การใช้สีในภาพเขียนสีผนังเช่นรูปพุ่มใบเทศที่ปักอยู่ในกระถางระหว่างพระพุทธรูปในภาพเขียนทั้งสององค์ ใช้สีคล้ายกับลายเขียนสีที่มณฑปวัดไชยวัฒนาราม หรือลายใบเทศที่วัดใหญ่สุวรรณารามมีการตัดเส้นด้วยสีดำ ระบายตัวลายด้วยสีแดง และสีเขียวเข้ม การบากเส้นลายในทรงใบเทศตรงลายเปลวมีลักษณะใกล้เคียงกับลายที่วัดใหญ่สุวรรณาราม แต่ความพลิ้วไหวอ่อนหวานลดน้อยลงดูภาพที่ ๔๓๕ ที่ผนังเขียน เรื่องทศชาติมีกรอบลายแต่ละตอนเขียนเป็นลายรักร้อยใบเทศ และมีใบเทศเล็กๆแซมประดับอยู่ข้าง ๆ พุ่มใบเทศ ในภาพที่ ๔๓๖ หรือเขียนเป็นกลุ่มใบเทศต่อกันขึ้นไปตามแนวตั้งแล้วเขียนลายเปลวแทรกสองข้างกลุ่มใบเทศทั้งหมดตัดเส้นด้วยสีหรือหมึกดำ แต้มใบลายด้วยสีแดงและเขียวตามลำดับปล่อยพื้นสีขาว คู่มือโดยรวมแล้วยังใช้สีแนวเดียวกับวัดไชยวัฒนาราม และวัดใหญ่สุวรรณาราม ภาพที่ ๔๓๖-๔๓๗

๔๓๘

๔๓๙

๔๔๐

งานช่างศิลปกรรมปูนปั้นประดับพระแท่น
รัตนบัลลังก์ พระประธาน ๓ องค์ องค์ใหญ่ตรง
กลางเหนือฐานชุกชี ในพระอุโบสถวัดกษัตราธิราช
ฯ จ.พระนครศรีอยุธยา ในภาพที่ ๔๓๘ เป็นพระ
แท่นแบบบัวฐานสิงห์ หรือชั้นฐานสิงห์เป็นท้องไม้
ประดับรูปสิงห์ ยุคนาค ทำนองรัตนสิงหาสน์ รับ
ลายหน้ากระดานสองชั้นตรงกลางของรัตนบัลลังก์
แบบรัตนสิงหาสน์ มีผ้าทิพย์ปูลาดห้อยชายลง
ด้านล่างส่วนล่างของผ้าทิพย์เป็นลายกรวยเชิง รูป
นอกของทรงพุ่ม หรือทรงกรวยของลายใกล้เคียง
กับลายกรวยเชิงเสาที่วัดใหญ่สุวรรณาราม ในภาพ
ที่ ๔๒๙-๔๓๐ มาก โดยเฉพาะลายตัวซีกตรง ชิด
กรอบทั้งสองข้างซ้าย-ขวา ของผ้าทิพย์ยังคงคล้าย
ใกล้เคียงกับผ้าทิพย์พระประธานในซุ้มมณฑปวัด
ไชยวัฒนาราม ดูภาพที่ ๔๓๘-๔๔๐ เปรียบเทียบ
กัน ลายดังกล่าวอยู่ในลักษณะลายเครือเถาใบเทศ
ที่อยู่ในรูปทรงของลายกรวยเชิงนอกจากลายใบ
เทศ แล้วที่วัดกษัตราธิราช ยังมีบัวปลายเสาพระ
อุโบสถ มีลักษณะส่วนปลายของกลีบบัวคล้ายบัว
ปลายเสาวิหารที่ปราสาทขแมร์ จ.ลพบุรี ซึ่งก็สร้างใน
สมัยสมเด็จพระนารายณ์ พระเจดีย์ย่อไม้สิบสอง สี
องค์ ระหว่างพระอุโบสถกับวิหารขนาดเล็กที่อยู่
ด้านหน้าสองหลัง เจดีย์สององค์ที่อยู่ใกล้พระ
อุโบสถทั้งซ้ายขวาเหมือนกันกับเจดีย์ที่วัดตองปุ
และวัดกวีศราราม ที่จังหวัดลพบุรี ทำให้เราสังเกต
ได้ว่า ลายผ้าทิพย์ พระประธานที่วัดกษัตราธิราชนี้
น่าจะสร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

๔๔๑

๔๔๓

๔๔๒

๔๔๔

ที่รัตนสิงหาสน์ หรือรัตนบัลลังก์พระประธานองค์ใหญ่ ๓ องค์ และมีพระพุทธรูปรายรอบองค์พระประธานอีกหลายองค์ ตั้งอยู่บนฐานชุกชีร่วมกัน ปั้นรูปครุฑยุดนาคชั้นบน สิ่งยุดนาคชั้นรอง ปิดทองล่องชาดของวัดกษัตราธิราชในภาพที่ ๔๔๓-๔๔๔ ยังมีรูปลักษณะโดยรวมใกล้เคียงกับรูปสิ่งแบกฐานใบเสมาที่วัดสระบัวจังหวัดเพชรบุรี ซึ่งเป็นอุโบสถและใบเสมาขนาดเล็ก เจาะช่องหน้าต่างขนาดเล็กด้านละ ๑ ช่อง ตามแบบที่นิยมสร้างกันในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เช่นเดียวกับวัดทองปู้ที่จังหวัดลพบุรี ในภาพที่ ๔๔๑-๔๔๒ ปั้นเป็นรูปสิงห์และครุฑแบกตามลำดับเช่นเดียวกัน แต่ชั้นล่างของฐานเสมาที่วัดสระบัวทำเป็นรูปยักษ์หรืออสูรแบกรองจากสิงห์ลงไปอีกชั้นหนึ่ง

ถ้าเราจะสังเกตและพิจารณาถึงรูปแบบลักษณะสถาปัตยกรรมการจัดวางตามตำแหน่งการจัดลดหลาดเข้าประดับในรูปสิ่งของทั้งสองแห่งก็จะเห็นว่า นิยมความเชื่อความงามอย่างเดียวกัน มีคติความหมายอย่างเดียวกัน แต่งานทั้งสองแห่งนี้ในอดีตต้องนับว่าอยู่ห่างไกลกันพอสมควร การสร้างอาจเป็นช่างคนละคณะหรือคนละกลุ่มกัน ของวัดกษัตราธิราชอยู่ในอาคาร ของวัดสระบัวอยู่กลางแจ้ง ทั้งสองแห่งผ่านกาลเวลามีการชำรุดมากน้อยต่างกัน ผ่านการซ่อมบูรณะตามกาลเวลาเหมือนกัน ช่างที่ทำการซ่อมบูรณะคนละคณะกัน จึงทำให้รายละเอียดบางอย่างหรือหลายอย่างผิดเพี้ยนกันไปแต่ความที่เป็นงานช่วงที่สร้างขึ้นในยุคสมัยเดียวกัน จึงมีรูปลักษณะที่ใกล้เคียงกันมาก

๔๔๕

๔๔๙

๔๔๖

๔๔๗

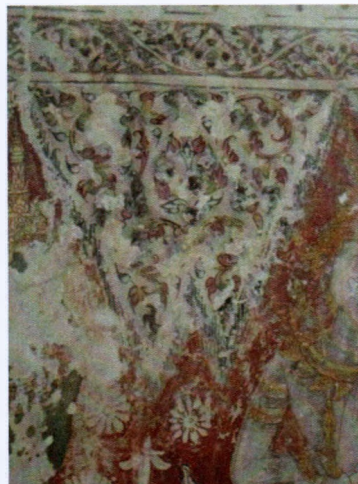

๔๔๘

ที่วัดพุทธโชศวรรย์ จ.พระนครศรีอยุธยา ทางด้านทิศใต้ของพระอุโบสถมีวิหารขนาดเล็กสองหลังมีขนาดไม่เท่ากัน หลังทางใต้สุดมีขนาดใหญ่กว่าตรงท้ายวิหาร มีเจดีย์ขนาดเล็กเช่นเดียวกันตั้งบนฐานไพที ภาพที่ ๔๔๕ ที่หน้าบันทั้งสองด้านมีลายปูนปั้นประดับลักษณะเป็นลายก้านขดใบเทศ ถ้าจะสังเกตจากบัวปลายเสาของวิหารหลังนี้ ในภาพที่ ๔๔๖ เปรียบเทียบกับบัวปลายเสา วิหารที่ปรารค์แขก จ.ลพบุรี ในภาพที่ ๔๔๗ ก็จะแลเห็นได้ว่าเป็นงานช่างศิลปกรรมที่สร้างขึ้นในยุคสมัยเดียวกัน บัวปลายเสาในลักษณะนี้พบในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และอีกหลาย ๆ แห่งในจังหวัดลพบุรี ซึ่งเป็นศิลปะงานช่างสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ผู้เขียนเคยเขียนหนังสือเรื่องบัวในงานช่างประณีตศิลป์ ได้ศึกษาเรื่องบัวชนิดต่างๆ พบว่า บัวที่ปรากฏในภาพที่ ๔๔๖ ซึ่งเป็นบัวปลายเสาวิหารน้อย วัดพุทธโชศวรรย์ และภาพที่ ๔๔๗ เป็นบัวปลายเสาวิหารที่ปรารค์แขก จ.ลพบุรี มีตัวต้นและมีต้นจริงที่วัดอรุณราชวรารามปลูกไว้ในกระถางรอบพระอุโบสถในหนังสือเรื่องบัว อธิบายว่า เป็นบัวที่มีถิ่นกำเนิดแถบยุโรป จึงพอจะเชื่อได้ว่า มีการนำบัวชนิดนี้เข้ามาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ช่างไทยในขณะนั้นเห็นเป็นของแปลกดีวิเศษตามรสนิยมของคนไทยเกิดความบันเทิงใจคิดปั้นบัวปลายเสาในลักษณะนี้ขึ้น

๔๕๐

๔๕๒

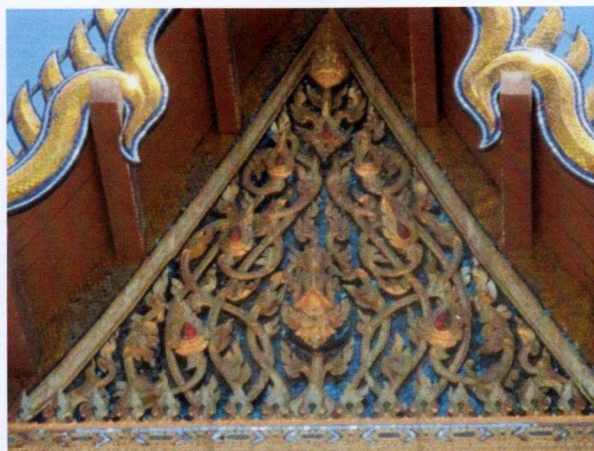
๔๕๑

๔๕๓

เหตุที่กล่าวถึงบัวปลายเสาของวิหารหลังนี้ก็เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า เป็นงานช่างสมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ ฉะนั้นลายปูนปั้นที่หน้าบันของวิหารหลังนี้ก็ควรจะเป็นศิลปะงานช่างสมัยสมเด็จพระนารายณ์ด้วย เพราะเป็นของที่สร้างอยู่ในอาคารเดียวกันใช้วัสดุอย่างเดียวกัน ในภาพที่ ๔๕๐ คือลายก้านขดใบเทศที่ขยายจากภาพที่ ๔๔๘ และลายในภาพที่ ๔๕๑ ขยายจากลายในภาพที่ ๔๔๙ เมื่อเปรียบเทียบกับลายเขียนสีในภาพที่ ๔๕๒ ที่วัดใหญ่สุวรรณาราม ก็จะเห็นว่าลักษณะการสร้างลายรูปลักษณะและรายละเอียดใกล้เคียงกัน ที่ปลายของใบลายจะโค้งเส้นให้แลดูอ่อนหวาน หรืออ่อนช้อย คล้ายกันเพราะการสร้างงานทั้งสองแห่งนี้เป็นยุคสมัยหรือเวลาที่ต่อเนื่องกัน และยังมีงาน

หล่อโลหะสำริดเศียรนาคราบบันไดขึ้นสู่มณฑป พระพุทธบาท จ.สระบุรี ตรงด้านหลังขวาของนาคร เรียกว่า ผ้าโพก บันชีฟั้งก่อนทำการหล่อ เป็นลายก้านขดใบเทศ ตรงกลางทำเป็นลายหน้าขบ หน้ากาล หรือหน้าสิงห์ประดับด้วยลายใบเทศอยู่ในรูปทรงของพุ่มใบเทศลายก้านขดใบเทศที่ล้อมลายหน้าขบก็เป็นลายใบเทศมีลักษณะคล้ายใกล้เคียงกับลายก้านขดในภาพที่ ๔๔๘-๔๕๐ และ ๔๕๒ นักวิชาการหลายคนมีความเห็นว่านาครทรงเครื่องราบบันไดแห่งนี้ น่าจะสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าปราสาททอง หรือไม่ก็สมัยสมเด็จพระนารายณ์ฯ น่าจะเป็นสองรัชกาลนี้มากกว่ารัชกาลอื่น ซึ่งผู้เขียนก็เห็นด้วยเช่นเดียวกัน

๔๕๔

๔๕๕

๔๕๖

ที่วัดจุฬามณี จ.อ่างทอง มีวิหารตั้งอยู่ทางเบื้องขวา อุโบสถตั้งอยู่ทางเบื้องซ้ายลักษณะของวิหารเป็น อาคารทรงโรงมีผนังก่ออิฐถือปูนขนาด ๕ ห้อง แต่เจาะช่องหน้าต่างด้านละ ๑ ช่องทั้งสองข้าง ช่องหน้าต่างมีส่วนบนโค้งแหลม แบบที่นิยมเรียกกันว่า ทรวงอาร์ค แบบศิลปะโกธิค มีฐานเป็นฐานบัวไม่ สูงมากเหนือแนวหน้ากระดานบนของฐานบัว มี บัวรับเชิงผนังซ้อนอยู่ซึ่งงานช่างในลักษณะนี้นิยม ทำกันมากในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เช่น พระ วิหารหลวง ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จ.ลพบุรี พระวิหารขนาดย่อม และขนาดเล็กในวัดพุทธไสยาสน์ จ.พระนครศรีอยุธยา ฯลฯ ซึ่งล้วนสร้าง และปฏิสังขรณ์ขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ทั้งสิ้น วิหารวัดจุฬามณีก็เช่นเดียวกัน ดูภาพที่ ๔๕๖

วิหารที่วัดจุฬามณี แห่งนี้ยังมีรูปแบบ ขนาดสัดส่วนพร้อมรายละเอียดส่วนใหญ่ใกล้เคียง

เคียงกับอุโบสถวัดทองปุม จ.ลพบุรี ในภาพที่ ๔๕๕ ซึ่งสร้างหรือปฏิสังขรณ์ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ อีกทั้งเป็นอาคารขนาด ๕ ห้อง เหมือนกัน เจาะ ช่องหน้าต่างที่ผนังห้องกลางของอาคารด้านละ ๑ ช่อง เหมือนกัน ต่างกันที่วัดจุฬามณีมีเพิงพาไล ด้านหน้าวิหาร ซึ่งพาไลด้านหน้าแบบนี้นิยมทำกัน มากในสมัยอยุธยาตามวัดนอกเมือง ที่สำคัญคือ วิหารหลังนี้ยังมีงานแกะสลักไม้หน้าบัน ทั้งหน้า หลัง ปรากฏเป็นลายเครือเถา ล้อมรูปเทพพนม ประฐานของลายจั่ว และผูกลายก้านขดสุดปลาย เถา ลายที่ขดเป็นพุ่มใบเทศขนาดใหญ่เว้นไส้ลาย หรือแฉกสำหรับติดกระจก ซึ่งการจัดวางเถาลาย แบบนี้ปรากฏที่หน้าบันวัดใหญ่สุวรรณาราม จ. เพชรบุรี และหน้าบันที่วัดสิงห์ อ.สามโคก จ. ปทุมธานี คือนิยมใช้กันมากในสมัยพระเจ้าทรง ธรรมพระเจ้าปราสาททองเป็นต้นมา ดูภาพที่ ๔๕๔

การจัดวางเถาลายแบบนี้เราอาจพบเห็นได้ที่หน้า
บันไดศาลาการเปรียญวัดใหญ่สุวรรณาราม จ.
เพชรบุรี และหน้าบันวิหารที่วัดสิงห์ อ.สามโคก จ.
ปทุมธานี แต่ลายเครือเถาก้านขดทั้งสองแห่งนี้มีข้อ
ลายปลายเถาที่ขดเป็นข้อลายแบบพุ่มข้าวบิณฑ์ ไม่
เป็นลายใบเทศแบบลายหน้าบันวิหารวัดจุฬามณี
ส่วนลายใบเทศที่หน้าบันวิหารวัดจุฬามณีนี้มี
รูปลักษณะคล้ายใกล้เคียงกับลายก้านขดใบเทศ
ประดับลูกฟักจั่วหรือหน้าบันไม้แกะสลักที่จัดแสดง
อยู่ ณ พิพิธภัณฑ์สภาพแห่งชาติเจ้าสามพระยา จ.
พระนครศรีอยุธยา ในภาพที่ ๔๕๗ ซึ่งเป็นลายใบ
เทศตรง ๆ แต่ลายใบเทศที่วัดจุฬามณีมีปลายใบ
กระดกแบบลายเปลวเรียกว่า ใบเทศเปลว มีแนว
กลางของพุ่มลายยกขึ้นเป็นสันและตรงกลางของไส้
ลายขุดลงเป็นที่ติดกระຈกเหมือนลายในภาพที่
๔๕๔ ของวัดจุฬามณี ซึ่งต่างกับลายใบเทศ สมัย
พระเจ้าท้ายสระที่วัดป่าโมกในภาพที่ ๔๘๑ และ
ลายใบเทศสมัยพระเจ้าบรมโกศ ที่โบสถ์วัด

พรหมนิวาส ในภาพที่ ๔๘๔ ลายใบเทศที่ประดับ
ลูกฟักจั่ววิหารพระพุทธไสยาสน์ที่วัดป่าโมกและ
ลายใบเทศ ใบเสมาคินแกะสลักที่วัดพรหมนิวาสไม่
ขุดลายเป็นไส้ให้เป็นหลุมและไม่ประดับกระຈก แต่
แกะเป็นเม็ดกลมหนุนขึ้นปิดทองทึบ อีกทั้งพุ่มใบ
เทศก็ไม่แกะแบบพนมสัน หรือตั้งสันหนุนขึ้น แต่
แกะในลักษณะแบนราบ ปาดด้านในให้ต่ำลงแล้ว
ยกขอบลายให้สูงขึ้น ฉะนั้นจึงน่าจะเชื่อว่า ลายก้านขด
ใบเทศที่หน้าบันวิหารวัดจุฬามณี จ.อ่างทอง กับ
ลายก้านขดใบเทศลูกฟักจั่วใน พ.ศ.เจ้าสามพระยา
เป็นงานช่างศิลปกรรมสมัยสมเด็จพระนารายณ์
ถึงแม้ลักษณะการวางลายวางเถาจะคล้ายคลึง
หรือใกล้เคียงกับลายก้านขดประดับลูกฟักจั่ววิหาร
พระพุทธไสยาสน์ ที่วัดป่าโมกก็ตาม เพราะอย่าง
น้อยการทำลายประดับลูกฟักจั่วอาคารไทยมี
ร่องรอยว่า ได้ปฏิบัติมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลาง
หรือก่อนหน้านั้นแล้ว

๔๕๘

๔๕๙

๔๖๐

ลายใบเทศปูนปั้นประดับถ้วยชามเป็นดอกไม้ประกอบกับลาย ซึ่งการใช้ถ้วยชาม เครื่องลายครามประดับร่วมกับลายปูนปั้นมีมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าปราสาททองหรือก่อนนั้น ปรากฏร่องรอยหลักฐานที่ซุ่มประตูกำแพงเก่าที่วัดใหม่ประชุมพล อ.นครหลวง จ.พระนครศรีอยุธยา ที่เพดานถ้ำสิงขร อ.ศีร์ษะฐนิคม จ.สุราษฎร์ธานีก็มีลายปูนปั้นประดับถ้วยชามเครื่องเคลือบลายปูนปั้นเป็นลายก้านขดใบเทศ ภาพที่ ๔๕๘-๔๖๐ มีเถาเล็กขดม้วน

ไปมา ลีลาของเถาคล้ายคลึงลายเส้นเขียนสีที่วัดไชยวัฒนารามในภาพที่ ๔๕๘ คล้ายลายปูนปั้นหน้าบันวิหารขนาดเล็กที่วัดพุทไธสวรรย์ ในภาพที่ ๔๕๘ และคล้ายลายผ้าโพกศพภูพานาค รวบบันไดขึ้นสู่มณฑปพระพุทธรูป จ.สระบุรี ในภาพ ๔๕๙ ซึ่งลวดลายดังกล่าวสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าปราสาททองถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์ นอกจากลายก้านขดใบเทศปูนปั้นที่เพดานถ้ำแล้ว ยังมีพระพุทธรูปปูนปั้นในถ้ำนี้ ที่ฐานรัตนบัลลังก์ของพระพุทธรูปปูนปั้นเป็นลวดลายปิดทองประดับกระจกส่วนใหญ่เป็นกระจกสีเขียวฉาบหลังด้วยตะกั่วตัดหยาบ ๆ ประดับตามช่องลูกฟักและช่องลายข้าง ๆ ฐานพระปูนปั้นนี้ยังมีฐานพระไม้แกะสลักปิดทองประดับกระจกสีเขียวแผ่นใหญ่ ๆ เช่นเดียวกับลวดลายของแท่นรัตนบัลลังก์พระพุทธรูปปูนปั้นมีลักษณะโดยรวมคล้ายกันกับแท่นรัตนบัลลังก์พระพุทธรูปที่วัดไชยวัฒนาราม และวัดช่องนนทรีมากกระจงที่ใช้ประดับก็เป็นกระจงแบบเดียวกับที่หน้าบันวิหารขนาดเล็กที่วัดพุทไธสวรรย์ หน้าบันด้านทิศตะวันออกและที่หน้าบันวิหารหลังเดียวกันของวัดพุทไธสวรรย์ ด้านทิศตะวันตกประดับกระจกสีขาวมีลักษณะอย่างเดียวกับกระจงที่ใช้ประดับธรรมมาสน์สวดที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร ซึ่งนำมาจากวัดใหญ่สุวรรณาราม จ.เพชรบุรี นอกจากนี้ยังมีภาพปูนปั้นรูปทวยเทพต่าง ๆ อยู่ที่ผนังถ้ำด้านหลังพระพุทธรูปปูนปั้นที่กล่าวแล้ว พบฝีมือถวายนมัสการพระพุทธรูปแบบเทพชุมนุมใส่ชฎาทรงเทริดแบบที่นิยมในสมัยพระเจ้าปราสาททองถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์ก็มีใส่ชฎามีเกี่ยวมาลัยอย่างสมัยพระเจ้าเสือลงมาก็มี เพราะอาจจะมีการซ่อมบูรณะหลายคราวในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา

๓. ลายใบเทศสมัยสมเด็จพระเพทราชา

ลายใบเทศสมัยสมเด็จพระเพทราชา คือ ลายใบเทศที่สร้างขึ้นในช่วงเวลาที่พระเพทราชาครองราชสมบัติสมัยกรุงศรีอยุธยา (ประมาณ พ.ศ. ๒๒๓๑-พ.ศ. ๒๒๔๖) ในรัชกาลนี้ทรงสร้างวัดน้อยแห่ง เท่าที่ทราบกันโดยทั่วไปได้แก่ วัดบรมพุทธารามแต่วัดนี้ถูกไฟไหม้ทั้งวัด พระอุโบสถถูกไฟไหม้ไม่เครื่องบนหมด ฝาผนังจะมีภาพหรือลายเขียนสีหรือไม่ ไม่พบร่องรอยลายหน้าบันก็ไม่ปรากฏในปัจจุบันเท่าที่ปรากฏหลักฐานคือ บานประตูประดับมุกช่องกลางของพระอุโบสถ ซึ่งปัจจุบันเก็บอยู่ในพระบรมหาราชวังเดิมอยู่ที่หอพระบรมเทียรธรรม ก็เป็นลายเครือเถาเปลวประกอบรูปเทพและสัตว์หิมพานต์ แต่เป็นของที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าบรมโกศ ที่เป็นของสร้างในสมัยพระเพทราชา ก็คงจะเป็นลวดลายปูนปั้น

ประดับตามส่วนต่างๆ ของพระอุโบสถ เช่น ชุ่มประตูหน้าต่าง บัวปลายเสาน้ำบันคันห้วย ล้วนชำรุดสูญหายและไม่ปรากฏลายใบเทศ เท่าที่พยายามค้นหาพบลายประดับตรงชอกเสาชุ่มประตูช่องกลาง ตรงตำแหน่งย่อไม้สิบสองของเสาชุ่มประตูเหลือลายใบเทศติดอยู่นิดหน่อยดูภาพที่ ๔๖๒ แต่ลักษณะลายไม่คมชัดเพียงแต่ปั้นให้เป็นทรงดอกบัวหรือทรงใบเทศแล้วกดให้แบน ซ้อนลายเป็นชั้น ๆ แล้วใช้เครื่องมือกดกดกรีดบาก สองข้างพุ่มลายให้เกิดเป็นลวดลาย ต่างกับลายในภาพที่ ๔๖๑ ครีเป็นลายประดับฐานสิงห์หน้าต่างของพระอุโบสถแห่งนี้ แต่ปั้นเป็นรูปทรงอย่างลายใบเทศมีการปั้นและบากลายอย่างงดงาม ชดช้อยอ่อนหวานมาก ส่วนลายในภาพที่ ๔๖๓ เป็นลายก้านขดประกอบลายพุ่มข้าวบิณฑ์ หน้าบันชุ่มเรือนแก้วหน้าต่างพระอุโบสถ ที่แสดงเส้นสายของตัว

๔๖๑

๔๖๒

๔๖๓

ล่ายองมีลักษณะลีลาคล้ายตัวล่ายองปราสาทหิน
ของขอมหรือที่ปัจจุบันนิยมเรียก เขมร ลายหน้า
บันชุ่มประตู่ที่เหลืออยู่เล็กน้อยก็เป็นลายก้านขด
เปลวประกอบลายพุ่มข้าวบิณฑ์เปลวไม่ใช่ลายใบ
เทศ ถูกภาพที่ ๔๖๓

๔. สมัยสมเด็จพระเจ้าเสือ (สมเด็จพระ
สรรเพชญ์ที่ ๘) ประมาณ พ.ศ.๒๒๔๖-๒๕๕๑ ใน
รัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าเสือนี้มีการซ่อมหรือ
สร้างงานช่างที่สำคัญ คือการซ่อมแปลงมณฑป
พระมงคลบพิตรให้เป็นวิหาร งานปฏิสังขรณ์
มณฑป พระพุทธบาทเมืองสระบุรี จากของเดิมมี
ยอดเดียวให้เป็นมณฑปห้ายอด แต่ถาวรวัตถุ
ดังกล่าวทั้งสองแห่ง ต้องสูญสลายไปกับภัย

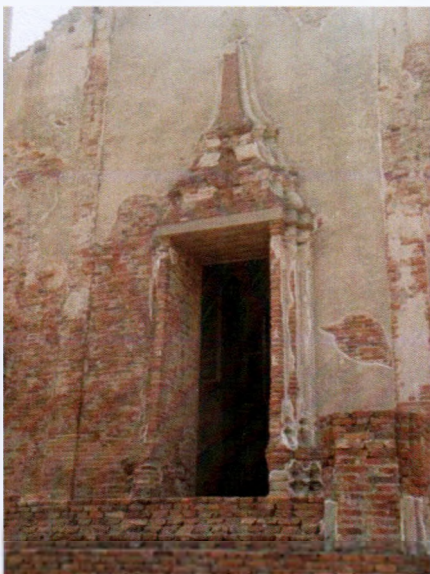
สงครามและถูกซ่อมบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่แล้วทั้ง
สองแห่ง นอกจากนี้ยังมีการสร้างถาวรวัตถุที่สำคัญ
อีกแห่งหนึ่งในสมัยพระเจ้าเสือ คือ ทรงสร้างวัด
โพธิประทับช้างที่เมืองพิิจิตร แต่ที่ปรากฏใน
ปัจจุบันก็แทบจะไม่มีลวดลายโดยเฉพาะลายใบ
เทศเหลือให้เห็น เท่าที่ค้นพบคือลายใบเทศประดับ
ชุ่มประตู่พระอุโบสถ ในภาพที่ ๔๖๔-๔๖๖ อยู่ตรง
ส่วนล่างของบัวปลายเสาชุ่มประตู่ ตรงตำแหน่ง
ลายคอเสื้อตรงซอกกระหว่างย่อไม้เสา แลเห็นเป็น
ลายใบเทศอยู่ในกลุ่มลายคล้ายกระจิงปฏิญาณหัน
ปลายลงทางด้านล่าง ดูภาพที่ ๔๖๕-๔๖๗ ทำให้
พอทราบรูปแบบลักษณะลายใบเทศที่สร้างขึ้นใน
สมัยนี้ได้

๔๖๔

๔๖๖

๔๖๕

๔๖๗

ยังมีอาคารไม้หลังหนึ่งที่วัดไตรเชตบางขุนเทียน กรุงเทพฯ ตั้งอยู่ใกล้คลอง เรียกกันสืบมาว่า พระตำหนักทอง เพราะผนังด้านนอกเขียนลายทองรดน้ำ ตัวอาคารประกอบด้วยไม้ทั้งหลัง เป็นอาคารไทยแบบสองห้อง ปล่อยโถง ๑ ห้อง กันห้อง ๑ ห้อง ห้องที่กันมีฝาผนังโดยรอบทั้งสี่ด้าน ฝาผนังด้านนอกซ้ายขวา มีหน้าต่างด้านละ ๑ ช่อง ผนังด้านหลัง (ฝาหุ้มกลอง) มีหน้าต่าง ๒ ช่อง แต่เป็นหน้าต่างหลอก ชุ่มหน้าต่างทั้ง ๔ ช่อง ทำเป็นกรอบชุมคล้ายชุมเรือนแก้ว แกะสลักไม้อย่างลายน่องสิงห์ ล้อมนอกกรอบได้หน้าต่างทำเป็นฐานสิงห์ ส่วนบนของชุมหน้าต่างที่คล้ายเรือนแก้ว ทำเป็นหน้าบันอุดอยู่ด้านบนที่หน้าบันแกะสลักไม้เป็นลายก้านขดใบเทศตรงกลางส่วนล่างของหน้าบันแกะสลักเป็นลายใบเทศหน้าสิงห์ หรือหน้าขบ ประดับกระจกเขียวตามแนวลายหรือไล่ลายกระจกอย่างเดียวกับวิหารเล็กที่วัดพุทธไธศวรชัย

๔๖๘

๔๖๙

จ.พระนครศรีอยุธยา ดูภาพที่ ๔๖๘-๔๖๙ แต่ลายรดน้ำฝาผนังห้อง รอบนอกเขียนลายทองเป็นลายเครือเถาเปลว ลายที่ฝาผนังด้านนอกทั้ง ๓ ด้านนี้ ถูกแดดฝนผ่านมาเป็นเวลาช้านาน ทำให้ลวดลายหลุดลอกเปลี่ยนเกือบหมด คงเหลืออยู่ส่วนบนสุดของฝา จากแนวเชิงกลอนขึ้นไปยังพอเห็นลวดลายกลาง ๆ พอให้รู้ได้ว่า เป็นงานเขียนลายทองรดน้ำ แต่ที่ฝาผนังห้องด้านในอาคารลวดลายยังคงอยู่ ฝาผนังนี้มีประตูเปิดเข้าออกได้รวม ๒ ประตู เขียนภาพทวารบานประกอบลายเครือเถาเปลวลายทอง ผนัง ด้านล่างเขียนเป็นรูปกนิษฐ กนิรี และสัตว์น้อยใหญ่สูงขึ้นไปผูกเป็นลายเครือเถาเปลว ประกอบรูปสัตว์ต่าง ๆ เช่น กระรอก กระแต นกต่าง ๆ มีลักษณะคล้ายกับลายในสมัยรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ รูปทวารบานเป็นเทวดายืนแทนใส่ชฎามีเกี่ยวมาลัยเหมือนกันกับรูปเทวดาในสมัยรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์มาก อีกทั้งลายเครือเถาเปลวก็เหมือนกันแต่ไม่ใช่ลายใบเทศเท่านั้น ดูภาพที่ ๔๗๑-๔๗๒

๔๗๐ หน้าต่างหลอกมีลายแกะสลัก
รอบเป็นกรอบชุม

๔๗๑

๔๗๒

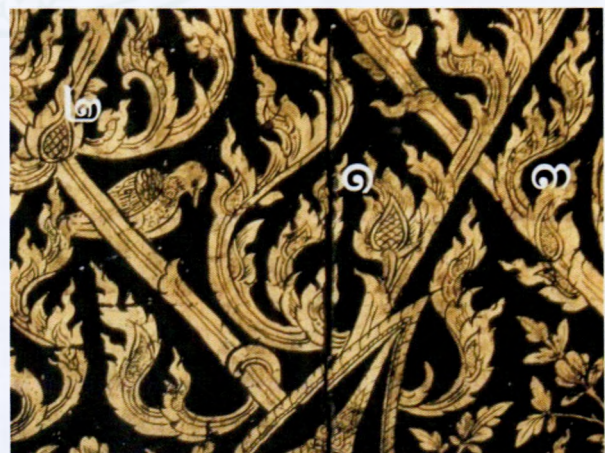

๔๗๓

ภาพที่ ๔๗๑ งานเขียนลายปิดทองรดน้ำ
ฝาผนังตำแหน่งนี้ทำให้คนทั่วไปเรียกตำแหน่ง
หลังนี้ว่าตำแหน่งทอง

ภาพที่ ๔๗๒ รูปเทวดาที่บ้านประตุมี่
รูปลักษณะหน้าตาเหมือนงานช่างในสมัยรัชกาลที่
๑ และใส่ชฎามีเกี้ยวมาลัยแบบเดียวกับเทวดาสมัย
รัตนโกสินทร์

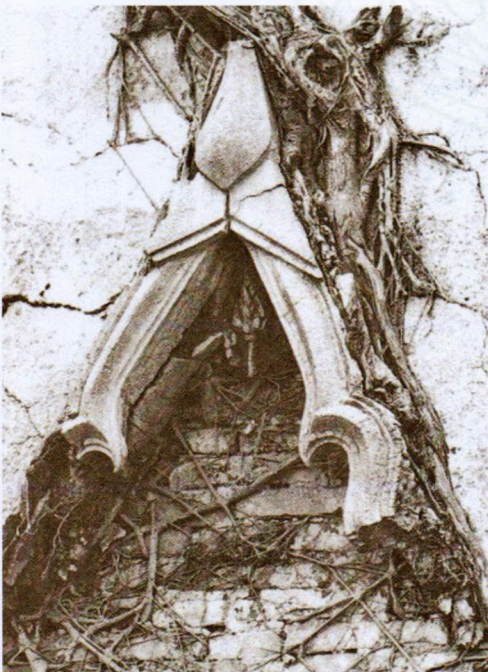
ภาพที่ ๔๗๔ ลายทองที่ผนังแห่งนี้เป็น
ลายเครือเถาเปลวแบบที่นิยมเขียนกันมากในสมัย
รัตนโกสินทร์ตอนต้น ถ้าจะสังเกตลายตรงกลางเถา
และตรงเถาลายตัดกันจะเขียนเป็นพุ่มลาย (ดู
หมายเลข ๑,๒,๓) ลายตรงนี้คล้ายลายใบเทศเปลว
ซึ่งนิยมมากในสมัยรัตนโกสินทร์

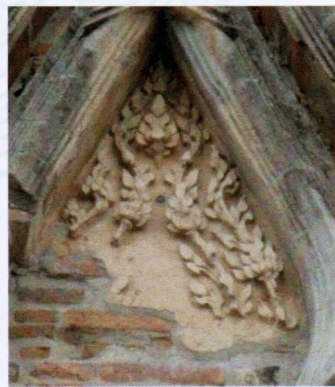
๔๗๔

๕. ลายใบเทศสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ (ประมาณ พ.ศ. ๒๒๕๒-๒๒๗๕) ในรัชกาลนี้ มีงานช่างที่สำคัญคือ งานบูรณะมณฑปพระพุทธบาท งานปฏิสังขรณ์วัดมเหยงคณ์ แต่ที่มณฑปพระพุทธบาทสระบุรี ปัจจุบันไม่เหลือร่องรอยงานช่างสมัยอยุธยา ส่วนที่วัดมเหยงคณ์ยังคงเหลือหุ่นเครื่องไม้งานแกะสลัก และลวดลายทั้งหลายสูญหายไปสิ้น ปัจจุบันไม่มีลวดลายใด ๆ ที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าท้ายสระปรากฏที่วัดนี้ นอกจากภาพที่ น. ณ ปากน้ำ ถ่ายไว้ในหนังสือ หน้าบัน เอกลักษณะศิลปะสถาปัตยกรรมไทยมีอยู่ภาพเดียว เป็นภาพหน้าบันซุ้มประตูหน้าต่างพระอุโบสถวัดมเหยงคณ์ปรากฏตัวล่ายองหรือนาคสะดุ้ง มีลักษณะลีลาของเส้นลวด ทรวดทรงของตัวล่ายองที่งดงาม แต่ใบระกาหักหายเกือบหมดข้อฟ้าหัก ได้ส่วนล่างของข้อฟ้ามีกาบของตัวรวยสองข้าง ได้กาบของตัวรวยตรงส่วนบนสุดของจั่วหรือหน้าบัน ยังมีลายปรากฏอยู่ ๑ ข้อ ลักษณะเป็นลายอยู่ในทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ มีตัว

ลายแต่ละตัวที่ประกอบกันเป็นข้อหรือพุ่มนั้นเป็นลายใบเทศ เป็นที่น่าเสียดายที่เหลือลายปรากฏอยู่เพียงนิดเดียว แต่ก็พอสังเกตเห็นได้ว่า ลายเป็นลายใบเทศอยู่ในทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ที่ช่างเรียกพุ่มข้าวบิณฑ์ใบเทศ ดูภาพที่ ๔๗๕ เครื่องล่ายองพร้อมลายประดับหน้าบัน ซุ้มประตูหน้าต่างที่วัดมเหยงคณ์นี้มีรูปลักษณะคล้ายใกล้เคียงกับลายประดับหน้าบันและเครื่องล่ายองซุ้มประตูกลางด้านหน้าของวิหารหลวงวัดราชบูรณะที่อยู่คู่กับวัดมหาธาตุภายในเกาะกรุงศรีอยุธยา ดูภาพที่ ๔๗๖ ซึ่งวัดราชบูรณะสร้างขึ้นในสมัยเจ้าสามพระยา มีการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ ครั้งย่อยหลายช่วงเวลา หลายรัชกาล ฉะนั้นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ใบเทศ หรือลายเครือเถาพุ่มข้าวบิณฑ์ใบเทศ ที่ซุ้มประตูพระวิหารวัดราชบูรณะในภาพที่ ๔๗๖ นี้ อาจเป็นงานช่างในสมัยพระเจ้าท้ายสระ หรือไม่ก็อาจเป็นสมัยพระเจ้าบรมโกศก็ได้ จึงมีรูปลักษณะทั้งรายละเอียดนี้ใกล้เคียงกันมาก

๔๗๕

๔๗๖

๔๗๗

ภาพที่ ๔๗๗ ลายใบเทศปูนปั้นหน้าบ้านซุ้มคูหา
ปรangkตั้งเรียงกัน ๓ องค์ ทางด้านใต้ดอกกำแพง
วัดมหาธาตุ น่าจะเป็นงานช่างสมัยพระเจ้าท้าย
สระ เพราะวิธีปั้นลายใบเทศอย่างเดียวกับลายที่วัด
ราชบูรณะและที่วัดมเหยงคณ์ ในรัชกาลพระเจ้า
ท้ายสระนี้มีเรื่องปรากฏในพงศาวดารว่า เจ้า
อธิการวัดป่าโมก ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดอ่างทอง
ถวายพระพรแจ้งว่า น้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาล้นน้ำวัด
ผนังวิหารทรุดแตกเกรงว่าพระพุทธรูปไสยาสน์จะทรุด
ลงน้ำ ประมาณ พ.ศ. ๒๒๖๒ เป็นต้นมา จึงทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชสงคาม
ดำเนินการชะลอพระให้ห่างฝั่งแม่น้ำและสร้างพระ
วิหารใหม่ ฉะนั้นพระวิหารหลังใหม่ของวัดป่าโมก
หรือวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์หลังนี้จึงเป็นงานช่าง

ศิลปกรรม สมัยพระเจ้าท้ายสระ ทั้งหมดเท่าที่
สังเกตตลอดลายละเอียดของรูปทรงอาคารแล้ว
พระอุโบสถก็เป็นงานช่างศิลปกรรมสมัยเดียวกัน
กับพระวิหารลักษณะลวดลายหน้าบัน เหมือนกัน
ทุกอย่าง ถือเป็นลายก้านขดเปลว ประกอบกับลาย
พุ่มทรงข้าวบิณฑ์เปลว ดูภาพที่ ๔๗๘ อาคารที่แล
เห็นไกล ๆ ทางด้านขวามือคือ วิหารพระพุทธรูป
ไสยาสน์ ภาพที่ ๔๗๙ ลายก้านขดเปลวประกอบ
ลายพุ่มข้าวบิณฑ์เปลว ในลูกฟักจั่วหรือหน้าบัน
วิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดป่าโมก ทรงของพุ่มข้าว
บิณฑ์เหมือนกันกับลายในภาพที่ ๔๗๕ ซึ่งลายทั้ง
สองแห่งนี้น่าจะสร้างขึ้นในคราวปฏิสังขรณ์ใหญ่ใน
สมัยพระเจ้าท้ายสระนั่นเอง

๔๗๘

๔๗๙

ลายประดับลูกฟักหน้าบันพระวิหารพระ
พุทธไสยาสน์ ส่วนที่เป็นหน้าบันหรือจั่วประธาน
แกะสลักเหมือนลายก้านขดเปลว เถาตัวกำเนิด
กลายเป็นเถากลมขด (ก้านขด) ม้วนขึ้นด้านบนแล้ว
ม้วนลงด้านล่างจบปลายลายเป็นลายเปลวที่นิยม
เรียกกันว่า กนก หรือกระหนกต่อนั้นแตกกาบ
ลายเกิดเถาม้วนขึ้นด้านบนสุดยอดที่ซ่อลายเป็น
ลายเปลวหรือกนก ระหว่างเถามีช่องว่างตรงกลาง
ลูกฟักแกะสลักเป็นช่อพุ่มข้าวบิณฑ์เปลว คล้ายจะ
เป็นดอกของลายบรรจุนอยู่ในกรอบลูกฟักทุกกรอบ

แต่ตรงด้านข้างของกรอบลูกฟักเป็นกรอบรูป
สามเหลี่ยมชายธงแกะสลัก ลายเป็นช่อมีลักษณะ
เป็นลายเทศผสมลายเปลวดูภาพที่ ๔๘๐ ส่วนจั่ว
ลูกฟักที่อยู่ด้านล่างกับด้านซ้ายขวาของจั่วประธาน
เรียกจั่วอุดหรือจั่วปีกนก แกะสลักเป็นลายก้านขด
ใบเทศตรงกลางลูกฟักแกะสลักเป็นพุ่มใบเทศ
ค่อนข้างใหญ่เป็นประธานของลายก้านขด มีลาย
ดอกสี่กลีบ รวมสี่ด้านสี่ดอกอยู่นอกกรอบไม้สิบ
สองของลูกฟัก ที่นี้แสดงให้เห็นลายใบเทศสมัย
พระเจ้าท้ายสระชัดเจนดูจากภาพที่ ๔๘๑

๔๘๐

๔๘๑

๖. ลายใบเทศสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ (ประมาณ พ.ศ. ๒๒๗๕-พ.ศ. ๒๓๐๑) ในรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศนี้ส่วนใหญ่เป็นการซ่อมบูรณะวัดวาอารามบ้างน้อยบ้าง ตามแต่จะชำรุดมากหรือน้อยหรือมีพระราชประสงค์จะทำการปฏิสังขรณ์ เช่น วัดกุฎีดาวที่อยู่นอกเมืองทางทิศตะวันออก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมบูรณปฏิสังขรณ์ใหญ่ แบบที่เรียกว่าเกือบจะสร้างใหม่ทั้งวัด แต่ถูกภัยสงครามเมื่อคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ปัจจุบันคงเหลือแต่ส่วนที่ก่ออิฐถือปูนมีฐานอาคาร ผนังซุ้มประตูหน้าต่างล้วนเป็นลวดบัวต่าง ๆ ไม่เหลือร่องรอยของลวดลาย โดยเฉพาะลายใบเทศ ไม่พบที่วัดนี้เลยที่วัดอื่น ๆ ตามที่พงศาวดารกล่าวว่า ทรงซ่อมบูรณะวัดวาอารามหลายแห่งทั่วพระนครนั้นก็ไมอาจชี้ชัดลงไปได้ว่า ตรงส่วนไหนของวัดใดที่ทรงโปรดเกล้าให้

ซ่อม ลักษณะลวดลายเป็นอย่างไร จึงทำให้เป็นความยากลำบากที่จะชี้ชัด หรือตัดสินใจระบุว่า ลักษณะรูปแบบของงานช่างหรือลวดลาย โดยเฉพาะลายใบเทศในสมัยนี้ว่า เป็นอย่างไร บังเอิญพบภาพถ่ายใบเสมาในหนังสือวิวัฒนาการลายไทยของ น. ณ ปากน้ำ มีภาพถ่ายใบเสมาวัดพรหมนิวาส อยู่ใกล้วัดธรรมาราม จ. พระนครศรีอยุธยา น. ณ ปากน้ำ บรรยายว่า เป็นงานช่างศิลปกรรมสมัยพระเจ้าบรมโกศเมื่อผู้เขียนเห็นลวดลายบนใบเสมาในภาพแล้วรู้สึกคุ้นตามากทั้ง ๆ ที่เห็นในภาพในหนังสือพยายามนึกว่าเหมือนใบเสมาที่ไหน เพราะวัดนี้ผู้เขียนไม่เคยไปมาก่อน ก็นึกได้ว่าเหมือนใบเสมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) ที่กรุงเทพมหานครนั่นเอง

๔๘๒

๔๘๓

ดูภาพที่ ๔๘๒ ซึ่งเป็นใบเสมาที่วัดพรหมนิवास เปรียบเทียบกับใบเสมาในภาพที่ ๔๘๓ ซึ่งเป็นใบเสมาที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) ก็จะต้องเข้าใจว่ามีรูปลักษณะโดยรวมของสัดส่วนทรวดทรงใกล้เคียงกันมากจนเกือบจะตรงกัน ยิ่งลักษณะของลวดลายที่ประดับตกแต่งตามส่วนต่าง ๆ ของใบเสมาก็ใกล้เคียงจนเกือบจะเหมือนกัน เช่นส่วนบนหรือส่วนยอดของใบเสมาทำเป็นบัวลูกแก้วอกไก่ ๓ ชั้น เหมือนกัน ยอดสุดเป็นบัวปลีเหมือนกัน ได้บัวลูกแก้วทำเป็นบัวกลาเหมือนกัน ต่อจากบัวกลาเป็นกาบลาย คาบส่วนท้ายของลำตัวนาคคล้ายกาบอินทรีนุเหมือนกัน ลำตัวของนาคทำเป็นลายรักร้อยแบบลายกาบในลักษณะกึ่งลายกึ่งเกล็ดนาคเหมือนกัน ก่อนจะถึงเศียรนาคทำเป็นกาบไหล่หรือกาบคोनาคเหมือนกันและเศียรนาคก็เป็น ๕ เศียรเหมือน

กัน ส่วนบนตรงกลางทำเป็นกรอบโค้งคล้ายโถงคิ้ว พื้นที่ตรงกลางแกะสลักเป็นลายดอกสี่กลีบประกอบลายก้านขดเหมือนกันได้โถงคิ้ว ซ้ายขวาแกะเป็นลายคล้ายดาว หรือดอกจันทร์เหมือนกันลายในแนวตั้งตรงกลางใบเสมาทำลักษณะคล้ายลายอกเลา ตรงกลางตรงตำแหน่งอกทำเป็นลายดอกสี่กลีบส่วนลายในแนวตั้ง แกะสลักเป็นลายใบเทศสองข้างระหว่างพุ่มใบเทศแกะเป็นลายเปลว (กนก) อยู่ในแนวเส้นลวดเหมือนกัน ส่วนล่างแกะสลักเป็นรูปทรงสามเหลี่ยมหน้าจั่วเหมือนกัน ส่วนฐานของใบเสมาทำเป็นบัวฐานปัทม์แกะลายประจายามกำมปูเหมือนกันทุกอย่าง อีกทั้งลักษณะของลายก็เหมือนกันด้วย ดูภาพที่ ๔๘๒ เปรียบเทียบกับภาพที่ ๔๘๓ ทำให้เราทราบว่าลายในสมัยพระเจ้าบรมโกศมีรูปแบบอย่างเดียว

๔๘๔

๔๘๕

๔๘๖

กันกับลายในสมัยรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ เพราะเป็นช่วงเวลาใกล้เคียงกันอย่างหนึ่งและตัวช่างในสมัยกรุงศรีอยุธยาอดชีวิตจากภัยสงครามมาทำงานช่างต่อในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์อีกอย่างหนึ่ง เฉพาะใบเสมาที่วัดพรหมนิวาส จ.พระนครศรีอยุธยานี้ น่าจะเป็นฝีมือช่างสมัยพระเจ้าบรมโกศแน่ เพราะลวดลายพร้อมรายละเอียดทุกอย่างตรงกันกับใบเสมาวัดพระแก้ว และเหมือนกันด้วย อีกทั้งหากพิจารณาลักษณะของลายใบเทศที่กรอบรูปสามเหลี่ยมเชิงล่าง แนวกลางหรือตรงกรอบโค้งคิ้ว หรือเชิงบนของใบเสมา ในภาพที่ ๔๘๔-๔๘๕ เปรียบเทียบกับลายใบเทศ ในภาพที่ ๔๘๖ ซึ่งเป็นลายใบเทศ ประกอบลาย ก้านขดประดับลูกฟักจั่ววัดป่าโมก ซึ่งเป็นงานช่างสมัยพระเจ้าท้ายสระแล้ว เหมือนกันทุกอย่างจึงพอจะเชื่อได้ว่า ใบเสมาที่วัดพรหมนิวาส เป็นงานช่างแกะสลักหินสมัยพระเจ้าบรมโกศจริง ทำให้เราสามารถศึกษาารูปแบบของลายใบเทศในสมัยกรุงศรี

อยุธยาตอนปลายได้ชัดเจนขึ้น เมื่อเราพอเข้าใจและยอมรับได้ว่า ใบเสมาที่วัดพรหมนิวาส เป็นฝีมือช่างสมัยพระเจ้าบรมโกศ นอกจากจะได้ทราบรูปแบบของลายใบเทศในรัชกาลนี้แล้ว เรายังจะได้ทราบรูปลักษณะของลายเปลวหรือลายกนกอีกด้วย ซึ่งก็อาจสามารถนำไปเปรียบเทียบวิเคราะห์รูปแบบลวดลายประเภทนี้ที่ช่างได้ทำการสร้างสรรค์ขึ้น ในระยะเวลาใกล้เคียงทั้งก่อนหน้าและภายหลัง ดูภาพที่ ๔๘๗-๔๘๙ เรื่องการพิจารณารูปแบบลักษณะลวดลายของไทย โดยเฉพาะสมัยอยุธยานั้นต้องระวังเป็นพิเศษ เพราะช่วงในสมัยนี้มักสร้างสรรค์ลวดลายไม่ซ้ำกัน ดูภาพที่ ๔๘๕ เปรียบเทียบกับภาพที่ ๔๘๙ เป็นลวดลายใบเสมาวัดเดียวกันสมัยเดียวกัน

๔๘๗

๔๘๘

๔๘๙

พระโกศกลมฝาทรงมงกุฎองค์นี้ เล่าสืบต่อกันมาว่า
สร้างขึ้นในสมัยกรุงธนบุรี มีผู้สันนิษฐานว่า น่าจะ
เป็นพระโกศ ที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงพระ
มหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น เพื่อใช้ทรงพระ
บรมศพ กรมสมเด็จพระเทพมายุราชชนนีพันปี
หลวง พระบรมราชชนนีของพระองค์

๔๙๑

๔๙๒

๔๙๓

ลายใบเทศสมัยธนบุรี

ลวดลายต่าง ๆ ในสมัยกรุงธนบุรีหรือสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์เดียวของกรุงธนบุรี ครีมหาสมุทร (พ.ศ. ๒๓๑๐-พ.ศ. ๒๓๒๕) มีระยะเวลาประมาณ ๑๕ ปี ซึ่งพระราชภารกิจส่วนใหญ่อยู่กับการสู้รบขับไล่ข้าศึกศัตรูปราบก๊กชุมนุมต่าง ๆ กอบกู้เอกราชของประเทศชาติ บ้านเมือง การสร้างพระราชฐานเวียงวังและวัดวาอารามจึงมีเท่าที่จำเป็น ศิลปกรรมงานช่างที่สร้างขึ้นในรัชกาล

มีขนาดเล็กไม่ใหญ่โตมาก เมื่อผ่านกาลเวลาเกิดการชำรุดทรุดโทรมบ้าง ต้องทำการบูรณะปฏิสังขรณ์ในสมัยรัตนโกสินทร์เสียเป็นส่วนใหญ่ จึงพบเห็นศิลปกรรมงานช่างที่เป็นลวดลายโดยเฉพาะลายใบเทศได้ยากเต็มที่ ที่จะพบเห็นได้ในขณะนี้เห็นจะมีพระโกศโบราณองค์ที่ตั้งอยู่ในโรงราชรถ ภายในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร ขณะนี้มีรูปลักษณะเป็นพระโกศทรงกระบอก (กลม) ก้นสอบเข้ามีบัวฐานสิงห์รองรับเป็นฐานพระโกศ ที่บัวปากฐานรองรับหน้ากระดานบนของฐานพระโกศเป็นบัวแฉกกลีบบานออกแบบฐานบัลลังก์ รูปภาพที่ ๔๙๓ ไม่รวบปลายกลีบเข้าแบบบัวฐานพระโกศสมัยรัตนโกสินทร์ พระโกศองค์นี้มีฝาพระโกศเป็นมณฑกกลม ซึ่งพระโกศแบบนี้มีปรากฏในประเทศกัมพูชา ที่ใช้ทรงพระบรมศพสมเด็จพระศรีสวสดีพระมหากษัตริย์ของประเทศนั้น พระโกศองค์นี้มีฝาพระโกศเป็นทรงมณฑกกลมและสลักปิดทองล่องกระจก รูปภาพ ๔๙๑ เล่าสืบต่อกันมาว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (ตากสินมหาราช) ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อใช้ทรงพระบรมศพกรมสมเด็จพระเทพามาตย์ราชชนนีพันปีหลวง ซึ่งเป็นพระบรมราชชนนีของพระองค์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตรวจดูโดยละเอียดแล้วทรงมีพระดำริเห็นด้วยว่าน่าจะใช่ ที่องค์พระโกศแกะสลักเป็นลายกลีบบัวอุบลซ้อนกลีบ ๓ ชั้น ตรงกรอบรอบนอกกลีบบัวแกะสลักเป็นลายน่องสิงห์ช่างโบราณเรียกลายหอยจับหลักตรงแนวกกลางของกลีบบัวทุกกลีบแกะสลักเป็นลายใบเทศ แบบลายรักร้อย มีรูปลักษณะสืบต่อมาจากลายใบเทศแบบรักร้อย แนวกกลางใบเสมที่วัดพรหมนิวาส รูปภาพที่ ๔๙๒ เปรียบเทียบกับลายในภาพที่ ๔๘๔ แต่ลายใบเทศในภาพที่ ๔๙๒ แกะสลักแบบควักไส้ลายเพื่อไว้สำหรับประดับกระจกสี

๔๔๔

๔๔๕

ลายใบเทศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ลายใบเทศสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้แก่ ลายที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ ช่วงต้นรัชกาล เพราะช่วงเวลาดังกล่าวเป็นเวลาของการสร้างสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์หรือกรุงเทพฯ มีการสร้างพระราชวัง พระราชฐานวังเจ้านาย วัดวาอารามหลายแห่ง ถึงแม้จะไม่มากมายใหญ่โตเท่ากรุงศรีอยุธยา แต่ก็ยังมีขนาดใหญ่โตพอสมควร ในการสร้างวังและสร้างวัด เพื่อต้องการให้เกิดความงดงามวิจิตรก็จะต้องตกแต่งทั้งภายนอกและภายใน เหมือนที่เคยปฏิบัติมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา หรือก่อนหน้านั้นการประดับ อาคารสิ่งก่อสร้างต่างๆ ต้องใช้ลวดลายหลายอย่างมากมาย ลายที่ใช้ได้ดีสะดวกมีระเบียบและลงตัว เกิดความสวยงามจัดกลุ่มลายได้ไม่ยากมาก ได้แก่ ลายใบเทศ และยังนิยมใช้สืบมาจนปัจจุบัน

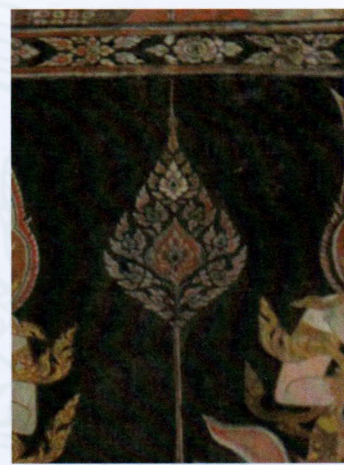
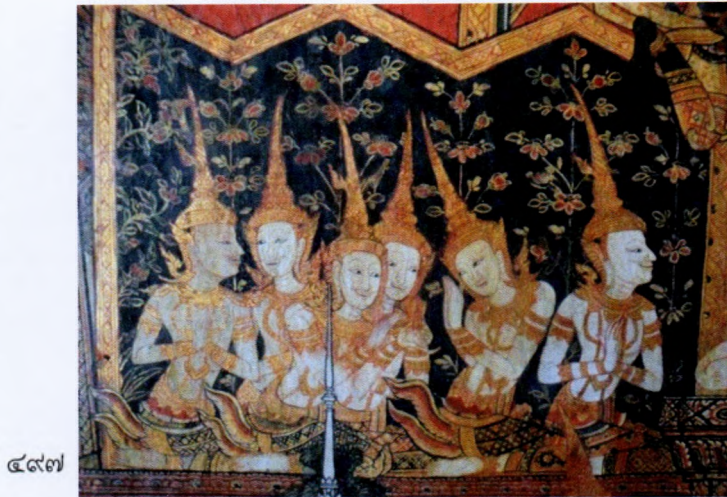

๔๔๖

๑. ลายใบเทศสมัยรัชกาลที่ ๑ (พ.ศ.

๒๓๒๕-พ.ศ. ๒๕๕๕)

ลายใบเทศสมัยรัชกาลที่ ๑ มีรูปลักษณ์สี่สัน ทั้งรายละเอียดต่าง ๆ คล้ายใกล้เคียงกับลายในสมัยอยุธยา ตอนปลายค่อนข้างมาก เช่นลายใบเทศที่เขียนประดับตกแต่งอยู่ในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ ภายในพระราชวังบวรสถานมงคล ปัจจุบันใช้เป็นพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร ซึ่งเป็นภาพเขียนสี (จิตรกรรม) ฝาผนัง ของพระที่นั่งองค์นี้ เรื่องพระปฐมสมโพธิ หรือพระพุทธประวัติ อยู่ตรงผนังระหว่างช่องหน้าต่างเหนือขึ้นไปเป็นภาพเทพชุมนุม ตรงผนังด้านทิศตะวันตก ระหว่างช่องประตูเขียนภาพตอนตวงพระธาตุเขียนเป็นรูปปราสาทขนาดใหญ่ตรงกลาง ตั้งพานแว่นฟ้ารองรับพระผอบพระบรมสารีริกธาตุ มีหมู่มัลลกะศตริยน์อยู่ทางซ้ายมือของผู้ดู และหมู่กษัตริย์เมืองกุสินารา นั่งอยู่ด้านขวามือของผู้ดูด้านหลังกษัตริย์เมืองกุสินารา มีม่านพื้นขาวเขียนลายเครือเถาใบเทศ มีเถาก้านบางตอนเขียนระบายด้วยสีเขียวเข้มปลายใบตัดเส้นด้วยสีเขียวเจือดำ ตัดกันไปมาคล้ายลายโคม เขียนพุ่มตรงที่ว่างระหว่างเถาเป็นพุ่มลายดูภาพที่ ๔๔๔, ๔๔๕ ลักษณะโดยรวมคล้ายลายที่เขียนในสมัยอยุธยาตอนปลายอีกทั้งยังมีความคล้ายลายเขียนสีผนังพระอุโบสถ วัดใหญ่สุวรรณาราม จงเพชรบุรี ค่อนข้างมากดูภาพที่ ๔๔๕ เปรียบเทียบกับลายภาพที่ ๔๔๖

ตรงพื้นที่ว่างระหว่างเกลายที่ติดกัน มีแถบบางส่วนใช้สีเขียวเข้มเจือดำตัดเส้นเกลายและปลายใบของลาย ที่ว่างตรงกลางระหว่างเกลายเขียนเป็นพุ่มลายใบเทศโดยใช้สีแดงบ้างเขียวบ้างผสมกันในกลีบลายอยู่ในพุ่มลายเดียวกัน เว้นช่องระหว่างใบลายแต่ละใบในทรงพุ่มของใบเทศ เพื่อให้ดูโปร่งเบาสบาย ดูภาพที่ ๔๔๔, ๔๔๕ ซึ่งมีความละม้ายเรียกตามภาษาพูดปัจจุบันนี้ว่า ยังมีกลิ่นไอ (ไม่ใช่กลิ่นอาย) ของลายเขียนสีที่ผนังพระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม ในภาพที่ ๔๔๖ อยู่พอสมควร ในด้านตรงข้ามของภาพเดียวกันเป็นเหล่ามัลลกะษัตริย์กัทัพมาทำการกอดตันเพื่อขอแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ ด้านหลังเหล่ามัลลกะษัตริย์เป็นม่านมีลายต้นไม้มีใบและดอก อยู่ในตระกูลลายพุดตาน ภาพที่ ๔๔๗

นอกจากนี้ ยังมีลายโคมพุ่มใบเทศ ซึ่งเป็นลายประกอบภาพเขียนสีใช้เป็นม่านบังผนังปราสาท ในภาพเขียนบ้าง โดยเขียนใบสีเขียวเข้มเป็นลายโคมเขียนลายใบเทศเป็นลายพุ่ม ใช้สีแดงเว้นพื้นขาวดูภาพที่ ๔๔๘ ในชั้นภาพเทพชุมนุมบนผนังเหนือหน้าต่างขึ้นไป เขียนเป็นพุ่มดอกไม้ทิพย์ คั่นระหว่างรูปเทพชุมนุมแต่ละองค์ ซึ่งพุ่มดอกไม้ทิพย์เหล่านั้นนักวิชาการในปัจจุบันชอบเรียกว่า พุ่มข้าวบิณฑ์ ความจริงเป็นพุ่มดอกไม้ทิพย์ทรงใบเทศหรือทรงดอกบัว มียอดแบบเดียวกับพุ่มพาน ประกอบด้วยช่อใบเทศหลาย ๆ ช่อประกอบกันเข้าทรงพุ่ม และลายใบเทศเหล่านี้ เรียกใบเทศเปลวภาพที่ ๔๔๙

๕๐๐

๕๐๑

ภาพเขียนรูปเทพชุมนุมอยู่เหนือช่องหน้าต่างตรงผนังตอนบนหันหน้าไปทางพระพุทธรูปสี่องค์ มี ๔ แถวของผนังโดยรอบ มีพุ่มดอกไม้ทิพย์คั่นระหว่างเทพชุมนุมแต่ละรูปโดยตลอดพุ่มดอกไม้ทิพย์นี้ แถวบนเป็นลายพุ่มใบเทศแถวรองเป็นลายพุ่มพุดตานอยู่ในทรงเดียวกันมี ๔ แถวด้วยกัน รองรับด้วยลายหน้ากระดานที่เขียนเป็นลายประจายามกำมปู ทุกชั้นล้วนเป็นลายใบเทศแม้ผ้านุ่งของเทพชุมนุมก็เขียนเป็นลายใบเทศเป็นส่วนมาก ดูภาพที่ ๕๐๑ และยังมีมีผ้าทิพย์ประดับพระพุทธรูปอาสน์หรือพระอัคราธิบดีบัลลังก์ของพระพุทธรูปตรีสได้

ควงไม้พระมหาโพธิ์ (พระตรัสรู้ภายใต้ร่มโพธิ์) ในพระวิหารทิศตะวันออกห้องด้านหน้าของพระโลกนาถ วัดพระเชตุพนฯ ซึ่งพระแท่นรัตนบัลลังก์พระพุทธรูปในวัดพระเชตุพนฯ เป็นของทำในสมัยรัชกาลที่ ๓ เกือบทั้งหมด แต่พระแท่นอัคราธิบดีบัลลังก์เป็นงานช่างศิลปกรรมสมัยรัชกาลที่ ๑ ตรงกลางของผ้าทิพย์เป็นรูปพระครุฑพ่าห์ มีลายก้านขดปลายลาย คล้ายพุ่มทรงข้าวบิณฑ์เปลว แต่ตรงกลางพุ่มเป็นลายใบเทศ ลายกรอบผ้าตรงศรีซึ่งเป็นลายเกลียวใบเทศดูภาพที่ ๕๐๐ ทั้งหมดเป็นลายใบเทศที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑

๕๐๒

๕๐๓

๕๐๔

๒. ลายใบเทศสมัยรัชกาลที่ ๒

ลายใบเทศนี้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๕๒-พ.ศ. ๒๓๖๗) ปัจจุบันค่อนข้างหาดูได้ยาก ความจริงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าให้สร้างสรรค์งานช่างศิลปกรรมไว้มิใช่น้อย เช่น พระพุทธรูปมณฑลเขียนลายปิดทองรดน้ำ เมื่อผ่านกาลเวลามาถึงรัชกาลที่ ๕ ขำรดมาก ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อลงเสียทั้งหมด พระอุโบสถ วัดอรุณราชวรารามฯ เกิดไฟไหม้เครื่องบนชำรุดทั้งหมด ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำเครื่องบนใหม่ที่เห็นในปัจจุบัน งานสร้างวิหารพระศรีศากยมุนี วัดสุทัศน์เทพวรารามฯ อาคารหลังนี้ส่วนใหญ่เป็นลายเปลวกับลายพุดตาน จึงทำให้หาดูลายใบเทศในรัชกาลนี้ได้ค่อนข้างยากเท่าที่พอจะพบเห็นได้บ้าง ได้แก่ลายใบเทศปูนปั้นปิดทองประดับกระจกประดับองค์พระจุฬามณีเจดีย์ ในพระวิหารน้อยที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระปรางค์ หรืออยู่ด้านหน้าเบื้องขวาของกลุ่มพระปรางค์วัดอรุณราชวรารามฯ ใน

ภาพที่ ๕๐๒ มีลักษณะเป็นพระเจดีย์บ่อไม้สิบสองทรงเครื่อง ปั้นปูนปิดทองประดับกระจกตลอดทั้งองค์ มีรูปท้าวจตุโลกบาลยืนเฝ้าอยู่สี่มุมขององค์พระเจดีย์ ดูภาพที่ ๕๐๒, ๕๐๓ ทรงเจดีย์องค์นี้มีรูปทรงที่คล้ายคลึงกับพระเจดีย์โลหะปิดทองในพระมณฑปที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ แต่เจดีย์ที่วัดมหาธาตุประดับด้วยลายเปลว (กนก) ส่วนพระจุฬามณีเจดีย์ที่วัดอรุณฯ ประดับด้วยลายใบเทศทั้งหมดปิดทองประดับกระจกขาวตลอดทั้งองค์ลายใบเทศที่ประดับเจดีย์องค์นี้ ไม่ประณีตมากนัก ในเรื่องรูปลักษณะของลวดลาย แต่การจัดกลุ่มลายการเว้นระยะของลายการจัดขนาดสัดส่วนระหว่างตัวลายที่ปิดทองกับไส้ลายหรือแววกระจกงดงามอย่างยิ่ง ถ้าหากเจดีย์องค์นี้เสร็จใหม่ ๆ หรือทำการปิดทองประดับกระจกสีเงินใหม่จะแลเห็นเสมือนดังพระเจดีย์องค์นี้สร้างด้วยทองคำประดับพลอยทั้งองค์ เพราะลักษณะลายใบเทศที่ปรากฏที่องค์พระเจดีย์เป็นลักษณะลายใบเทศที่ใช้ทำเครื่องทอง และระยะจันทวงงดงามมาก ดูภาพที่ ๕๐๒, ๕๐๔

นอกจากลายใบเทศที่ประดับองค์พระจุฬามณี
เจดีย์แล้ว ยังมีลายใบเทศที่ประดับอยู่ตามองค์
เทวรูป ท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ องค์ ที่เป็นลายเครื่อง
ถนิมพิมพ์พารณ์เครื่องประดับองค์เทวรูปบ้างเป็น
ลายภาษาทรงบ้าง ฯลฯ ล้วนใช้ลายใบเทศเป็นส่วน
ใหญ่ แม้ส่วนชายของสายสังวาล กนกห้อยหน้า
ภาษาทรงก็ทำเป็นลายใบเทศเปลว ที่เรียกใน
ปัจจุบันว่า กนกเทศ หรือกนกใบเทศ ดูภาพที่
๕๐๕ ลายของภาษาทรงขององค์เทวรูปก็ทำเป็น
ลายในลักษณะลายโคมกุดัน ลายตรงที่เป็นโคม
ลายทำเป็นลักษณะเถาใบเทศ หรือเครือเถาใบเทศ
ตรงตำแหน่งของพุ่มลายที่อยู่ตรงกลางระหว่างโคม

๕๐๕

๕๐๖

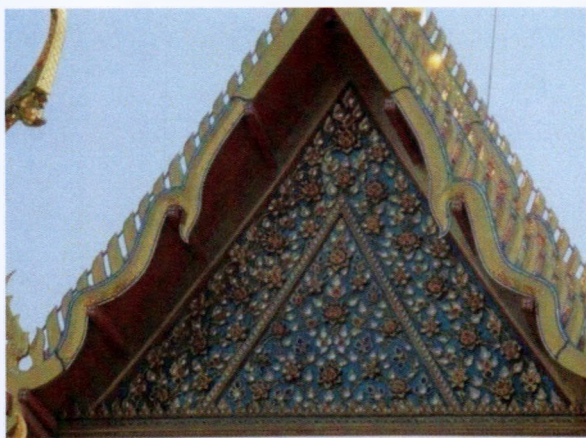
ล้อมจัดเป็นกลุ่มใบเทศ เป็นดวงกุดัน ฉะนั้นลาย
ภาษาทรงของเทวรูป จึงเป็นลายโคมกุดันใบเทศ ดู
ภาพที่ ๕๐๖ ลายกรอบภาษาเป็นลายกรวยเชิงใบ
เทศ ลายสนับเพลา และเชิงสนับเพลาล้วนเป็นลาย
ใบเทศทั้งสิ้น ลายผ้านุ่งหรือภาษาทรงเทวรูปในภาพ
ที่ ๕๐๗ ทำเป็นลายใบเทศแบบดอกสี่กลีบดอก
ลอยมีลายเชิงผ้าเป็นลายกรวยเชิง มีลายลูกขนาน
เป็นลายใบเทศต่าง ๆ เช่น เกลียวใบเทศ ใบเทศ
ก้านต่อดอก ฯลฯ ซึ่งศิลปกรรมงานช่างดังกล่าว
เป็นงานช่างที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๒ ยังมีลาย
แกะสลักหน้าบันพระระเบียงรอบพระอุโบสถที่วัด
อรุณฯ แห่งนี้ที่เป็นฝีมือช่างสมัยรัชกาลที่ ๒ ที่
งดงามมาก แต่เป็นลายเครือเถาเปลวเสียทั้งหมด
ไม่ปรากฏลายใบเทศเลย

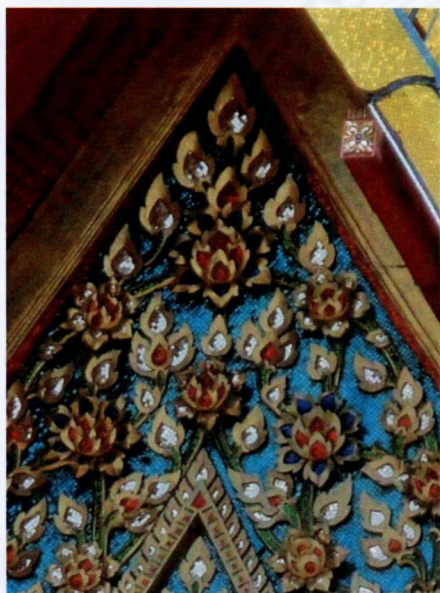
๕๐๗

๕๐๘ พระประธานในพระอุโบสถวัดนางนอง เขตบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร

๕๐๙

๕๑๐

๓. ลายใบเทศสมัยรัชกาลที่ ๓

ลายใบเทศสมัยรัชกาลที่ ๓ คือ ลวดลายที่สร้างขึ้นในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๖๗ - พ.ศ. ๒๓๙๔ ซึ่งเป็นเวลาที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงครองราชย์สมบัติกรุงรัตนโกสินทร์ ในช่วงเวลาดังกล่าว ได้ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างงานช่างศิลปกรรมขึ้นเป็นอันมาทั้งที่สร้างขึ้นใหม่และงานบูรณะปฏิสังขรณ์ทั้งที่เป็นวัดวาอาราม

และพระราชวังพระราชฐานต่าง ๆ โดยเฉพาะวัดหรือศาสนสถานต่างๆ ในพระพุทธศาสนา ซึ่งสถานที่เหล่านี้ต้องใช้วิชาช่างชั้นสูงในการก่อสร้าง เพื่อให้เกิดความมั่นคงแข็งแรง ทั้งมีขนาดกว้างใหญ่และงดงาม จึงมีการประดับตกแต่งอย่างวิจิตรด้วยวัสดุและลวดลายหลากหลาย ลายที่ใช้ในสมัยนี้มีลายพุดตาน และลายใบเทศซึ่งเป็นพืชทรงโปรดมาก อาจเรียกว่าเป็นยุคทองของลายพุดตานและลายใบเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ วัดที่ยิ่งใหญ่มีลายทั้งสองตระกูลนี้ประดับตกแต่งอยู่ทั่วทั้งพระอาราม ได้แก่ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ หรือวัดโพธิ์ท่าเตียน กรุงเทพฯ ความจริงวัดนี้มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ในสมัยรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ มีการบูรณปฏิสังขรณ์ใหญ่ทั้งวัด เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งวัด นิยมใช้ลายพุดตานและลายใบเทศประดับตกแต่งถาวรวัตถุต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์จึงปรากฏลายพุดตานและลายใบเทศอยู่โดยทั่วไปภายในวัดนี้ แต่ในที่นี้จะขอกล่าวเฉพาะลายใบเทศ ลายใบเทศที่เห็นได้ง่ายและโดดเด่นมาก ได้แก่ ลายใบเทศประดับหน้าบันพระอุโบสถเป็นลายแกะสลักไม้เป็นลายเครือเถาใบเทศ มีลักษณะของดอกใบเป็นช่อพุ่มกลุ่มใบเทศ ตัวของใบเทศปิดทองไล่ลายประดับกระจกลีขาว ดอกเป็นดอกของใบเทศ มีกลีบในของดอกปิดทอง ไล่ลายประดับกระจกลีแดง กลีบนอกปิดทองไล่กลีบประดับกระจกลีน้ำเงิน ล่องพื้นหน้าบันด้วยกระจกลีน้ำทะเลดูภาพที่ ๕๐๙, ๕๑๐

๕๑๑

๕๑๒

ที่พระเขนยหรือหมอนของพระพุทธไสยาสน์ ผูกลายไบเทศปั่นป่วนปิดทองประดับกระจกวิจิตร สวยงาม ลักษณะลายเป็นลายอย่างที่ใช้ทำเครื่องทอง อย่างพระพุทธรูปทรงเครื่องในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งลายในลักษณะนี้พัฒนามาจากลายประดับพระจุฬามณีเจดีย์ ที่วัดอรุณฯ สมัยรัชกาลที่ ๒ และก็มีความงาม เช่นเดียวกัน ดูภาพที่ ๕๑๑

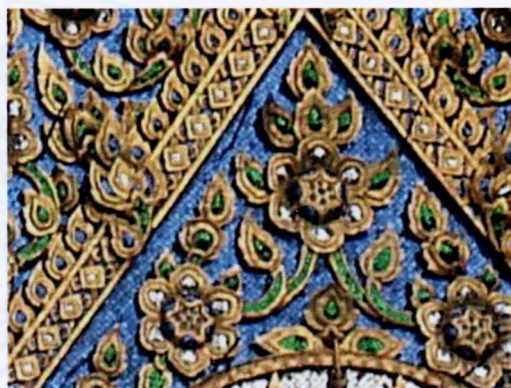
ยังมีลายไบเทศประดับผ้าทิพย์ รัตนบัลลังก์ พระพุทธรูปโบราณที่ตั้งประดิษฐานอยู่ในพระระเบียงรอบพระอุโบสถในภาพที่ ๕๑๒ โดยมีส่วนบนตั้งแต่ใต้ที่ประทับของพระพุทธรูปทำเป็นกรอบรูปสามเหลี่ยมหน้าจั่วห้อยปลายแหลมลงด้านล่าง ส่วนในสุดของสามเหลี่ยม ทำเป็นลายเครือเถาไบเทศ ลายลูกขนานเป็นลายเกลียวไบเทศ ตรงแม่ลายทำเป็นลายไบเทศก้านต่อดอก กรอบนอกเป็นลายน่องสิงห์ ส่วนที่เป็นผืนผ้าห้อยลงด้านล่าง ท้องผ้าทำเป็นลายโคมไบเทศก้านแย่งพื้นแดง กรอบเป็นลายไบเทศอย่างลายกรวยเชิงพื้นเขียวกรอบนอกเป็นลายไบเทศก้านต่อดอกพื้นแดง เชิงผาด้านล่างจากบนลงล่างประกอบด้วยลายลูกขนานเป็นลายไบเทศก้านต่อดอกพื้นสีน้ำเงินสองทิว มีแม่ลายเป็นลายไบเทศก้านต่อดอกพื้นแดงอยู่ตรงกลางด้านล่างทำเป็นลายเครือเถาไบเทศพื้นแดงอยู่ในทรงลายกรวยเชิงขอบล่างสุด เป็นลายน่องสิงห์ ผ้าทิพย์ผืนในหรือซ้อนในแลเห็นขอบผ้าเป็นลายไบเทศก้านต่อดอก อีกแบบหนึ่งคล้ายลายรักร้อยพื้นล่องกระจกสีน้ำเงิน หรือสีฟ้าเข้ม และสีอื่น ๆประดับพระพุทธรูปรัตนบัลลังก์ ของพระพุทธรูปแต่ละองค์ ดูภาพที่ ๕๑๒

๕๑๓

๕๑๔

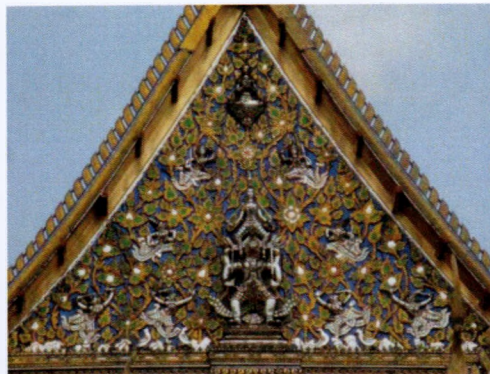
๕๑๕

พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามฯ เป็นอาคารไทยอีกแห่งหนึ่งที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ ที่มีขนาดใหญ่มาก ลวดลายที่ใช้ประดับตกแต่งตามส่วนต่าง ๆ ของพระอุโบสถหลังนี้รวมถึงพระพุทธรูปสำริดนัลลักร์ของพระปรานเหือฐานชุกชี ล้วนเป็นลายใบเทศทั้งสิ้น รูปภาพที่ ๓๑๒-๓๑๕ โดยเฉพาะลายแกะสลักไม้ปิดทองประดับกระจกที่หน้าบันพระอุโบสถทั้งสองด้านแกะสลักเป็นลายเครือเถาใบเทศประดับดอกลักษณะดอกมีกลีบ ๖ กลีบแบบดอกไม้ลายไทยประดับกระจกสีน้ำเงิน ขอบกลีบปิดทองปลายกลีบดอกด้านในห่อเข้าหาเกสร ส่วนกลีบด้านนอกแถมบานออกประดับกระจกสีเขียว ทั้งกลีบดอกและใบแกะสลักยกขอบของช่องหรือหลุมที่จะประดับกระจกใส่ลายหรือแววปิดทอง ได้

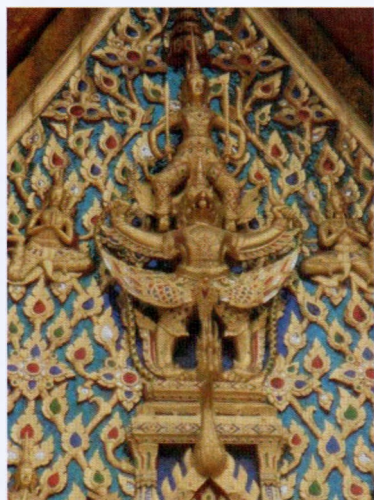
หรือสีของใบเทศ รวมถึงเถาลายประดับกระจกสีเขียว ปิดทองตรงขอบที่แกะสลักยกขึ้นเป็นขอบทำให้ดูจิตรประณีตและงดงามยิ่งขึ้น ทำให้ลายใบเทศที่หน้าบันพระอุโบสถแห่งนี้มีลักษณะคล้ายงานบุตุนโลหะ ทองคำ ลงยาประดับพลอยต่างจากลายใบเทศ ในที่อื่น ๆ ที่สร้างในรัชกาลเดียวกัน รูปภาพที่ ๕๑๓-๕๑๕ ซึ่งอาจเป็นที่มาหรือความหมายของชื่อวัดสุทัศนฯ พ้องกับผู้รู้ในอดีตบางท่านอธิบายว่านามวัดสุทัศนมาจากมูมมองด้านทิศเหนือเมื่อยังไม่มีสิ่งบดบังแลเห็นพระวิหารและพระอุโบสถทำมูมตั้งฉากแก่กันแลเห็นคล้ายอาคารตรึมหรือจัตุรมุขขนาดใหญ่โต ซึ่งนักวิชาการสมัยปัจจุบันอธิบายว่ามีที่มาจากคติไตรภูมิ

๕๑๖

๕๑๗

๕๑๘

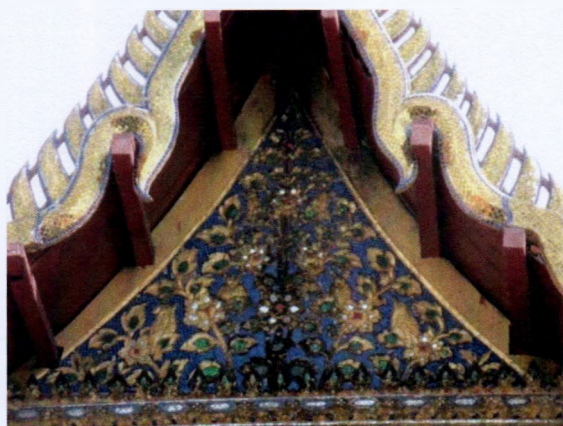

๕๑๙

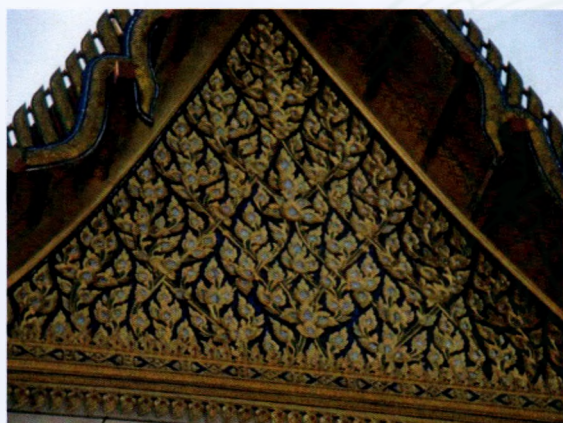
ลายใบเทศในลักษณะนี้ยังมีการสร้างขึ้นประดับตกแต่งหน้าบันพระอุโบสถวัดชนะสงครามและวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ซึ่งพระอารามทั้งสองแห่งนี้สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๑ แต่มีการบูรณปฏิสังขรณ์ใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยคงขนาดรูปแบบโครงสร้างของอาคารไว้ตามเดิมทั้งสองแห่ง แต่ลวดลายที่ปรากฏบนหน้าบันเป็นงานช่างสมัยรัชกาลที่ ๓ ทั้งสองแห่งเช่นเดียวกัน ลายที่หน้าบันวัดชนะสงครามเป็นลายเครือเถาใบเทศที่มีดอกเป็นดอกสี่กลีบมีใบติดตามเถาเป็นระยะเว้นช่องไฟประมาณเท่า ๆ กันประดับกระจกพื้นจั่วสีฟ้าตรงใบเทศปิดทองประดับกระจก ตรงไล่หรือแนวของลายด้วยกระจกสีแดง น้ำเงิน ขาว สลับกันไปทั่วทั้งจั่วตรงกลางจั่วมีหน้าต่างบนซุ้มหน้าต่างมีรูปนารายณ์ทรงครุฑมีลักษณะเดียวกับรูปนารายณ์

ทรงครุฑที่หน้าบันพระที่นั่งศิวโมกขพิมานดูภาพที่ ๕๑๖, ๕๑๗

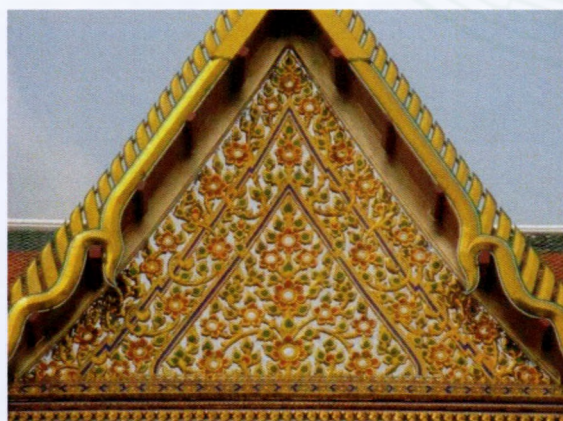
ที่วัดมหาธาตุฯ มีหน้าบันวิหารซึ่งซ่อมแปลงจากมณฑปเดิม แกะสลักเป็นลายเครือเถาใบเทศมีรูปพระรามทรงหนุมาน แต่ลายใบเทศที่นี่ไม่งามนัก ดูภาพที่ ๕๑๘ ที่หน้าบันพระอุโบสถมีรูปนารายณ์ทรงครุฑ แวดล้อมด้วยทวยเทพบริวารประดับกระจกสีขาว แต่ดูไม่โดดเด่น เพราะถูกลบด้วยช่อกลุ่มลายใบเทศที่มีใบค่อนข้างใหญ่เมื่อเทียบกับรูปเทวดา แต่ลายใบเทศที่นี่จัดระยะจังหวะดีกว่าที่หน้าบันอาคารมณฑป เพียงแต่การประดับกระจกสีเขียวที่ใบเทศไม่ให้ความรู้สึกเหมือนลงยาอย่าง ที่ วัดสุทัศน์ฯ หรือที่วัดชนะสงครามดูภาพที่ ๕๑๙ แต่ลายใบเทศที่วัดชนะสงครามไม่งามเท่าวัดสุทัศน์ฯ

๕๒๐

๕๒๑

๕๒๒

ลายเครือเถาใบเทศ หน้าบันวิหารน้อยที่ วัดหน้าระเมรุ จ.พระนครศรีอยุธยาเป็นงานช่าง สมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นหน้าบันขนาดเล็ก แกะสลัก ปิดทองประดับกระจก มีเถาลายใบเทศก้ำกึ่ง ระหว่างลายเครือเถากับลายต้นใบเทศ มีลักษณะ ค่อนไปทางต้นใบเทศ มีดอกมีใบส่วนของดอก คล้ายลายใบเทศในที่ต่าง ๆ ที่กล่าวแล้ว การจัด กลุ่มใบคล้ายลายพุดตาน การประดับกระจกตรงไส้ หรือแฉกของใบเทศ คล้ายลายหน้าบันพระอุโบสถ วัดมหาธาตุฯ ท่าพระจันทร์ มีภาพนกประกอบ ตามซอกใบ ดูภาพที่ ๕๒๐ เมื่อเทียบกับลายเครือ เถาใบเทศที่หน้าบันพระอุโบสถวัดราชนันทาราม กรุงเทพฯ ภาพที่ ๕๒๑ จะมีลักษณะต่างกันมาก เพราะการจัดวางเถาลายที่นี้เป็นระเบียบอย่างมี จังหวะระยะโดยผูกลายใบเทศ ตรงกลางจั่ว หรือ หน้าบัน ซึ่งเป็นลายเครือเถาเข้าพุ่มอยู่ในทรงพุ่มใบ เทศ คล้ายทรงของพัตยศ พระสงฆ์แล้วแตกเถา ออกไปเกี่ยวข้องกับเถาลายข้างนอกทรงพุ่มประธาน ของจั่ว ซึ่งวางระเบียบของเถาคล้ายลายก้านแย่ง ใบเทศ ควักไส้ยกขอบไส้ประดับกระจกสีขาวเป็น ไส้หรือแฉกของลายที่ใบนอกแฉกวาก และสะบัด ปลายอย่างลายเปลว เรียกลายลักษณะนี้ว่า ลาย ใบเทศเปลวมองดูให้ความรู้สึกคล้ายเป็นลายใบ เทศแก้วเจียรระไนเลี่ยมทอง ต่างจากลายใบเทศที่ หน้าบันพระอุโบสถวัดสุทัศน์ ลายใบเทศที่พระ อุโบสถวัดราชนันทานี้ ให้รูปทรงลักษณะที่เป็นใบ เทศเต็มรูปแบบอาจใช้เป็นต้นแบบของลายใบเทศ สมัยรัตนโกสินทร์สืบมาจนถึงปัจจุบันได้เป็นอย่างดี ลายใบเทศหน้าบันพระอุโบสถวัดบวรสถาน สุทธาวาส (วัดพระแก้ววังหน้า) เป็นลายใบเทศที่มี ดอกและใบใกล้เคียงลายพุดตาน เป็นงานช่างที่มุ่งจะ แสดงสีสนของกระจกที่ใช้ประดับมากกว่าจะอวด ความงามของลายดูภาพที่ ๕๒๒

๕๒๓

๕๒๕

๕๒๔

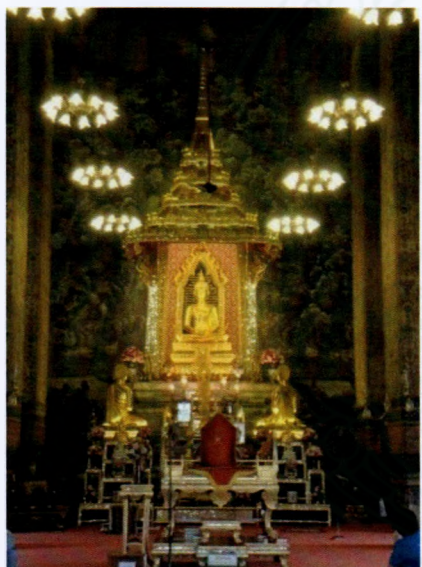
๕๒๖

ลายใบเทศที่นำดูอีกแห่งหนึ่งได้แก่ ลายเครือเถาใบเทศแกะสลักประกอบเรือพระราชพิธีของเก่า สมัยรัชกาลที่ ๓ ที่ชำรุดและปลดระวาง จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ์เรือโบราณของโรงเรียนนายเรือ จ.สมุทรปราการ และสลักไม้ปิดทองประดับกระจกเป็นลายใบเทศและลายใบเทศเปลวมีลักษณะของใบเทศแบบที่นิยมใช้กันแต่ดอกของลายไม่เหมือนดอกของลายใบเทศหรือลายพุดตานที่ใช้โดยทั่วไป คือใช้ใบเทศจัดเข้ากลุ่มหันปลายใบออกด้านนอกโดยรอบคล้ายลายดอกหลายกลีบแล้วใช้ใบเทศที่มีขนาดใหญ่กว่า และมีรายละเอียดซ้อนอยู่ด้านบนตรงกลางตรงไล่ลายหรือแฉ่วไม่ยกขอบตรงหลุมที่จะประดับกระจก แต่ใช้กระจกที่มีส่วนโค้งนูนสูงมาก เหมือนพลอยเจียรไนอย่างที่เราเรียกกันว่า หลังเบี้ยประดับลงในช่องของไล่ลายหรือ

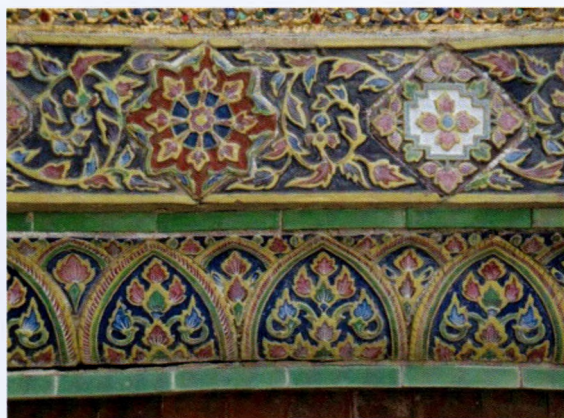
แฉ่ว กระจกของไล่ลาย หรือแฉ่วของลายใบเทศที่เป็นกระจกหุงแบบไทย โดยการเทกระจกในขณะหลอมเหลว ลงในพิมพ์ เมื่อกระจกเย็นและแข็งตัวก็จะได้รูปลักษณะแบบเดียวกับพลอยแก้วเจียรไนอย่างที่เราเรียกกันว่า พลอยหลังเบี้ย หรือพลอยไทยเจียรไนแบบไทยประดับลงในไล่ลาย ซึ่งแกะหรือขุดลึกลงไปในผิวหน้าของลายใบเทศที่ปิดทองแล้วเมื่อเรือลำนี้สร้างเสร็จสมบูรณ์ใหม่ ๆ จะแลเห็นเหมือนกับว่า เรือลำนี้เป็นเรือทองคำประดับแก้วมรกต เจียรไนลงยาสีแดงด้วยกระจกสีแดงตรงผิวพื้นของลำเรือ เมื่อมองในระยะห่างพอสมควร จะเป็นสีส้มของทองกระจกพื้นและกระจกหุงเปล่งประกายสีแสงระยิบระยับงามจับตาอย่างยิ่งดูภาพที่ ๕๒๓-๕๒๖ จึงจัดว่าในรัชกาลนี้เป็นยุคทองของลายพุดตานและลายใบเทศสมัยรัตนโกสินทร์

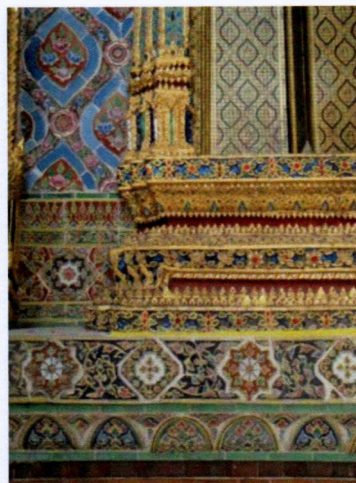
๕๒๗

๕๒๘

๕๒๙

๕๓๐

๔. ลายใบเทศสมัยรัชกาลที่ ๔

ลายใบเทศสมัยรัชกาลที่ ๔ คือ ลายใบเทศที่สร้างขึ้นในสมัยที่รัชกาลที่ ๔ ครองราชย์สมบัติในระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๙๔ - พ.ศ. ๒๔๑๑ ซึ่งลายใบเทศที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ ส่วนใหญ่มักจะเน้นลายละเอียดมากกว่าระยะจังหวะขนาด และรูปลักษณะของลายจึงมักจะพบเห็นลายใบเทศที่สร้างขึ้นในสมัยนี้มีขนาดเล็กทั้งพุ่มลายใบและดอกของลายโดยเฉพาะดอกของลายมักจะใช้ใบประดับเป็นดอกมากกว่าจะประดิษฐ์รูปแบบของดอกต่างหากจากใบลายเหมือนในสมัยรัชกาลที่ ๓ ดูลายในภาพที่ ๕๒๗ - ๕๒๙ ซึ่งเป็นลายใบเทศปิดทองลายฉลุประดับบุษบกพระประธานในพระวิหารวัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพฯ และเขียนสีกระเบื้องเคลือบประดับผนังด้านนอกของปราสาทพระเทพมิตร ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามก็เน้นเรื่อง การสลับสีต่างๆ ของกระเบื้องมากกว่าจะเน้นที่รูปลักษณะ และขนาดของตัวลาย อีกทั้งรูปทรงของตัวลายก็มักจะทำแบบเรียบ ๆ รักษารูปทรงของตัวลายภาพที่ ๕๓๐

และใช้สีมาจากถึงปัจจุบันทำให้เรามักจะเห็นลายใบเทศในสมัยปัจจุบันมักมีความละเอียด เส้นรูป เส้นรอบตัวลาย เป็นระเบียบ มีจังหวะและลีลาของลายมากกว่าลายใบเทศในอดีต

บรรณานุกรม

- คณะช่างบริษัทสอบและอบรมช่างเขียนพระนคร : โรงพิมพ์บริษัทคณะช่างจำกัด, ๒๔๙๘
- เครื่องอิสริยยศ พระบรมวงศ์ กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ โอ.เอส. พรินต์ติ้ง, ๒๕๓๙
- จิรพันธ์ สมประสงค์. ศิลปะประจำชาติ. กรุงเทพฯ : โอ เอส พรินต์ติ้ง, ๒๕๓๒
- จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา. พระเจดีย์เมืองเชียงแสน. เชียงใหม่ : สุริวงค์ บั๊คเซนเตอร์, ๒๕๓๙
- ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย วัดช่องนนทรี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๒๕
- ดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระยา. ตำนานพุทธเจดีย์. ธนบุรี : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๔
- ตาลิปัตรวัดโพธิ์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. กรุงเทพฯ : บริษัทสุวรรณภูมิเฮอริเทจจำกัด, ๒๕๕๘
- ถนัด อุดจारी พระมหา. ท่องแดนพระพุทธศาสนา ๒,๓๐๐ ปี ศรีลังกา. กรุงเทพมหานคร : นิติธรรมการพิมพ์, ๒๕๕๔
- ทิพากรวงศ์ เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์พระนคร : โรงพิมพ์ครุสภา, ๒๕๐๓
- เทวาทินิมิต พระ. สมุดตำราลายไทย. กท. : นครเชมบุ๊คส์โตร์
- น. ณ ปากน้ำ. ธิตา สารยา เมืองสุโขทัยนี้ดี. กท. : ศรีบุญอุตสาหกรรมการพิมพ์
- น. ณ ปากน้ำ. ฝรั่งในศิลปะไทย. กรุงเทพฯ : ศูนย์การพิมพ์พลชัย, ๒๕๒๙
- น. ณ ปากน้ำ. วิวัฒนาการลายไทย. พิมพ์ครั้งที่สาม : กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๔
- น. ณ ปากน้ำ. ศิลปะโบราณในสยาม. กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๐
- น. ณ ปากน้ำ. สถาปัตยกรรมในสยามประเทศ. กรุงเทพฯ : ศูนย์การพิมพ์พลชัย, ๒๕๒๙
- น. ณ ปากน้ำ. หน้าบัน เอกลักษณ์ ศิลปะสถาปัตยกรรมไทย. พิมพ์ครั้งที่สอง : กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๔
- นิรุทธ์ จิตสวโร พระมหา. คู่มือสมณศักดิ์ พัตยศ ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ธงธรรม, ๒๕๕๐
- เบญจมาภิมิตรดุสิตาวนาราม. วัด ประวัติวัดเบญจมบพิตรดุสิตาวนาราม. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคลสหประชาพานิชย์, ๒๕๒๕
- ปฏิพัทธ์ ดาระดาช. ลายไทย ภาพไทย เล่ม ๑. กรุงเทพฯ : ๒๕๔๑
- พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๔๙๓. กรุงเทพมหานคร : ๒๕๑๙
- มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย. กรุงเทพฯ : บริษัท นานมีบุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๕๔
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. พุทธศิลป์ลังกา. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๖
- วิทย์ พิณคันเงิน. ลายไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๑ : กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ครุสภา, ๒๕๓๐
- วินัย ผู้นำพล. วัฒนธรรมผสม ในศิลปกรรมสยาม. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๕๒

บรรณานุกรม (ต่อ)

- ศิลปากร กรม. เส้นทางมรดก วัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : สายธุรกิจโรงพิมพ์อมรินทร์ พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัดมหาชน, ๒๕๕๖
- สมชาติ มณีโชติ. จิตรกรรมไทย. กรุงเทพฯ : โอ เอส พรินต์ติ้งเฮ้าส์, ๒๕๒๙
- สุภัทรดิศ ดิศกุล หม่อมเจ้า. ศิลปะขอม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๙
- สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์. เทียววัดเที่ยววา ชมปูนปั้นล้านนา. กรุงเทพฯ : บริษัทโรงพิมพ์เดือนตุลาจำกัด, ๒๕๔๕
- เสนีย์ เกษมวัฒนากุล. แอບขมลายขอม. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัดมหาชน, ๒๕๓๙
- เสนอ นิลเดช. ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์นุกุลกิจ, ๒๕๒๖
- สันติ เล็กสุขุม. กระหนกในดินแดนไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๓ : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๕
- สันติ เล็กสุขุม. ศิลปะเชียงแสน (ศิลปะล้านนา) และศิลปะสุโขทัย. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์, ๒๕๓๔
- หวน พันธุพันธุ์. สุโขทัย เมืองเก่าของเรา. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๒๐
- หวน พันธุพันธุ์. อ่างทองของเรา. พระนคร : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๑๔
- อนุমানราชธน พระยา. ๑๐๐ ปี หมวดเบ็ดเตล็ด-ความรู้ทั่วไป เล่ม ๔ เรื่องบันทึก เรื่องความรู้ต่างๆ เล่ม ๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๗
- อรุณราชวราราม. วัด ประวัติวัดอรุณราชวราราม. พิมพ์ครั้งที่ ๓ : กรุงเทพฯ : บริษัท ๒๑ เซนจูรี จำกัด, ๒๕๕๒

ขอขอบคุณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

ขอขอบคุณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

ขอขอบคุณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ วังจันทร์เกษม

ขอขอบคุณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

ขอขอบคุณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุทอง

ขอขอบคุณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช

ขอขอบคุณ อุทยานประวัติศาสตร์ พระนครศรีอยุธยา

ขอขอบคุณ อุทยานประวัติศาสตร์ ศรีสัชนาลัย สุโขทัย

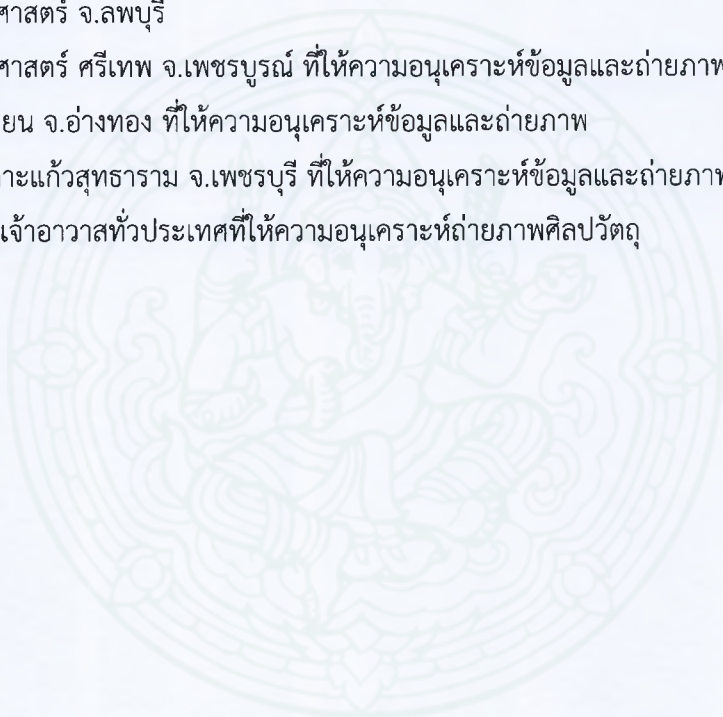
ขอขอบคุณ อุทยานประวัติศาสตร์ จ.ลพบุรี

ขอขอบคุณ อุทยานประวัติศาสตร์ ศรีเทพ จ.เพชรบูรณ์ ที่ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลและถ่ายภาพ

ขอขอบคุณ เจ้าอาวาสวัดเขยีน จ.อ่างทอง ที่ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลและถ่ายภาพ

ขอขอบคุณ เจ้าอาวาสวัดเกาะแก้วสุทธาราม จ.เพชรบุรี ที่ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลและถ่ายภาพ

ขอขอบคุณ พระสังฆาธิการเจ้าอาวาสทั่วประเทศที่ให้ความอนุเคราะห์ถ่ายภาพศิลปวัตถุ

ชื่อหนังสือ : ลายพุดตานกับลายใบเทศ
สมัยอยุธยาตอนปลายถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เลขหมู่ :
การจัดพิมพ์ : พิมพ์ครั้งแรก ปี พ.ศ. จำนวน เล่ม
ที่ปรึกษา

	อธิบดีกรมศิลปากร
	รองอธิบดีกรมศิลปากร
	รองอธิบดีกรมศิลปากร
	รองอธิบดีกรมศิลปากร

ผู้เรียบเรียง

นายนิยม กลิ่นบุบผา	นักวิชาการช่างศิลป์ทรงคุณวุฒิ
คณะผู้จัดทำโครงการ	
นายนิยม กลิ่นบุบผา	ประธานคณะทำงาน
นายเรืองลาภ ทิพย์ทอง	คณะทำงาน
นางสุภาพร ปัญญารัมย์	คณะทำงาน
นางสาวปภาวรินทร์ เกติวงศ์	คณะทำงาน
นายยงยุทธ วรรณโกวิท	คณะทำงาน
นางยุניים อีระนันท์	คณะทำงานและเลขานุการ
นางทิพย์สุดา นิยมสุข	คณะทำงานและผู้ช่วยเลขานุการ

ถ่ายภาพ

นายนิยม กลิ่นบุบผา

นางสาวปภาวรินทร์ เกติวงศ์

นายยงยุทธ วรรณโกวิท

พิมพ์ต้นฉบับ

นางสาวปภาวรินทร์ เกติวงศ์

นางยุניים อีระนันท์

ภาพปก

นายนิยม กลิ่นบุบผา

พิมพ์ที่

